

Русь-Україна а Московщина-Россія

Історично-політична розвідка

ЛЬОНГІНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО

З картою України

Друге, перероблене видання

ЦАРГОРОД

З друкарні Союзу визволення України

1916.

ВІСТНИК СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Орган Союзу визволення України

Виходить у Відні раз на тиждень

Український тижневик всеукраїнського, самостійницького
й безпартійного напрямку

Редакція: Wien VIII/2, Josefstädterstrasse 79,
II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Тель. 13430.

UKRAINISCHE NACHRICHTEN (Mitteilungen des Bundes zur Befreiung der Ukraina)

Орган Союзу визволення України

Виходить у Відні раз на тиждень

Український тижневик у німецькій мові всеукраїнського,
самостійницького й безпартійного напрямку

Редакція: Wien VIII/2, Josefstädterstrasse 79,
II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Тель. 13430.

Русь-Україна а Московщина-Россія

Історично-політична розвідка

ЛЬОНГІНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО

3 картою України

UKR RES
DUPLICATE

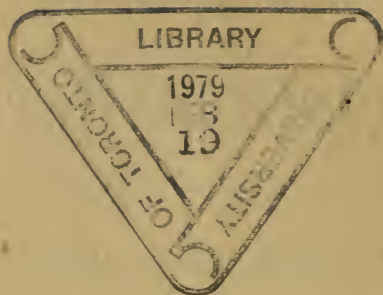
Друге, перероблене видання

ЦАРГОРОД

З друкарні Союзу визволення України

1916.

DK
508
156
T77
1916

Друковано 15.000 примірників

Ціна примірника 80 сотиків

UKR RES
DUPLICATE

Переднє слово.

В 1901 році видало товариство „Просвіта“ у Львові як преміовану книжечку своїх правильних, місячних видавництв мою розвідку під заголовком „Русь-Україна і Московщина“. Розвідка була написана в огні тодішньої боротьби галицького українства з москвофільським ренегацтвом та під кутом погляду отсеї боротьби. Ідеологічну боротьбу з москвофільством, що вела ся досі перед селянськими масами Галичини аргументами з язикового, етнографічного та літературного поля, поставлено в отсій брошурі вперше на властиву — історично-політичну — основу, причім звернено вперше, хоч не з належним поглибленням, увагу на соціально-економічний момент у сїм питанні. Пишучи і віддаючи товариству „Просвіта“ до видання свої — *si parva magnis componere licet* — „Дві руські народности“, не мав я претенсії до всестороннього та наукового вичерпання теми, а хотів вдоволити по силам загальній і пекучій потребі популярної брошури в сїм предметі та дати схему, як належить отсю тему трактувати. З вище згаданим застереженням здасть ся мені, що отся невелика розвідка сим потребам вдовoliла. Розхопленю її скоро, читано живо та лишила вона не тільки чималі сліди в ідеології широких кругів Галичини, але й поширилась на російській Україні та мала вплив на ідеологію молоді, революційної української інтелігенції, прищиплюючи їй історичну ідею української державности. На деяких виданнях української історії, що появились по революції, так і слідно безпосередній вплив отсеї моєї розвідки. Вони переймали з неї схему української історії й розумінне її як історії української державности чи боротьби за отсю державність.

Від появи першого видання сеї розвідки минуло 14 літ, а питання, розбиране нею, не тільки не стратило на актуальности, але без ніякого порівняння загострило ся. Коли в 1901 році

тракувати всю українську справу під кутом історично-обоснованої державности було новиною, а для декого прямо диковиною, то сьогодні, в момент світової війни, котра видвинула на світову арену й українське питання, ідея української державности як протипаги державности московській (а таке само польській) не тільки є духовою власністю всіх свідомих Українців, але й широкої європейської опінії — як наших приятелів і друзів, так і наших недругів і ворогів. І тому в отсей момент не може бути ніяк за багато ще раз про неї заговорити.

„Союз визволення України“ звернув ся до мене, щоб я згодив ся на нове видання моєї розвідки з пристосованням її до хвилі. Отсе вже в третє протягом 14 літ закордонні Українці звертають ся до мене з такою пропозицією. За гамором безнастанної політичної борні в краю і на Вкраїні досі не доведено сього до кінця. Тому я тим радше повитав пропозицію „Союза“ в сей історичний момент та даю йому з радіої душі сю розвідку до диспозиції. Нехай іде в українські крути на еміграції, в табори укр. бранців в Австрії, Німеччині, Туреччині, в закордонну Україну, в ряди російської армії та нехай сіє зерно української іреденти.

Відаючи „Союзови“ отсе друге видання моєї розвідки, я переробив її доволі: переробив і поглибив загально-теоретичну вступну частину, додав історичного матеріалу, доповнив і поширив кінцеву часть, а натомість усунув з неї все місцеве й часове, що ввійшло в I-е видання з огляду на тодішній момент і тодішню публіку. Вкінці змінив я титул з „Русь-Україна і Московщина“ на „Русь-Україна а Московщина-Россія“. Популярний виклад брошури я задержав з розмислом.

Автор.

I.

Горить світ у пожежі смертельної боротьби народів. Два-найцять держав нашої часті світа, з чого шість велитів, змагають ся на життє і смерть. За великі інтереси, за чималі справи, за долю десятків і соток мільонів людей ведеть ся отся боротьба. Німеччина змагаєть ся з своїми західними сусідами за царювання над морями, за заморські колонії й торги. Россія бореть ся з Австро-Угорщиною за перевагу на Балкані та за пановання над морськими протоками: Босфором і Дарданелями. В першій же радї бореть ся вона за український Піємонт — за Галичину.

Російські півурядові газетарі прямо й пишуть, що Россія готова заперестати дальшу війну, як дістане від Австрії — хочби в заміну за Польське Царство — східну, себто українську Галичину. Вони так і пишуть, що Росії треба прибрати до рук галицьких Українців-Русинів, аби раз на все задавити „мазепинство“, себто політичне українство. Знову-ж у Німеччині, а за тим і в Австрії, Туреччині, Болгарії, та почасти і в деяких інших краях чим-раз сильнійше поширяєть ся проголошений свідомими Українцями клич сотворення чи пак відбудовання української держави, що може стати ся тільки по розгромі Росії німецько-австрійсько-турецько-болгарським союзом. В отсих краях приймаєть ся думка, що українська держава, поставлена клином між Балкан і Австрію з одного боку, а Росією з другого, буде заборолом отсих країв і заборолом європейського мира перед напором ненаситної Росії.

Московські ненаситники, що завзяли ся захопити в свої руки галицьких Українців, роблять се очевидно тому, щоби забезпечити пановання Москалів над Україною. Своє-ж право до сього пановання прикривають вони лукавою видумкою, буцім-то Українці і Москалі разом се один „русский“ нарід, одна

„русска“ порода й одна „русска“ мова та буцїм-то Україна („Малороссія“) і Московщина („Великороссія“) були, є і остануть на віки одним, нероздільним тілом. Знов-же українські самостійники, себто свідомі Українці, що змагають до самостійної української держави, а навіть і ті Українці, що вдоволили ся-б „автономією“ України, кажуть, що Українці (Русини чи „Малоросси“) се цілком окремий від Москалів („Великоросів“) нарід, окрема порода і окрема мова та що Україна має право сама про себе, не оглядаючись на Москалів, рішати.

Отся суперечка між нами а Москалями ведеть ся вже яких 200 літ, а цілком ясною стала від кількадесяти років, як ми, Українці-Русини по обох боках кордону, стали прокидатись до нового життя та як Москалі зміркували, яка небезпека для їх пановання над нами лежить в українськїм пробудженню. Московському урядови, що має в своїй руках власть, гроші та школи на Вкраїні, вдало ся збаламутити чимало людей зпоміж Українців та прихилити їх до тої думки, буцїм-то Москаль а Українець то одно та буцїм-то Українцям треба залишити свою, а приймати московську мову, годитись на московські школи, держатись московської держави. Видавані за московські гроші газети заціпили отсе баламуцтво й декому з галицьких Українців-Русинів. За прихильність до Москалів названо отсі гуртки збаламучених Галичан „москвофілами“.

Отсе москвофільство на р. Україні і в Галичині чим далі то зникає і уступає поле свідомому українству. Все-ж таки воно ще животіє та шкодить нашому народови. Тому треба нам вияснити раз отсе основне питання: Чи правда се, що Москалі і Українці се споконвіку один „руський“ нарід чи навпаки може правда те, що Москалі а Українці се два окремі народи — з окремою мовою, окремою бувальщиною, окремими інтересами та окремим почуттєм?

II.

Заки одначе візьмемо ся за отсе питання, розкажемо перше, що се є нарід (нація)? — щоби потім не було баламуцтва.

Давнійше казали, що нарід то всі люде одної мови. Воно правда, але не все. Ще инші казали, що нарід се ті всі люде, що живуть в одній державі; — ну, і се неправда. Так щож воно таке нарід?

Нарід (нація) то є всі ті люде разом, що почувують себе одною цілостею тому, бо лучить їх спільна традиція (бувальщина) та спільні інтереси: культурні, економічні й політичні.

Звичайно також говорить нарід своєю осібною мовою і має свою осібну назву, але то не завсїгди. От Жиди. Вони і в Європі і в Америці і всюди инде — Жиди, один нарід, але говорять ріжно: одні по німецьки, другі по польськи, инші по французьки, инші по англійськи і т. д. Та все-ж таки вважають вони себе на цілїм світі за один нарід.

А знов є народи, що говорять одною мовою, але вважають себе осібними народами. От приміром Англійці, Ірландці, Американці і Австралійці. Всі вони говорять однаковійськи по англійськи, але мають себе за чотири осібні народи. Чому воно так і як воно так стало ся? — От послухайте! Коло нашої Європи, на морі, є два великі острови: більший Англія і менший Ірландія. В Англії жили і живуть Англічане, а в Ірландії жили здавна Ірійці (Айріші), нарід цілком инший і виглядом і мовою і вірою від Англічан. Тому з 250 літ завоювали Англійці Ірландію і відібрали Ірійцям усю землю та забили їх у панщину, якої світ не видав. До того наказали говорити по ірландськи і переслідували Ірландців. Усіх освічених Ірландців вигнали з краю, а зістав сам простий нарід. От простий нарід став забувати свою ірландську мову, приняв англійську — і тепер уже Ірландці говорять по більшій частині по англійськи.

Ну! скажете — то вже нема ірландського народу! А отже-ж ні! Ірландці хоч прийняли англійську мову, а проте лишили ся осібним народом, борють ся з Англічанами при виборах, хочуть відірвати ся від Англії і ненавидять Англічан, та хочуть мати свій осібний ірландський край, свою незалежну Ірландію. Се дієть ся тому, бо економічний інтерес Ірландців домагаєть ся викинути Англійців зі своєї землі, а до того історія (традиція) їх учить, що Англічане їм край забрали, нарід в біду ввели та

обдерли. От тому вони, хоч по англійськи говорять, та Англічанам не є, але були, є і будуть Ірландцями.

А з Американцями річ стоїть ось так:

Тому з 400 літ як люди відкрили Америку, багату за морську землю. Туди стали йти (емігрувати) ті, що не мали з чого жити в нашій старій Європі. До північної Америки йшли Англічане. Зразу їх було там небагато — та тепер є зо 60 мільонів. Тому більше як 100 літ навкучило ся їм панованнє „старої“ Англії і вони зробили бунт та вибили ся на волю під проводом славного чоловіка Вашингтона. Вони звуть себе тепер „Американцями“, мають свою дуже багату і велику державу, що зве ся „Злучені держави північної Америки“, та хоч пишуть і говорять вони не инакше як по англійськи — то все-ж мають себе за осібний нарід. Подібно ті Англічане, що від сотні літ оселились в далекій часті світа, Австралії, мають себе за окремий нарід — „Австралійців“ — і хочуть від Англії віді-рвати ся.

От бачите: хоч усі ті чотири народи говорять одною мовою, то таки не є одним народом, але чотирма осібними народами. Англіїдці і Австралїїдці є навіть одного походження, всі вони англо-саської раси, але тепер вони окремі народи: одні Англічане, другі Американе, треті Австралїїдці — а знов Ірландці походять з окремої, кельтської раси.

Подібно маєть ся річ з Сербами, Хорватами та Чорногорцями. Всі ті три народи говорять одною й тою самою мовою, та живуть побіч себе, але вважають себе окремими народами, а Серби з Хорватами навіть ворогують тяжко між собою. Нави-воріт маєть ся знову річ з Німцями: південні Німці говорять пиншою (горішньо-німецькою) мовою, віж північні, що уживають до-лїшньо-німецької мови. А одначе всі вони один нарід — Німці, бо спільна в них бувальщина, спільні інтереси та спільне по-чуттє. Натомість північно-західні сусіди Німців — Нідерландці або Голяндці — говорять по долїшньо-німецьки (nieder-duitsch), але вважають себе окремим народом від Німців та мають здавна свою окрему державу.

Виходить, що мова не рішає ще про народність.

Таксамо не рішає про народність сама назва народу. От приміром згадані щойно Голляндці або Нідерляндці звуться в англійській мові „dutch“ (себто те саме, що „Deutsch“ — Німець), а одначе вони Німцями не є. Англіїців знову зветься часто „Бритійцями“ або „Британцями“ — тому, що колись в Англії жило кельтійське плем'я „Британів“ і вона звала ся колись „Британією“. Є одначе й другий край і нарід, що взяли назву від тих самих „Британів“, а то „Бретонія“ й „Бретонці“ в північно-західній Франції. Або знов „Французи“: самі вони кельтійсько-римсько-германські мішанці, а знов-же назва їх того самого коріння, що назва німецького племені „Франки“ (Franci) та німецької провінції „Франконія“. А прецінь-же Французи таки є відмінним народом від німецьких Франків. А от возьмім знову Прусів: колись звало ся так литовське плем'я, що жило на долішній Вислі. Тепер зветься так одна часть Німців. І серед Славян є подібні появи: маємо два славянські народи, що звуться в своїх мовах „Словенцями“: се південні „Словіни“ та північно-угорські „Словаки“. А одначе се два окремі народи.

Виходить, що ні мова ні назва народу не рішають про його окремішність. Натомість рішає про се його власне почування своєї окремішности від сусідів.

III.

Як уже сказано, основується се почуття національної окремішности на двох підставах: на спільній бувальщині (традиції) та на спільноті інтересів (господарських, культурних та політичних). Кожен нарід се одиниця історична і господарська. Се значить: спільна в нього історична доля та спільні господарські інтереси в відношенню до других народів. Отся-ж спільність історичної долі та господарських інтересів се знов витвір і наслідок географічної підстави кожного народу. Се значить: Народи (нації) є природним витвором географічного укладу країн (гір, низин, рік, морей, пустинь, клімату, ростинности і т. д.)

Природний уклад і характер країн лучить або розділює людей проміж собою, прає їх до єдності або відтрчує їх від себе, витворює в них спільну долю та спільні інтереси або навпаки. Тим-то й нації (народи) покривають ся звичайно своїм розселенням з певними природними межами країн, а бодай певними відмінами в будові країн, бо такі природні межі чи природні ріжницї між країнами спричинили окрему історичну долю сих країн та спричиняють їх окремі, часто ворожі, економічні інтереси.

Ось кілька примірів: Альпейські гори розділили природно Італію від Франції і Німеччини. Рен і пасма гір на захід від нього (Воєзи, Ардени і т. д.) розділили Німеччину від Франції. Піренейські гори розмежували Францію від Іспанії. Карпати розділили Словаччину і Малярщину від Польщі та України, Драва Хорватію від Малярщини, Дунай Румунію від Болгарії, скандинавські гори Швецію від Норвегії і т. д. — не кажучи вже про те, що такі моря, як балтійське, північне, данські протоки, канал Ляманш, море тиргенське, адрійське, йонське або чорне причинились вельми до поділу країн і витворення окремих націй. Одно єгейське море є виїмком, бо задля того, що воно засіяне тисячами островів, котрі неначе мостом лучать Грецію з Малою Азією, витворило воно націю грецьку саме кругом своїх берегів. Сей позірний виїмок одначе тільки стверджує правило, бо єгейське море саме тому спричинило витворення грецької нації, що не ділило людей від себе, але якраз через улекшену комунікацію зближало їх до себе та лучило.

Але й там, де — на перший погляд здаєть ся — нема таких ярих природних меж, є одначе природні основи для витворення окремих націй. Ось приміри: Нідерляндці витворились із сеї західно-північної части долішньо-німецьких племен, що жила і живе в дельті рік Рену, Скальди, Моози, Мозелі і т. д., в низинній, багатій у ріки, води і пристани країні. Вони мали здавна морські та купецькі інтереси, жили окремішним життям від решти (переважно хліборобних) Німців та з віками звикли вважати себе окремим народом. Або Датчане (Данці): витворились вони з тих германських племен, що живучи на півострові Ютляндії та на сусідніх данських островах, з одного боку морем а з другого

борами і мочарами відділені були від сусідів і через те жили своїм окремим життям. Подібно Португальцї: засїли вони західні, до океану відслонені береги піренейського півострова. Їх сусїди Еспанцї, живучи на степових високорівнях та порічних низинах сего півострова, займались хлїборобством і пастирством. Португальцї-ж, маючи гарні пристани й чимало морського берега, здавна були мореплавним народом.

Менш яркі сї природні межі серед народів східної Європи, але все-ж таки вони існують та в давнину ще більше існували. Візьмїм Поляків і Українцїв (Русинїв): їх межа бігла здавна вододїлом Висли і Буга а далше лісовою пущею на захід від Вислока. Тепер вона не так ясна, як колись бувало, бо ліси протереблено — одначе все таки ще межею обох народів в Галичинї є Сян і Вислок, в Холмщинї почасті Вепр. Або візьмїм Українцїв і Москалїв. Давнїйше дїлили їх великі лісові пущі, що бігли вододїлом (кряжем) між Днїпром і Донцем а Волгою, з окрема-ж Окою. Через те Українцї засїли сточище Днїпра, Десни, Донця і т. д. — Москалї сточище Волги, з окрема-ж Оки, зване давнїйше у нас „Залїссем“.

Виходить, що природа сотворила народи, даючи їм через географічний уклад країн окремі інтереси та окрему долю. В давнїх віках, коли природні границї країв (задля недостачи комунікаційних засобів) сильнїйше роздїлювали краї проміж собою, головною причиною витворювання нацїй було саме географічне положеннє країв, а тим самим їх природно-господарські інтереси. Опісля, через довге співжиттє племен одної країни зі собою, витворювала ся в них спільна історична традиція та звичайно також спільна культура (себто: одна мова, один звичай, одна освіта, одно письменство і т. д.). Змагання-ж оборонити свої спільні господарські й культурні інтереси від заздрих чи напасливих сусідів вело до спільноти політичної, до утворення національних держав.

Тому се річ основана на природї, коли кожна нація хоче мати свою власну державу. Національна держава се найкраща форма оборони та підпирання всіх інтересів даної нацїї.

IV.

Нація не є вічна. Нації повстають зі злуки помечених племен одного роду, зі змішання різнородних племен, зі змішання кількох націй і т. д.: вони розпадаються, гинуть, перемішують ся і т. д. З деяких націй (прим.: Асирійців, Вавилонян, Картагінців) нема сьогодні сліду. Інші (прим.: Єгиптяне, Єлліни) існують до нині, хоч помінялись сильно з другими народами, або — як Єгиптяне та Ірляндці — загубили свою давню мову, а прийняли мову своїх завойовників. Ще інші народи, хоч самі загинули, лишили одначе (як Римляне) чималі сліди в других народах, що повстали на їх місці через сумішку з иншородними племенами. Виходить з того, що нація (нарід) не є нічим вічним, але підпадає що-до свого складу, крові, мови, назви і т. д. змінам. По вченому кажесть ся: нація підлягає еволюції (розвоєви).

Кілька примірів вяснить нам отсе:

В давню давнину був славний нарід римський або Римляне. Римляне звали себе самих „*Romani*“, а то від свого міста Риму (*Roma*). Мову свою звали вони „латинською“. Ось ті Римляне ще перед Різдом Христовим завоювали багато країв. У найкращих землях забирали вони найліпшу ріллю і осаждали там своїх колоністів-Римлян, а тубольців иншого роду й коріня робили своїми підданими. От-так поримщили (зроманізували) вони Італію, Іалію (тепер Франція), Іберію (тепер Еспанія і Португалія), та Дакію (тепер Румунія). Давні народи, що жили в тих краях, а належали головню до племені Кельтів, вигинули або зримщили ся. Коли в 500 літ по Христовім Різді розпала ся римська держава, тоді вже Іалія, Іберія, Італія і Дакія цілком були зроманізовані, а мешканці їх звали себе „*Romani*“ себто Римлянами. Як римська держава розпала ся, то її частки позабирали всякі чужі народи: Іалію забрали німецькі Франки і назвали її Францією; Італією поділили ся німецькі Ломбарди та Греки з Царгороду, а Іберію забрали зразу германські Схеви й Готи, а далі Араби. Через кількасот літ із народу „*Romani*-в“ зробило ся аж 5 народів: Французи, Італійці, Еспанці, Португальці й Румуни.

Якже воно зробило ся?

А так, що хоч мешкаці Іалії, Іберії, Італії і Дакії були з роду „Romani“, то потім вони помішали ся з іншими народами, одні з Франками, другі з Іотами і Арабами, треті з Льонгобардами і Греками, а четверті зі Слав'янами — та стали поволі на всілякі лади перемінати і перемішувати свою мову і мови їх стали відрізняти ся. До того кожний із тих країв мав певні економічні інтереси: Італійці торгували через море з Єгиптом і Сирією. Французи займали ся головно хліборобством, Еспанці випасали товар, управляли вино і полудневі овочі. Португальці сиділи над океаном і торгували з далекими землями, а Румуни пастушили в східних Карпатах. То й не дивота, що не мали вони охоти тримати ся купи і кожний тягнув на своє. Тай ще високі гори (Альпи й Піренеї) та моря, що відділяли всіх Романів від себе, перешкоджали їм дучити ся, а перли їх до самотійности.

Коли-ж ті народи раз від себе відділилися і так відділені жили сотки літ, то з того вийшло, що кожний став мати особну історію (традицію) і раз на все ті народи стали особними романськими народами. Вони не хочуть уже разом дучити ся, не хочуть старої романської (тобто латинської) мови приймати, не хочуть старосвітською латинською правописею писати, бо тоді-б з трудом розширяла ся у них освіта і на тім вони би втратили. Стара романська мова, себто „латина“, лишилася тільки в церковних книгах і мало хто її розуміє, подібно як у нас церковно-слав'янську мову.

Та ні один із тих п'ятерох „романських“ народів не хоче покидати своєї мови, народности і самотійности, не знайдесть ся ніхто між Французами, Італіянами, Еспанцями, Португальцями або Румунами, хто радив би їм приймати одну спільну романську мову. Там такого „романофіла“ всадили би до дому божевільних. Таксамо як не знайдесть ся там такий „патріот“, щоби радив приймати мову Французів або Італіян іншим романським народам. А чейже всі ті особні народи вийшли з одного народу римського і звуть ся „романськими народами“, а чейже навіть два найблизші собі сусідні народи, Еспанці й Португальці, говорять

навіть дуже зближеною мовою — а проте мають себе за окремі народи і творять окремі держави і між собою ворогують і нераз зі собою воювали.

V.

Дещо jinakше повстали народи „германські“. Як звісно, звуться тепер отсі народи „германами“: німецький, голяндський, данський, шведський, норвежський, бурський та ще й три народи англійської мови (Англіїці, Американці і Австралійці), — а то тому, бо всі ті народи вийшли з одного краю, „Германії“, і з одного племені, що жило ще за римських часів, з племені „Германів“.

Германе жили в Германії, там де тепер німецька держава. Вони були воївничі люде. Між ними було багато племен, як от: Франки, Шваби, Англі, Сакси, Лангобарди, Іоти, Сєви і иньші — та всі вони були одного роду германського. Коли вони розмножили ся і коли на них 500 літ по Христі зі сходу наперли Славяне, тоді Германе рушили военними купами на всі сторони світа, особливо в римські землі, шукати иньших місць. Лангобарди пішли в Італію та поводі зроманізували ся, Іоти пішли в Еспанію і теж зроманізували ся, а Франки поділили ся на двое: одні завоювали зроманізовану Іалію і від них вона назвала ся Францією, самі-ж вони зроманізувались — а другі лишили ся в Німеччині, над великою рікою Реном, у країні, що зветь ся Франконія.

От-так зробили ся два „франкські народи“: один „Французи“, а другий „Франконці“ — а по латинськи то одні і другі звали ся „Franci“, хоч одні говорять тепер по французьки, а другі по німецьки. Та не вважаючи на одно імя, вони тепер осібні і ворожі собі народи: одні Французи, а другі належать до Німців.

Знов-же иньші германські племена, Англі і Сакси, пішли на острів, що від них назвав ся Англією. Друга часть Саксів лишила ся в Німеччині над рікою Лабою в провінції, що зветь ся Саксонія. Ті Сакси, що пішли за море, утворили потім осібний нарід англійський, з якого вийшли ще иньші народи: Американці

й Австралійці. А ті Сакси, що лишили ся в Німеччині, суть Німцями. Так маємо два саксонські народи: англо-саксонський і німецько-саксонський — і вони себе не розуміють та вважають особними народами.

А знов часть Герман, що звали ся Сведи або Скандинавці, засіла в північних краях та звала ся в Європі одним „норманським“ народом. Та далі поділили си вони на три народи: шведський, норвежський і данський і кожний з них має тепер особну мову і особну свою державу. А крім того часть Норманців засіла в північній Франції, в країні, що й досі називаєть ся Нормандія, але ті Норманці поробили ся тепер Французами. Правда — Шведи, Норвежці і Данці пробували раз злучити ся знов до купи і зробили „унію“. Та що з того вийшло? Вийшло таке, що Данці взяли иньших „Скандинавів“, себто Шведів і Норвежців, за чуба і угнітали їх. Тоді Шведи і Норвежці відступили від унії і з того була велика війна. Але Шведи і Норвежці не дали ся і творять тепер особні народи і особні держави.

Ті Германе, що лишили ся в Германії, назвали ся „Deutsche“, себто те саме, що латинське слово „Teuti“ або „Teutones“, а Славяне, не розуміючи їх мови, назвали їх Німцями, себто німими людьми. Та й вони поволі поділили ся, як сказано, на два народи. Ті Німці (Deutsche), що мешкали на низькій надморській країні, там де ріка Рен входить до моря, стали відділяти ся від иньших Німців; свій край називали „Neederland“ а свою мову „needer-duitsch“, себто долішньо-німецькою. От і виробив ся з них поволі особний нарід „Нідерляндців“, котрі звуть свою мову долішньо-німецькою і говорять такою мовою, як усі иньші сусідні Німці (бо вони з Німцями сусідують), а проте мають себе за иньший нарід і мають свою особну державу. А знов нідерляндські емігранти, що пішли до полудневої Африки, назвали ся Бурами й утворили знов особний нарід.

Такі поділи між Германами на різні народи витворили ся з того, що Германе розійшли ся в різні краї, а через те мали різні інтереси (Німці були хлібороби, Нідерляндці моряки і т. д.) та різну традицію історичну. Тепер германські народи не хочуть бути одним народом, мають свої особні мови і держави та нераз воюють зі собою.

VI.

Подібно було і зі Слав'янами.

Колись в давнину Слав'яне були одним племенем. Та тому більше як тисяча літ Слав'яне розійшлися по всій східній і середній Європі та стали розділяти ся на різні народи. На заході повстали народи чеський, словацький і польський, за Дунаєм на полудні болгарський і сербський, на західній полудні хорватський і словінський, а на сході „руські“ народи (українсько-руський, московсько-руський та білоруський).

Виробили ся ті народи через різницю економічних інтересів і культурних впливів та різницю історичної традиції. Чеський народ витворив ся у тій замкненій кітловині, котру обмежують Судетські гори: Поляки на піскових низинах над Одрою і Вислою, що їх обмежують з півдня Карпати і Судетські гори, з заходу колишні мочари і пущі над Одрою і Вартою, зі сходу вододіл Висли-Буга та колишня пуща між Вислоком і Вислокою, з півночи-ж пущі, озера і мочари Поморя. Болгари се витвір східного Балкану: засіли вони поріччя долинного Дунаю, Чорного моря, Маріци, Струмци і Вардару, а високі гірські хребти ділять їх на заході від Сербів, Альбанців та Греків, Дунай-же відмежовує їх з півночи від Румунів. Серби знов се витвір північно-західного Балкану. Вони засіли родючі поріччя Морави, Дрини і скотоводні полонини боснійсько-герцеговинські. Їх найблизші сусіди однакової мови з Сербами мови, Хорвати, засіли поріччя Драви, Сави і Кули та адрійські береги і острови. Хоч однакової мови і крови, не жили ті два народи ніколи одним життєм, бо Серби се народ гірський, Хорвати низинний та морський: Сербі зносились більше з грецьким а потім турецьким Царгородом, Хорвати-ж більше з католицькими культурними країнами, Італією та Німеччиною; Сербі підпали скоро на сотки літ під турецьку кормигу, а Хорвати ніколи в ній не бували та все держались католицьких Габсбургів. От і є вони тепер двома одномовними, але ворожими народами.

Ось-так роздивили ся ми, як повстали всякі народи, як вони змінювали ся, мішали ся та ділили ся. Притім ми пізнали, що є на світі окремі народи, хоч одної мови, або окремі

народи, хоч одного імени, та що мова і імя народу не рішають про його єдність з другим народом.

Таксамо не рішає про народність ні віра (релігія) ні обряд. Є-ж Німці-католики і Німці-лютеране, є Маляре-католики, Маляре-кальвіни, Маляре-лютеране і Маляре-уніати, є Альбанці-православні, Альбанці-католики і Альбанці-мусулмане та є Українці-православні, Українці-уніати, Українці-католики і Українці-хрестителі (штундисти) і т. д. — але остають они одним народом: Німцями, Малярами, Альбанцями, Українцями і т. д. З другого-ж боку різні народи можуть бути одної віри. Ось-так є католики-Німці, Поляки, Чехи, Маляре, Французи, Альбанці, Італійці, Словаки, є й католики-Українці і т. д. Є православні Сербі, Болгаре, Румуни, Альбанці, Українці, Москалі, Греки і т. д. Є лютеране Німці, Лотиші, Ести, Маляри, Словаки, Голяндці, Данці, Шведи і т. д. Є могамеданці Турки, Альбанці, Татаре, Араби, Курди і т. д. Є уніати Українці, Румуни, Словаки, Маляре, Болгаре і т. д. Значить, віра а народність то дві різні річі.

Ні мова, ні імя, ні віра не рішають про народність. Рішають про се тільки минувшина та інтереси народу, що знов є наслідком його географічного положення.

VII.

А тепер перейдемо до східно-славянських народів — з окрема-ж до Русинів-Українців та Москалів („Великоросів“) — та приглянемо ся, чи й у них не бувало так, як в иньших народів, чи не було й у них — наслідком різного географічного розселення — різного інтересу та різної бувальщини та чи через те не мусіли вони зложитись в окремі народи? Довідаємо ся притім, звідки се пішло, що як Українці так і Москалі вживають назви „Русь“ та чи з тої єдності назви виходить, що вони один нарід, чи ні.

Щоби на сі питання дати відповідь, треба розібрати бувальщину (історію) обох сих народів від самого початку.

В давній давнині східну Європу замешкували різні славінські племена, що мали свої імена від рік, від гір, ніль, лісів і т. д. Одні звали ся Бужане (над Бугом), другі Дуліби*) (на Поділля), інші Деревляне (на Полісся), Угличі (в „углі“, куті між Дніпром, Чорним Морем і Дністром), Поляне (коло Києва над Дніпром), Сіверяне (над Десною), Кривичі і Дреговичі (на північ від Києва), Словіне (ще далі на північ) і Радимичі та Вятичі (в лісах на північному сході). Вони говорили подібними мовами, та чим далі були одні від других, тим більше різнили ся. Спільної назви вони не мали.

Стара т. зв. Несторова літопись каже, що всі ті племена злучили в одну державу „Варяги“ або „Руси“, то є чужі люде, що прийшли в IX віці по Христі зі Скандинавії і завоювали Новгород, Київ і інші міста. Та новітні учені історики не дуже вірили в те оповідання. От і стали історики доходити, відки взяла ся „руська“ держава і назва „Русь“. Історики-учені (от як приміром наш учений професор історії на львівському університеті М. Грушевський) — розслідили і дійшли в старих літописях грецьких і арабських, які писали ся 200 або більше літ перед Несторовою літописею, що „Русами“ називали ся деякі східні Славяне на довго ще перед тим часом, на який літописець визначає прихід Рурика і Варягів. Ну, коли скорше звали ся східні Славяне „Русами“, то видно, що їм не принесли ніякі Варяги ніякої назви. Далі, якби Варяги завоювали східних Славян, то про се були-би писали і Греки і Араби і Німці, а чому-ж про се нічого не згадують? Вкінці, нема і не було таких Варягів у Скандинавії, щоби звали ся „Руси“, або бодай як подібно! От з того ясно, що оповідання літописи про прихід „Варяго-Русів“ ізза моря треба вважати байкою.

Ну! — скажете — а звідки-ж взяла ся „руська“ держава і імя „Русь“?

Різні учені, як Українці так і Москалі, догадували ся про се всіляко. Одні виводили „Русь“ із Литви, другі знад Чорного

---

*) Слово „duliba“ в дальматинських наріччях сербо-хорватської мови значить стільки, що управлявані рідлі (царина, лани) в противенстві до неуправленої землі (лісів то-що). Се я сам мав нагоду перевірити і се вияснило-би нам значіння племінного імени колишніх Подолан. — Автор.

Моря, а треті казали, що перша „руська“ держава повстала таки десь між східно-славянськими племенами, над Дніпром або десь недалеко.

Аж недавно учені історики (між ними і проф. Грушевський), розглянувши ся добре в грецьких і арабських літописях (старших ніж Несторова) тай у самій Несторовій літописі, прийшли на ту думку, що „Русь“ пішла таки з самого серця України, себто з Київів.

В літописі Нестора, коли вчислється ся мешканців „руської“ держави, то в однім місці між иншими племенами є і племя „Русь“ і так там виходить, що воно сидить коло Київів та в Києві. Таксамо в книзі „руського“ права, а Ярославовій „Правді руській“ також згадується ся осібно племя „Русь“. Та ще в найстаршій літописі замість писати: „до Київів поїхав“ — пишеться „на Русь поїхав“, хоч там в тім місці описується ся подорож із зовсім недалекого міста (Овруча) до Київів. В иньших-же місцях сеї літописі пишеться ся про подорож з Полоцька, Новгородів або Ростова до Київів як про подорож „на Русь“, в „руську землю“.

Видно з того, що зразу тільки мешканці Київів й околиці звали ся „Русь“, а иньші племена звали ся инакше і „Русею“ не були.

VIII.

Київ був здавна великим містом. Він лежить над великою сплавною рікою Дніпром і тим Дніпром їздили всякі купці (тоді їх звали „гості“), грецькі, венецькі й арабські, з полудневих країв на далеку, зимну північ торгувати всячиною.

До того ще недалеко коло Київів входять до Дніпра дві великі ріки: зі сходу Десна, з заходу Припять. І тими ріками теж їздили „гості“. Тож Київ ще з 400 або 500 літ перед нашою літописею вже був значним купецьким осередком.

А хто мав Київ у своїх руках, той мав також торговельну дорогу на ріці Дніпрі і його допливах; а тоді иньших доріг не було, як ріки. Так Кияне були багатими, смілими, бувалими купцями. Та купець у ті давні, розбишацькі часи не тільки мусів уміти правити човном-лодкою та купчити, але мусів бути й добрим

воюком і добре узброїти ся. Тому-то Кияне були войовничі. Кияне, або инакше скававши „Русь“, їздили далеко на всі сторони світа між иньші славянські племена і там торгували. Щоби ліпше і безпечійше торгувати, вони на важнійших місцях (де дві ріки сходили ся або-що) закладали малі кріпости або „городи“ і там лишали військову залогу, щоби вже мати безпечне місце на відпочинок та щоби залога „города“ пильнувала водяної дороги. А се діяло ся ще тоді, коли по оповіданню нашої літописи про якихось „Варяго-Русів“ ізза моря ні слиху, ні диху не було. Так-то київська „Русь“ торгувала і воювала по всій східній Європі. Та закладаючи свої „города“ всюди, де тільки їй було треба, зачала „Русь“ (себто Кияне) панувати над тими племенами, серед яких осідала, та зачала стягати з них дань шкірами з кун, білок, з лисів, соболів і горностайв, воском, медом і т. д. Оті шкіри і т. п. звозила „Русь“ (Кияне) до Київа а звідси Дніпром і Чорним Морем до Греції, до великого міста Царгорода, або й ще далше на полудне, де їх продавала за золото і срібло, за зброю і дорогі одежі та знаряди. Так поволі-поволі підчиняла собі київська „Русь“ усе більше і більше земель, та всі ті землі стали звати ся „руськими“*), бо підлягали київському племені „Русь“, а всі люде, що підлягали Киянам-„Руси“, стали звати ся „руськими“ людьми, бо були підданими київської „Руси“.

Племена близше до Київа скорше підпали під руку київської Руси. До того вони мали однакову мову з київською Русею і мали один і той сам інтерес економічний, бо вони сиділи в степових околицях над Дніпром і над його допливами (Україна), або над Дністром (Поділля) і управляли ріллям та торгували з Царгородом. Тому вони пристали легко до київсько-„руської“ держави і весь нарід над Дніпром і Дністром став звати себе „Русичами“ або „Русинами“.

Отся „руська“ держава понад середущим бігом Дніпра з осередком в Київі витворилась найпізнійше в VIII століттю по Христі (перед роком 800), бо докази її істновання маємо вже

---

*) Літопись пише „руський“ — отже ані „руський“, ані „руский“, ані „руський“.

з першої половини IX віку (зараз по році 800). В другій половині IX століття (по 850 році) маємо вже цілком докладні звістки про існування великої „руської“ держави з „великими князями“ у Києві, яким — очевидно — підлягали менші князі сусідніх племен. З початком X віку (зараз по році 900) отся київська, „руська“ держава обіймала ціле порріччє Дніпра, Бога та Дністра з виїмкою чорноморського степу, де кочували дикі степовики (Печеніги). Була се отже держава, що лучила в собі саме ті племена, що були предками теперішніх Українців.

Як уже сказано, злука сих племен, що жили понад чорноморськими ріками, наступила тому так легко, що вони жили подібним життєм, мали подібну мову та мали ті самі господарські інтереси: управляли на Поділлі і Подніпровю збіжа, на Полісся і в Сіверщині ситили меди, били віск та ловили футрянного звіря і все те вевли Дніпром чи Дністром а дальше Чорним Морем у Царгород вимінати на грецькі витвори. Київська, „руська“ держава була се отже держава тих східно-славянських племен, що через чорноморські ріки (Дніпро і його допливи, Бог і Дністер) мали легку комунікацію проміж собою, а через Чорне Море звязані були живою торгівлею з Царгородом. Сьогодні, коли протереблено лісові пущі, осушено мочари та прокладено всюди биті дороги і залізні шляхи, годі собі уявити, яке значінне в життю людей мали ріки і моря. Перед тисячу літами одначе лекше було з Київ а чи Чернигова доїхати водою до Царгороду, ніж бездорожними пущами та мочарами дістатись з Київ а до поріччя Оки, до московських предків, „Вятичів“. Тому вже перед тисячу літами племена вздовж чорноморських рік (себто: племена нинішньої України) близші були собі мовою, культурою і інтересом, ніж Вятичам, предкам Москалів.

Вкінці й інтерес оборони перед нападами степових хижаків лучив Полян („Русь“) знад Дніпра, Сіверян знад Десни, Лучан з Волини, Дулібів з Поділля, Угличів та Тиверців знад Дністра, Бужан знад Буга і Деревлян з Полісся в одну цілість. Кочуючі між гірлом Дунаю а Дону степові хижаки — Гуни, Аваря (Обри), Угри, Печеніги, Торки, Половці і т. д., були рівно небез-

печиними сусідами для всіх тих наших предків. Натомість не могли забігати вони далеко на північ, на т. зв. „Залісся“, де за пущами і борами жили Вятичі — предки Москалів. І се було також одною з причин, що зародили українську націю вже перед тисячу літами, як окрему від московських предків.

Держава київських князів Оскольда і Дира, Олега, Ігоря і Ольги була державою тодішніх Українців. Від київського племені „Русь“, що злучило їх в одну державу, звались вони „Русинами“.

IX.

Дніпровим шляхом плавали Кияне-„Русь“ — одначе не тільки на південь, але й на північ, в землі Кривичів, або Припетю і Березиню, допливами Дніпра, в землі Дреговичів — в теперішню „Білу Русь“, звідки вони везли віск, мід, шкіри і рабів (невольників) на південь до Київ а потім до Царгороду. Тому скоро й ті племена піднали Київу. Оскольд і Дир коло 860 року ще не володіли ними, хоч „руська“ держава існувала вже що-найменше від одного століття. Їх наслідник, Олег Віщий, а по ній Ігор і Ольга мали вже в своїх руках увесь Дніпровий шлях і всі його допливи, отже й землі Кривичів (Смоленськ) та Дреговичів. Мабуть, що сим племенам — предкам Білорусинів — вигідно було торгувати з Київом, бо нема сліду, щоби вони бурились проти державної єдності з Київом. Дніпро був і для них торговим шляхом до Чорного Моря і до Греції, а Київ був головною пристанею і місцем збуту для їх лісового набору (меду, воску, футер і т. д.). З Києва-ж плила до них висша культура, приймаючи знов-же Київом з півдня, з Греції і з Болгарії.

Та Кияне-„Русь“ — сміливі купці і пловці — не спинились на жерелищах Дніпра. Допливами горішнього Дніпра та горішньої Двини — перетягаючи човни, де треба суходолом на кругляках (від сього місцевости „Переволока“, „Переволочна“ і т. д.) — дібрались вони в ріку Ловать, а нею в озеро Ільменське, дальше-ж рікою Волхвою, озером Ладогою і рікою Невою в море Балтійське. Навіжоріт-же, сміливі та розбишацькі скандинавські мореплавці, звані там „Вікіптами“ а в нас „Віяртами“, плули

з Балтійського („варяжського“) моря в Неву, Ладогу, Волхов, Ільмен-озеро, Ловать і т. д., а опісля Дніпром аж до Києва і до Греції. Тому-то в Несторовій Літописі зветь ся цілий той водяний шлях з Балтику до Чорного Моря „варяжським путем (шляхом) в Греки“.

Найважнішим місцем на північній частині цього шляху було місце, де ріка Волхов виходила з Ільмен-озера. Як у Києві сходились головні водяні шляхи Дніпрового поріччя (Дніпро, Десна, Припять) і Київ був останньою пристанею на південь перед степами, так знов в Ільмен-озеро сходилось чимало рік з усіх боків, а місце, де з нього виходить Волхов, було останньою пристанею на північ, звідки вже йшли байдаки в Балтик, в Скандинавію, в Німеччину і т. д. Там і повстав великий купецький город „Новгород“. З того, що в мові Новгородян до сьогодні можна завважати чимало схожого з українщиною („літо“ а не „лето“, „ліс“ а не „лес“, „голова“ а не „галава“, „мене“ а не „меня“ і т. д.), треба думати, що отсей Новгород над Ільменом, званий опісля „Великим“, був кольонією Києя. Посуваючись ще в передісторичну добу Дніпром на північ, зайшли вони аж на Ільмен-озеро, де серед фінських племен заложили свій купецький „город“ — Новгород.

Отсі закладники Новгорода мусіли доконатись доволі давно перед несторовою Літописею, коли ся Літопись пише, що Новгородці носили імя „Словіне“. Се-ж старе імя всіх Славян (чи „Словян“ або по старому „Словін“), котре зразу належало всім славянським племенам. Щойно з часом, як Славяне розсілись широко і поділились на окремі племена з окремими назвами (приміром: Бужане, Поляне, Сіверяне, Дуліби, Серби, Хорвати, Ляхи, Чехи, Мораване і т. д.), — назва „Словіне“ остада як племінне, місцеве імя тільки при тих славянських племенах, котрі сусідували з не-Славянами. Ось-так „Словінами“ звались тоді зокрема східно-балканські Славяне, сусіди Румунів та Греків, що опісля назвались „Болгарами“; „Словенцями“ зветь ся до сьогодні південно-західні Словінці з Країни і т. д., сусіди Німців і Італійців, як також „Словаки“, сусіди Мадярів; „Словінами“ звались і славянські кольоністи над Ільменом як сусіди всяких

фінських племен (Чуди, Веси, Карели і т. д.). Вийшли вони видко з українського полудня ще тоді, як назва „Словіне“ була спільно-племінним іменем східних Славян.

За Олега отсі „Словіне-Новгородці“ належали вже рівно-ж до київсько-„руської“ держави, котра через те обіймала на півдні всі поріччя Дніпра, Богу, Дністра, а на півночі все поріччя Ільменського озера та дорогу до Балтику. Пнем її було поріччя Чорного Моря, себто Україна, відгалуженням на північ поріччя Ільмену-озера, наче міст з Київа до Балтику. Чорноморське поріччя злучилось в одну державу вже десь перед 800-им роком: на певне було воно одною державою около 850 року. Новгород увійшов в ту державу коло року 900 за Олега. Сим способом опанувала „Русь“ (Кияне) цілий шлях з Балтику в Чорне Море і навад.

Х.

Та Кияне-„Русь“ плавали Дніпром чи Десною і в иньшу сторону, на північний схід, там, де Дніпро і Десна мають свої жерела близько жерел Волги і її допливу Оки. Там перетягали вони свої човни по суходолі аж до русла Волги, Оки чи якого иньшого їх допливу і плили з водою дальше. Як сказано, Волга випливає недалеко жерел нашого Дніпра від нас на півночі. Та коли Дніпро тече на полудне до Київа і до Чорного Моря, то Волга пливе на схід далеко аж під великі гори Уральські (за якими є Сибір), а потім звертає на полудневий схід, у велике солоне озеро, що зветь ся „Каспійським морем“.

До Волги впадає багато рік, а між иншими — як сказано — і ріка Ока, а до Оки знов ріка Москва. Над ними сиділо славянське племя „Вятичів“, про яких пише Літопись, що вони „оть Ляховь“, себто, що вони лядського (польського) роду. Довкола-ж того племени сиділи племена неславянські, але жовтошкірі племена Фінів або Чудів. Про самих Вятичів пише Літопись, що вони неотесані і темні, а Полян і Киян дуже хвалить як культурний нарід.

Так тою Волгою і її допливами ходила київська „Русь“*) далеко і між Вятчів і між Чудів (або Фінів) і ще далі аж під Уральські гори, а нераз і в Каспійське море, де торгувала та воювала з Арабами, колись славним і мудрим народом. Арабські історики навіть оповідають, що раз „прийшла велика Русь“, себто прийшло багато Киян човнами, та їх буря на Каспійським морі знищила а Араби решту вибили і мало-що „Руси“ вернуло домів.

Видко — і Волга була великою водяною дорогою. Та тільки вона лучила поволжанські племена, між тим і Вятчів знад Оки і Москви, не з Київом, не з Чорним Морем і не з Грецією. а з підуральськими землями і з Каспієм, значить: з фінсько-могольським світом. Вятчі та їх фінські сусіди (Мордва, Меря, Карель і т. д.) жили перед тисячу роками в лісах теперішньої Московщини з ловлі; ріллі вони тоді ще й не управляли, а з Київом і Царгородом не торгували, бо не мали туди водяної дороги. Їх дорогою була Волга і вона вела на схід аж під Урал та Сибір і на полудневий схід до Каспійського моря. Звідти приходили до них арабські і иньші купці. Тому-то ті племена (Вятчі і Фіни) не мали інтересу належати до „Руси“ — їх інтерес був иньший. До того ті племена мали иньшу мову, ніж „Русь“, бо Літопись зазначає, що Вятчі були „оть Ляховь“; літописець мусів певно чути їх мову і пізнати, що вона подібна до лядської (польської). Фіни-ж навіть Славянами не були.

Ось-так київська „Русь“, зріши в силу, не спиналась і на пущах „Залісся“, як звалась Киянами та сторона. Десною та її допливами — як сказано уже — дібралась „Русь“ до Оки а дальше до Волги і підбила собі Вятчів та сусідні фінські племена. Коли одначе Кривичі або навіть новгородські Словіне мали пожиток з приналежности до Київа, бо користувались спільним водяним шляхом, київською пристанею і торгівлею, Дніпровою дорогою до Царгороду, успіхами київських воєнних походів на Царгород чи торговельними умовами київських князів з Царгородом — то иньша була справа з поволжанськими чи

---

*) Літопись називас „Русею“ племя київське і пише все: „Русь прийшла“, „Русь поплила“ і т. д.

поочасськими півдикими племенами Вятичів і Фінів. Водяного шляху до Києва і Царгороду вони не мали, користуватись торгівлею з Царгородом не могли, а — як сказано — їх водяним шляхом в Азію була Волга. Вони й належали передше то до держави волжанських Хозарів то до держави волжанських Болгарів, могольських народів, з якими вони торгували — тоді саме як над Дніпром уже 200 літ була „руська“ держава. Аж Святослав, що любив воювати світами, підбив їх (по 950 році) та примусив їх платити дань Києву. Але вони не мали — як знаємо — ніякого інтересу належати до Києва, і як тільки могли, бунтувались і відпадали від „Руси“, себто від Києва.

Але „Русь“ мала з них користь через торгівлю і данини. Тому „руські“, себто київські князі, йшли на них знов війною і знов завойовували. Так робив Святослав, а потім мусів так робити Володимир Великий і його син Ярослав Мудрий.

От-так бачимо, як стара „руська“ держава пішла з самого серця України, себто з Києва; як імя „Русь“ розширило ся на всі племена над Дніпром і Дністром і як племена, що жили над Волгою і її допливами, себто Вятичі (Москвичі), не хотіли приставати до „руської“ держави, бо раз, що були иньшої мови („оть Ляховъ“), а друге, що мали иньший економічний інтерес. Так-то вже в тих часах (тому 1000 літ) показувала ся різниця між Русинами (предками Українців) і Вятичами (предками Московитів).

XI.

Стара Несторова Літопись оповідає, що Володимир Великий охрестив „Русь“. Воно в тім тільки половина правди. Християне між Русинами були вже передтим і в Києві і в иньших городах. Брат Володимира, Ярополк, котрого Володимир убив і в котрого відібрав Київ, мав бути християнином, мав за жінку Грекиню-християнку і на його дворі були грецькі священники. А баба Володимира, Ольга, також була християнкою і мала багато християн при собі. В Києві навіть була християнська церков св. Іллі ще перед Володимиром Великим. І між боярами і прибічниками князів було багато християн, про що нераз згадуєть ся в літописи.

Християнство йшло на Русь із Греції, куди Русини їздили торгувати. А як християнство дуже розширило ся, тоді вже й Володимир Великий прийняв його і оголосив за державну віру*) та помагав його ширити.

Зразу були перші священники з Греції та зі славянського краю Болгарії, ізза Дунаю. Ті священники вміли по болгарськи і привезли з собою церковні болгарські книги.

Мова болгарська (то є старо-болгарська, бо теперішні Болгаре говорять і пишуть уже ново-болгарською мовою) була подібна до мови, якою тому 1000 літ говорили наші предки, Русини, а письмо старо-болгарське звало ся „кирилиця“**). Але Болгаре мали в своїй мові такі звуки, яких Русини-Українці не мають, а які мають Поляки, то є носові „є“ і „а“. Болгаре їх писали кирилицею „ѣ“ і „ѧ“. Але де в болгарським стояло і читало ся „є“ або „а“, там Русин-Українець говорив „у“ або „я“ — тому й читав Русин ті букви на свій лад. Крім того були ще в болгарським письмі (кирилиці) особні букви „ѣ“ і „ю“ і звідти Русини, прийнявши кирилицю, мали два „ѣ“ („ѣ“ і „ѧ“) і два „у“ („ѣ“ і „ѧ“). Далі в Болгар був ще цікавий звук, коротке „о“: вони писали його „ѡ“. А Русини того звука не мали, тому й не читали його. та й воно у Русинів дармо на папері стояло. І пивші слова і букви Болгаре читали инакше, а Русини инакше. Букву „г“ читали Болгаре як „г“, а Русини як „г“; букву „н“ вимавляли Болгаре як „і“, а Русини так само як „ы“; букву „ѣ“ вимавляли Болгаре як „є“ або „я“, Русини як „ї“. До того і всякі слова инакше по болгарськи писали ся а инакше говорили старі Русини. От приміром: Болгаре говорили і писали „злато“, а Русини казали „золото“: у Болгар було „блато“, а в Русинів „болото“; в Болгар писало ся „вѣлкѣ“ „пѣлкѣ“ і читало ся „вѣлкѣ“, „пѣлкѣ“ (бо „ѣ“ то було коротке „ѣ“), а в Русинів говорило ся „вовк“, „полк“. І такого було багато иньшого.

---

*) Таксамо було ще й давнійше в грецько-римській державі. Коли християнство вже обійняло більшість людности, тоді цїсар Константин Великий прийняв його за віру державну, хоч сам аж перед смертю охрестив ся.

**) „Кирилицю“ не видавав св. Кирило, але його ученик Климент (Болгарин), та в честь Кирила назвали се письмо „кирилицею“.

Тому-то Русини-священники, що вивчили ся від болгарських учителів та з болгарських книг у школах у Києві, читали болгарське письмо своїм (українським) виговором, а як стали писати самі, то старали ся писати „церковною“, то є болгарською мовою, бо вона вважала ся за „священну“, „богослужебну“ мову. Зразу писали вони досить добре з болгарська; та як вимерли учителі-Болгаре, то пізнійші Русини-священники і монахи стали чим-раз більше домішувати простої, „старо-руської“ (себто: старо-української) мови до мови церковно-болгарської.

Ось-так старо-болгарська мова змішалась в нас зі старою мовою наших предків, з чого виробила ся наша „старо-руська“ (себто: старо-українська) книжна мова, якою в нас писали довгі віки, вимовляючи церковно-болгарський правопис з українська, себто: „и“ як „ы“, „ѣ“ як „ї“, „е“ як „е“, „г“ як „г“, а не як „і“, „ѣ“ як німе не вимовляло ся і т. д.*) А знов-же Москалі, до яких наші священники занесли отсю „церковну“ мову враз з християнством значно пізнійше, ніж воно прийшло до Києва, перекручували її на своє, підмішували московщиною та вимовляли по своєму („и“ як „і“, „ѣ“ і „е“ як „е“, „г“ як „і“, ненаголошене „о“ як „а“ і т. д.**). Значить: і Русини і предки Москалів писали зразу старо-болгарською „церковщиною“. Та коли писав нею Русин, то підмішував своїми словами і видами, коли-ж стали пізнійше писати нею і Москалі, то знов підмішували своєю мовою.

Ми навмисне трохи довше розказали про „староруську“ письменну мову, зложену на основі церковно-болгарської мови, бо „обединителі-обруссителі“ говорять нераз, буцім отся стара письменна мова наших предків була спільним витвором Русинів-

---

*) Отже читало ся в нас: „на небеси“ як „на небеси“; „въ лѣто“ як „в літо“; „Господи помилуй“ як „Господи помилуй“; „благочестивая вѣра“ як „благочестивая віра“; „именемъ Господнимъ“ як „именем Господнім“; „Олегъ“ як „Олег“; „Ольга“ як „Ольга“; „Диръ“ як „Дир“; „Мстиславъ“ як „Мстислав“; „Черниговъ“ як „Чернигов“ або „Чернигів“ і т. д.

**) Отже в Москалів читалось і читас ся: „на небеси“ як „на небесі“; „въ лѣто“ як „в літа“; „Господи помилуй“ як „Госпаді помилуй“; „именемъ Господнимъ“ як „именем Господнім“; „Олегъ“ як „Алег“; „Диръ“ як „Дір“; „Мстиславъ“ як „Метислаф“; „Черниговъ“ як „Чернигаф“ і т. д.

Українців і Москалів. Як ми бачили, се невірно, бо якоїсь нашим предкам і предкам Москалів спільної, письменною мови ніколи не було. Так звана „староруська“ письменна мова, якою списані Несторова „Літопись“, „Правда руська“, „Слово о полку Ігоревім“, „Паломник Данила-Мниха“ і т. д. се тільки наша (старо-українська) письменна мова, витворена з мови „церковної“ (старо-болгарської) та з народньої мови наших предків, наддніпрянських „Русинів“. Витворили її в XI і XII століттях наші (українські) письменники з київської Печерської Лаври, та з київського княжого двора, писали нею самі „Русини“ з Подніпровя, Волини чи Галичини (значить самі Українці). Предки Москалів (Вятичі і т. д.) непричасні були при тім ділі. Вони-ж тоді були ще дикими племенами, бо московське письмо почалося слабо аж пізнійше в XIII століттю.

ХІІ.

Ми розказали, як імя „Русь“ розширило ся і як „Русь“ підбила Вятичів і Фінів, та як вони все тягли відірвати ся від „Руси“. Ми згадали також, як Христова віра прийшла на Русь і як виробила ся „церковна мова“ і письмо.

Роздивім ся тепер, як стало ся те, що ті Вятичі та Фіни, від котрих пішли Москалі й котрі так не хотіли належати до „Руси“, потім самі стали звати ся „руськими“. Стало ся воно так:

Коли в другій половині XI віку великий князь Ярослав Мудрий поділив між своїх 12 синів „руську“ землю, тоді землі Вятичів та Фінів дістали осібних князів, котрі зразу підлягали київським князям, та далі відірвали ся цілком від Києва. Ті князі були з „руського“ роду, вони привели з собою бояр і дружину теж з „руського“ роду і священників теж з „руського“ роду. Тому й назвали вони землю, де вони запанували, теж „руською“, а нарід підвладний їм, себто „руським“ князям і боярам, став звати себе „руським“. З часом князі і бояре прийняли мову тамошню і цілком злилися з тими племенами в один північно-руський або московський нарід.

В інтересі тих північних (суздальсько-московських) князів було не тримати з полудневою Руссю. Вони відірвали ся від полудневої Руси і перестали підлягати великим київським князям. Ось-так ті землі підлягали Київу всього сто літ та й то з перервами. Потім-же ніколи не були вже вони в єдності з Київом. Щоби зробити ся незалежними, стали суздальсько-московські князі звати себе „великими князями“, а з Київом воювали і дбали про його упадок. Московсько-суздальський князь Андрій Боголюбський здобув навіть 1169 року Київ і обрабував його та зруйнував так, що відтепер Київ підупав. Зробив се Боголюбський тому, щоби Київ не мав значіння і щоби через те піднести своє московсько-суздальське князівство.

Землі московсько-суздальських князів граничили з півноччю і зі сходу з землями Чудів або Фінів. Оттих Чудів вони все воювали та забирали їх землі, бо Чуди були нарід цілком темний і дикий. Самих Чудів Москвичі або вигубляли або мішали ся з Чудами і тим способом московсько-руський нарід поволі розростав ся, але й зміняв ся, бо чим більше Москвичі мішали ся з Чудами, тим більше відрізнявали ся вони від полуднево-руського (українського) народу.

Вони стали відрізняти ся не тільки мовою і інтересом, але й політичним ладом. Коли на полудневій Руси, в Київі і иньших гóродах, усюди був такий громадський лад, що сам нарід вибирав і скидав князів та рішав про війну і мир, то на півночі, в Москві, було цілком инакше: там нарід сліпо слухав князя і князь правив самовладно. Пішло воно з того, що на полудневій Руси нарід привик здавна правити собою і самі князі вийшли з місцевого народу, а на півночі „руські“ князі були пришельцями, завойовниками, що підбили темних і диких Славян та Фінів і правили ними як своєю худобою, а Москвичі і Фіни були за темні, щоби князям ставити опір. Русини хотіли самі собою правити, вони не любили пановання князів, а Москвичі привикли сліпо слухати князів.

Тим-то й „руський король“ Данило, що панував зразу на Волини і в Галичі, а далі зібрав (200 літ по Володимирі В.) знов до купи в своїх руках майже всі полуднево-руські землі (то

є і Київ і иньші українські князівства), мав багато клопоту з бунтами власних підданих, Русинів, бо вони хотіли самі собою правити. Але король Данило був чоловік енергійний і таки зібрав майже всю полудневу Русь в одно „руське королівство“.

XIII.

Але, як звісно, на північ від Києва були ще „руські“ землі, що не належали ні до Данилової ні до московської держави. Се були землі Кривичів у болотистих околицях над горішнім Дніпром і Березиною, а ще далі на північ Новгород Великий.

Кривицькі землі мали також своїх князів з київського, „руського“ роду. Та вони сусідували з заходу з Литвою і їх Литва підбила під свою руку саме тоді, як Данило зібрав полудневу Русь в одно королівство. А Новгород Великий зразу мав також свого князя з „руського“ роду, далі-ж став проганяти князів, а потім цілком прогнав їх і сам став республікою. Новгородці плавали ріками і морями далеко на північ і захід і торгували дорогими футрами та були багаті і освічені, а Новгород був сильним і великим містом, що володів великими землями.

Ось-так тепер чотири часті східної Європи звали ся „руськими“: 1. полуднева Русь-Україна, 2. північна Москва, 3. землі Кривичів і 4. Новгород Великий.

Вони стояли кожда осібно і не хотіли лучити ся зі собою. А се стало ся і мусіло конечно стати ся для того, бо всі ті часті мали різні інтереси й иньші звязи економічні та почасти й иньший нарід заселявав їх. Данилову державу заселявали Русини-Українці, московську Москвичі. Кривицькі землі, що стали оісля звати ся „Білою Русею“, були заселені племенем Кривичів, що говорили і говорять мовою, відмінною трохи і від Русинів-Українців і від Москалів. А Новгородці, висунені далеко на північ поза Білу Русь, говорили знов децю иншою мовою. До того мали ті землі инші економічні інтереси: Москвичі займали лісисті землі над Москвою, Окою і Волгою, їх усі ріки

текли на схід і вони все перли на схід, у фінські землі. Русини-Українці сиділи на чорноземних землях над Дніпром і Дністром, їх ріки вели в Чорне Море, в Грецію; туди вони ввозили свої плоди і вони все перли на південь, до берегів Чорного Моря.

Новгородці знов сиділи на півночі над великими озерами і ріками, їх торговельні дороги вели на північ аж до Ледового Моря і на захід у Балтійське море, котрим заїздили вони до Скандинавії, Німеччини, Франції і Англії. Новгородці торгували з тими чужими землями і багатіли з того. А кривницькі землі або „Біла Русь“, що підпала Литві, були болотисті, багністі, лісові, а ріки, як горішній Дніпро та Березина і Припеть, що пішли до Дніпра, вели на полудневу Русь, під Київ, а далі в Чорне Море. Тому-то Білорусини мали потрохи спільний інтерес з Русинами-Українцями. Та що їх зводила Литва, то й вони мусіли пристати до литовських князів.

Так уже тоді в тих давніх часах, ще за короля Данила, саме перед приходом Татарів (Моголів), було видно, що „Русь“ не була одним народом, але кількома народами. Якби „Русь“ була одним народом, то стреміла би до злуки а не до розлуки. А спільна назва „Русь“ походила від того, що в усіх тих країнах правляча верства, себто князі, бояре, дружинники і священники були з „руського“ роду, то значить з давньої, властивої, київської Руси.

Та найяснійше показало ся, що Русь не один нарід і що не має одного спільного інтересу, коли прийшли перший раз зі сходу Моголи (Татаре). Тоді тільки полуднево-руські (українські) князі зібрали ся на війну з Моголами, а иньші, то є білоруські і північні (московські), ані не рушили ся. Аж як Моголи потім звернули ся і на північ, тоді тільки й Москвичі стали боронити ся, та недовго! Моголи побили їх, ще лекше, як полуднево-руських (українських) князів.

Але й тепер ще показав ся ріжний інтерес полудневої Руси-України і північної Москви. Русь-Україна, хоч зразу мусіла піддати ся Татарам, та зараз і зачала знов з ними війну, а Москва піддала ся Татарам тай не пробувала вибити ся на

волю. А стало ся се задля ріжного економічного інтересу і ріжної традиції обох тих народів. Русини-Українці мали в тім інтерес, щоби могли плавати і їздити на полудне та торгувати над Чорним Морем. А тимчасом Татаре заняли весь беріг Чорного моря і всі горла українських рік і тим способом відділили Русь-Україну від Чорного моря. От тому-то Русини-Українці все воювали з Татарами, щоб їм відібрати беріг Чорного моря і мати вільну дорогу до Греції, а з самими Татарами не мали що торгувати, бо Татаре знад Чорного моря або „Кримці“ (як їх називано від півострова Криму), були розбишацьким і диким народом. До того Русини-Українці не любили самовладного пановання, а в Татарів мав „хан“ (то є їх цар) необмежену власть над життям і майном підданих.

У Москалів було инакше: Татаре, що підбили собі Москву, оселили ся на схід від Москви над Волгою. Вони були хлібороби і купці. Тому-то й Москвичі мали з ними все торговельні зносини рікою Волгою; їх лучив інтерес економічний. Крім того у Москвичів був той сам лад як у Татарів. Князь московський мав необмежену власть над Москвичами, а хан татарський володів самовладно і Татарами і московськими князями.

Так-то вже в тих давніх часах видко було велику ріжницю між Москвичами а Русинами-Українцями. Одні й другі звали себе „руським“ (Українці) чи „руським“ (Москалі) народом, але відрізняли себе взаємно, не любили одні одних, а часто й ворогували з собою.

XIV.

Русь-Україна*), знищена війнами, не мала сили сама бороти ся з кримськими Татарами. Київ, зруйнований Москви-

---

*) Назва „Україна“ для частини нинішнього Поділля, Поросся і Постугія споминаєть ся ще в старуських літописях, перед приходом Татарів, вперше під роком 1187. Сього року помер князь Володимир Глібович, а літопись записала про него, що „Україна о немъ много постоѣа“. Є се отже назва мало-що молодша від імени „Русь“ і означала ту саму землю, яку зразу означало імя „Русь“.

чами а потім Татарами, підупав. І друге головне місто полудневої Русі, Галич, відколи Татаре забрали береги Чорного Моря і перервали торгівлю з Грецією, став упадати. Татаре багато людей вимордували, а добуток палили або грабували. Тому-то Русини для охорони мусіли приставати до литовської держави, до котрої вже належала „Біла Русь“.

Литовські князі, занявши Білу Русь, женили ся з „руськими“ княжими родинами, прийняли „руську“ віру та „зрущили ся“, себто стали говорити такою мовою, як Білорусини і стали писати по староруськи. Се стало ся тому, що Білорусини були освіченіші, а Литва була дика — а все так дієть ся, що освічений нарід бере верх над темним. Так і в литовськім князівстві взяли верх Білорусини над Литвинами, а князі й бояре литовські стали „рущити ся“. Та й в урядах литовсько-руських заведено мову церковно-руську (староруську), мішану з народньою білоруською. Князі литовські стали себе звати „литовсько-руськими“, бо вони були з роду „литовські“, а з мови, освіти й віри „руські“ (білоруські).

Ми казали вже, що Біла Русь має потроха однакові економічні інтереси з Русею-Україною, бо білоруські ріки плывуть на полудне, через Русь-Україну, в Чорне Море. Білорусини везли свої плоди, то є футра, дерево, мазь, мід, віск і таке инше до Дніпра, а Дніпром попід Київ далі на полудне. Тож литовські князі, як стали білоруськими володарями, старали ся заняти Русь-Україну з Києвом, щоби мати вільну дорогу на полудне і вигнати Татарів, котрі заняли горло (впад до моря) Дніпра, як і всі инші водяні і сухопутні дороги до Чорного Моря.

Так і Білорусини і Русини-Українці мали спільний інтерес: вигнати Татарів знад Чорного Моря. Тому-то Русини-Українці радо приставали до литовсько-руської держави й князі литовсько-руські заняли Україну з Києвом, Волинь та Поділля та побивали Татарів. Був навіть час, коли здавало ся, що Татаре зовсім уступлять знад Чорного Моря. Великий литовсько-руський князь Ольгерд побив Татарів та відібрав їм Дніпрове горло. Але вже його наслідника Витовта побили Татаре і відібрали беріг Чорного Моря.

Так зване „литовсько-руське“ князівство було отже продовженням „старо-руської“, київської держави і так гляділи на нього самі Русини (Українці) як і всякі їх сусіди. Литовські князі — як сказано — „порущились“ та побіч титулу „великих князів Литви і Жмуди“ прийняли по заняттю Київського князівства титул „великих князів Русь“, під чим розуміло ся саме Україну з Білою Руссю, себто спадщину великого князівства київського. Ті самі географічні і господарські причини, що витворили в VIII та IX століттю на Україні староруську, київську державу та що в X століттю довели до злуки з нею кривницької землі (Білої Русь), держали опісля вкупі Русь-Україну і Білу Русь в „литовсько-руській“ державі. Змінилась тільки династія (княжий рід) та прилучились до „руської“ держави ще й землі литовські. Сама-ж річ не змінилась; зістала ся та сама, що була.

Тільки одна „Галицька Русь“ не прийшла під Литву, але під Польщу. А стало ся се ось-як: „Галицька Русь“ (або инакше „Червона“ або „Мала Русь“*) із цілої Русь-України є найдалше на захід положеною землею та притикає з заходу до польської землі, що лежить над рікою Вислою. Поляки зразу не творили одної держави, але було в них багато князівств. Та ось на них із заходу стали натискати Німці. Німецькі цесарі і князі забирали все більше й більше польської землі від західної границі, а далі забрали Німці від Поляків їх північні землі, що лежали над Балтійським морем, і заняли горло ріки Висли.

Поляки в тій біді стали лучити ся до купи, щоб оборонити ся від Німців та щоби відібрати Поморе (то є: край над морем) і горло Висли, бо хотіли мати вільну торговельну дорогу

---

*) Найдавніша назва „Галицької Русь“ є „Червеньські гори“ — від міста „Червеньська“, що лежало недалеко ріки Сяну. Та коли київсько-руські князі прилучили „Червеньські гори“ до своєї держави, то стали звати ту землю „Червеньська Русь“. Коли-ж головним містом „Червеньської Русь“ став Галич, тоді назвала ся та часть Русь „Галицькою Руссю“. Якже-ж Литва забрала всю Білу Русь і Русь-Україну, себто головну часть „руських“ земель, тоді галицькі князі, Юрій I і II, стали писати ся „князями і дідичами Малої Русь“, а то тому, бо їх галицька земля в порівнянню до прочої (литовської) Русь була „мала“.

на Балтійське море. Так-то інтерес економічний і страх перед Німцями збили польські племена до купи саме тоді, як Литовці забрали Русь-Україну з виїском Галичини.

Польським королем став тоді Казимир, званий Великим. Він воював з Німцями, але таки не міг відібрати приступу до моря. Тоді він задумав шукати здобичі деінде. Саме тоді на Галицькій Русі не стало князя, тож Казимир прийшов з військом і заяв їй. Але галицькі Русини не мали ніякого інтересу приставати до Польщі. Їх інтерес був тримати ся з иньшими Русинами і прилучити ся до литовсько-руської держави. І литовсько-руські князі хотіли їх прилучити до своєї Русі. З того вийшла довга війна Литви з Польщею, однак вкінці Галицька Русь зістала ся при Польщі.

Ось-так то повстало з Русі-України і з Білої Русі велике литовсько-руське князівство, а Галицька Русь прийшла під Польщу.

XV.

Та тимчасом і на півночі зайшли зміни.

Московські князі, що зразу підпали Татарам, уміли так піддобрити ся татарським ханам, що сї помогли їм злучити всю Московщину в одну державу. Якже московські князі почули в собі силу, стали не коритись ханам, воювати з ними і навіть підбили собі часть татарських земель над рікою Волгою під Уральськими горами.

Але Московщина не мала виходу на відкрите море. Головна її ріка, велика Волга, пливе на полудневий схід у Каспійське озеро в азійській пустині, а за горами Уральськими на схід є великий-великий край Сибір. Знову-ж на полудне до Чорного Моря було також далеко, бо треба-би було перейти всю Русь-Україну. Ще найближшою була дорога на захід, до Балтійського моря, через землі Новгороду Великого. Інтересом Москалів було отже заняти Великий Новгород і дістати ся тим способом до Балтійського моря. Та ба! Коли Новгород не мав в тім інтересу!

От і зачали ся війни. Новгородці боронили ся добре. От-так ішла сварка довгий час. Новгородці були слабші. Вони закли-

ка́ли тому на поміч литовсько-руських князів. І литовсько-руські князі воювали з Москалями. Але вони мали й иншу роботу, бо з полудня від Чорного Моря часто находили кримські Татаре і нищили Русь. З ними треба було все воювати, бо Москва все підмовляла Кримців бити на литовську Русь (Україну). Тому-то Новгород Великий мусів числити сам на себе. Новгородці, як сказано, були слабші і Москалі побили їх: облягли Новгород, здобули, зруйнували, чимало Новгородців виселили силою аж під Урал, а Новгородщину населили Москалями. От так-то Москалі добули ся аж до Балтійського моря.

Наші „москвофіли“ і „обєдинителі“ часто кажуть, що єдність „руського“ народу видна з історії. А тимчасом з історії видно, що єдності сеї не було. Бо Русини-Українці і Білорусини тримали ся купи в литовсько-руській державі, але воювали з Москалями і їх союзниками Татарами; а Новгородці тримали ся осібно і не хотіли приставати до Москалів, поки Москалі силою не підбили їх. Якби Русини-Українці, Новгородці і Москалі вважали себе одним народом, то би не ділили ся, але лучили ся; то би не воювали з собою, але тримали би спілку.

Скаже може дехто: Та то нераз один нарід зі собою бореть ся. Воно правда, і в одній хаті буває сварка, але не триває довго. Як прийде спільна біда, спільний інтерес, то всі лучать ся проти спільного ворога. А того в історії Москалів і Русинів-Українців не було. Кожда з тих частин мала свій окремий інтерес, каждая почувала ся чимсь осібним і цілими сотками літ ворогували вони зі собою.

За часів Володимира Великого на одну хвилю, на короткий час, злучені були ті землі в одну державу. Але кілько-то Володимир мав труду, заки позбирав їх до купи! Він назвав усі ті землі „руськими“, бо сам був „руський“ (то є: київський) князь. Від часів Ярослава Мудрого, Володимирового сина, розділили ся вони знов і потім уже ті землі назад не злучили ся, бо не були одним народом, але кількома народами. І з цілої історії аж до сих часів, до яких ми довели своє оповідання, видно, що одного „руського“ народу ніколи на світі не було, але було кілька „руських“ народів. А називали ся ті народи тільки тому

„руськими“, бо колись злучило їх в одну державу київське племя „Русь“.

Імя „Русь“ було проте зразу племінним іменем київських Полян. Опісля стало національним іменем усіх племен по Дніпру, Бозі, Дністру (себто Українців), а далі стало іменем державно-династичним для всіх земель, завойованих київськими князями, себто означало державу і династію (княжий рід), але не один парід. А далі через привичку перейшло те імя на всі народи (українсько-руський, новгородський, білоруський і московський) колишньої „руської“ держави.

Цікаве й те, що кождий з тих народів тільки сам себе звав „руським“, „руським“ або „руським“, а другого називав уже инакше. Так Москалі себе звали „руськими“, а Українців-Русинів і Білорусинів звали то „Литвою“, то „Черкасами“, то „Українцями“. Такеамо Русини-Українці звали себе „Русинами“, а Москалів звали таки „Москалями“ або „Москвичами“, але ніколи не „руськими“. Се було наслідком того, що вони себе не мали за один народ, але за осібні народи.

XVI.

Так-то ріжний інтерес економічний, ріжність мови і ріжна історична традиція, витворені ріжним географічним положенням, не допускали до злуки „руських“ народів. За те лиха konieczність пхала литовську Русь (себто Білу Русь і Русь-Україну) до злуки з Поляками.

Литовсько-руська держава мала кількох ворогів: Татар з полудня, Москалів з північного сходу і „Хрестоносців“*) з північного заходу. Тому вона шукала помочи і союзника. На такого союзника зголосила ся Польща, та не добре вийшли на тім Русини!

---

*) „Хрестоносці“ були то зразу такі лицарі, що ходили воювати в Свату Землю против Могамедан, коло року 1100 по Христі. Та пізнійше деякі Хрестоносці злучили ся в монашо-лицарські ордени. Такий орденувий Хрестоносець був відразу і монах (чернець) і лицар (воєв). Кожний орден мав свої вибрані власти і підлягав римському папі. Цілею орденів було боронити християн і навертати поган. Та як християне побачили, що не від-

Поляки мали за найбільших ворогів німецьких „Хрестоносців“; здавалося, що „Хрестоносці“ геть розіб'ють Польщу. Тому Поляки також мали інтерес зробити злуку (унію) з Литвою і Русею, аби мати більшу силу проти „Хрестоносців“ і інших Німців.

До того польська „шляхта“ (земельно-панський стан), по заняттю Галичини Казимиром Великим, засмакувала вже в багатій українській землі, в подільській чорноземі і в гарних доходах з урядових становищ в „руських старостві“, як називали тоді Поляки свою галицько-руську провінцію. Піскові та мочаристі польські землі над Одрою, Вартою і Вислою куди не вмилися до багатих українських земель. Тому отся „шляхта“ перла до унії (злуки) Польщі з литовсько-руським князівством, іменно з Україною.

До тої унії не так-то скоро прийшло! Аж як Москалі і Татаре припекли Русь і Литву, тоді й „руські“ (українські) і білоруські вельможі-князі поневолі пристали на „унію“. Зразу та „унія“ не була дуже тісна; от був собі союз двох держав проти ворогів для спільної оборони. Полякам більше ходило о ту унію, ніж Русинам, тому вони звичайно вибирали собі литовсько-руського великого князя на польського короля. Але через те тільки володар в обох державах був спільний, натомість обі держави ще не лучилися. Бувало однак і так, що хто инший був королем Польщі, а хто инший великим князем Литви і Руси.

От в такій-то спілці побили Поляки, Литовці і Русини німецький хрестоносний орден так, що він уже на віки підупав. Тепер Поляки позбулися ворога, але не позбулася ще своїх ворогів (а то: Москви й кримських Татар) Литва і Русь. Тому-то литовсько-руські вельможі, хоч не дуже хотіли йти на спілку з Ляхами, то однак мусіли піти, щоби мати поміч против Москви

беруть Святої Землі від Могомедан, то ті ордепи поперепошилися назад до Європи і дістали від князів і королів землі. Один такий орден, що звався „орденом німецьким“ або „св. Діви Марії“, осів на Помор'ю коло Польщі, щоби воювати з поганами Литовцями. Та скоро забрав орден добрий кусень землі і Литві і Польщі, розрісся, спанів, став на Литву і на Польщу нападати і мало-що не розбив Польщі, хоч вона була католицька, так як і сам орден.

і против Кримців (Татар). А Поляки (шляхта-пани), як сказано, хотіли притім спекти свою печеню. Вони хотіли зробити ще тіснійшу злуку раз на все, а то так, щоби Поляки могли на Русь-Україні діставати урядові місця і сполучені з урядовими становищами просторі й гарні землі. Вони зробили се при помочи дрібного литовсько-руського боярства, котрому Поляки обіцяли рівні права з вельможами-боярами, так як то було в Польщі, де „szlachcie na zagrodzie równy był wojewodzie.“ Дрібне боярство закломило ся на то й переперло Люблинську унію в р. 1569.

Постановлено притім, що українсько-руські землі (Поділля, Волинь, Полісся, Київщина і Чернігівщина*) відлучують ся від Великого Литовсько-Руського Князівства, а прилучують ся прямо до Польщі. При Литві зістали ся тільки білоруські землі, менше-більше по Припять. Отсю постанову переперли польські пани на спілку з литовськими, як проти волі Русинів-Українців так і проти волі Білорусинів. Причиною-ж того було те, що литовські й польські пани, котрі рівночасно були католиками, захотіли на спілку взяти верх над православними Білорусинами і Русинами-Українцями. Щоби сього легше доконати, поділили вони „руські“ землі поміж себе: Білу Русь задержала собі Литва, а Русь-Україну взяла Польща.

Люблинська „унія“ була отже гробом давньої „руської“ держави, що зачалась як держава Русинів-Українців ще десь в VIII століттю, в X обняла ціле поріччє Дніпра і Дністра (себто Україну і Білу Русь), в XI поширилась хвилево на поріччє Оки та горішньої Волги, в XIII віці стала формуватись знов як держава самих тільки Русинів-Українців (держава короля Данила), а в XIV перезвалась в литовсько-руське князівство, в яким знов злучились Русь-Україна з Білою Русею. Року 1569, в Люблині, перервалась отся безпереривна історична нитка „руської“ (українсько-білоруської, а властиво української) державности, в котрій Русь-Україна вела перед. Люблинська Унія злучила Русь-Україну прямо з Польщею.

---

*) Решта нинішніх українських земель, на південь від Поділля, Київщини і Чернігівщини, була пустим степом або кочовищами Татарів.

XVII.

В таких „уніях“ все буває однаково: хитрійший, мудрійший бере за чуб слабшого. От і Поляки скоро взяли Русинів за чуб.

Та Русини не думали так скоро дати ся Полякам. Між Русинами було багато мудрих людей і вони дбали про просвіту Русинів. Вони закладали „руські“ (українські) брацтва, школи, ліцеї, академії, бурси та друкарні. Найславніші інститути були: „Ставропігія“ у Львові, школи і друкарні в Острозі та академія у Києві, що звала ся від свого фундатора, митрополита Петра Могили, „могилянською“. Між Русинами отже ширила ся західно-європейська освіта. Багато Русинів-Українців їздило в західну Європу вчити ся на заграничних університетах.

Подібно на Литві католицькі Литовці, котрих шляхта під впливом польського духовенства скоро спольщилась, стали брати верх над православними Білорусинами. Білорусини мали себе тоді за одно з Русинами-Українцями, бо мали з нами спільну культуру, спільну письменну (церковно-українсько-білоруську) мову, спільну державну минувшину та спільні інтереси і називали себе таксамо „Русинами“. Тому вони боронились спільно з нами від католицизму і польщини таксамо школами, брацтвами, друкарнями, себто просвітньою організацією. Найбільше білоруське брацтво з друкарнею і висшою школою було у Вильні, а далше в інших білоруських містах.

Отсі білоруські школи, друкарні і брацтва не відрізняли ся нічим від українських. Одні і другі були — як тоді говорено — „руськими“; в одних і других була та сама (церковно-білорусько-українська) письмена „руська“ мова й література; в одних і других спільні були „руські“ письменники і вчені мужі, що працювали у Львові, Острозі чи Києві а опісля у Вильні, в Полоцьку чи навиворіт; один і той самий „руський“ дух оживляв „руську“ інтелігенцію з Вильни, що й з Київ а Львова; одна в них була назва „Русини“; одно спільне почуття спільних національних, культурних, політичних і господарських інтересів; одно спільне почуття рідності від Польщі, Литви, Московщини і Татарви.

Русини-Українці і Білорусини, що від IX віку до самої люблинської унії (себто через сім століть) творили разом одну державу, і по люблинській унії почували свою єдність. Спільні інтереси, спільна сімсотлітня доля й традиція, спільна київська культура були за сильними лучниками, щоби сам факт люблинської унії міг ті племена розєднати — тим більше, що Литва жила тим самим життям, що Польща. Навпаки: потреба спільної оборони від польщини й католицизму та живий розвій спільної культури (братств, шкіл, друкарень, письменства і т. д.) зблизили й зєдинили Русинів — себто Українців і Білорусинів — ще більше. Тоді вони безперечно були одною нацією, одним народом, бо всі прояви і змагання національного життя (політика, література, просвіта і т. д.) були в них спільні та національне почуття було в них спільне.*) Навіть у витворенню й історії українського козацтва мали Білорусини значну участь (найменше 10% козацьких реєстрів, білоруські козацькі полки, пісні і т. д.). Розвій і життя рішать ще, о скільки Білорусини, котрих мова і словесна література найбільше зближені до української та котрі аж до кінця Хмельниччини мали спільну з нами історію, стануть окремим народом або злучать ся з Русинами-Українцями назад в один нарід, як се до кінця XVII віку було. Здасть ся, станеть ся се друге, бо географічне положення Білої Руси в поріччю горішнього Дніпра похне її до злуки з Україною.

XVIII.

Натомість Москвичі і Українці-Русини ніколи не вважали себе одним народом, ніколи не мали однакових інтересів, одної культури і письменною мови і не мали одної традиції.

Ще давно-давно Володимир Великий прилучив Москвичів силою до своєї „руської“ держави. Та як по його смерті

---

*) Підчеркнув сю близкість обох племен сильно ще М. Драгоманів, виказуючи, що між Українцями і Білорусинами є 90% спільних народніх пісень, міжтим як між сими обома племенами а Москалями є тільки 10% спільного пісенного матеріалу.

„руська“ держава розпала ся, Москвичі і Русини-Українці не бажали собі бути разом і не були, а навіть зі собою воювали. Між Литовською Русею й Московщиною були часті війни, причім першими воєводами литовсько-руських князів були Українці (князь Острозький і иньші). Українці-Русини стреміли до Чорного Моря на полудне, а Москвичі мали свої інтереси на півночі і сході.

До того і освіта і мова, а почасти й віра ріжнила оба народи. Русини-Українці мали багато високих шкіл, мали друкарні, бурси і т. д. Київські митрополити, „руські“ (українські) пани та козацькі гетьмани фундували їх своїм грошем. Українсько-руські (львівські, київські і иньші) та білоруські міщане закладали брацтва і братські школи, бурси і друкарні. Молоді Русини їздили в чужину, навчали ся там багато і просвічали опісля свій нарід.

Знайшли ся міжними такі освічені і розумні люде, як др. Франц Скорина з білоруського міста Полоцька, що стали друкувати книжки так, щоб їх увесь нарід розумів, тобто простою мовою (білоруською або українсько-руською*) та дуже мало вже примішували до неї церковної мови. Вони виділи, як инші народи — Німці, Чехи і т. д. — просвічують ся своєю зрозумілою мовою та хотіли і свій нарід просвітити, щоби став сильніший до боротьби з Ляхами.

А в Москві тимчасом освіти не було ніякої, ніхто не вмів писати, ні читати, хіба де князь, його „думні дяки“ (писарі) та єпископи, але й вони були темні і забобонні, а світську освіту вважали за „видумку чорта“. Раз хотів один чоловік заложити в Москві друкарню та нарід, підбурений мабуть попами, збунтував ся, збурив його дім і друкарню як „чортівську штуку“ і той чоловік сам ледви життя спас і втік на Русь-Україну. Московські митрополити заказували читати инші книжки як лиш старі церковні, а опірних людей карали смертю, огнем або „заточеннем“, себто засланням на далеку північ або Сибір. У Московщині ніяких шкіл не було. Тай письменна мова, навіть у церковних книгах, не була така сама на Русі-Україні, як у Московщині.

---

*) „Українсько-руський“ значить те саме, що „український“.

Русини-Українці стали писати дуже з українська, а Москалі знов з московська.

І політичний лад инший був на Україні, а инший у Московщині. В Московщині всі сліпо слухали царя, а царі були нераз дикі і жорстокі. От такий цар Іван Грізний, то пів-дня Богу молив ся, постив і бив поклони, а другого пів-дня мучив сотками своїх підданих чи то „холопів“ (мужиків) чи бояр; пражив їх на огні, палив, різав, поров, відрубував руки й ноги, морив голодом і т. д.

На Русь-Україні до такого люде не звикли. Вони самі любили собі давати лад. Давнійше віче рішало про війну і мир, скидало князів. Опісля козаки самі обирали собі старшину; навіть єпископів і митрополита київського вибирали собі Русини через вибори, а тільки затверджував їх по виборі царгородський грецький патріярх та литовський князь чи польський король. В Москві виборів не знали, там всіх урядників і єпископів назначав сам цар.

Русини підлягали в справах віри грецькому патріярхови в Царгороді. Греки були освічені люде; тому Русини багато від них користали. А в Москвичів не так було! Там митрополита а опісля патріярха назначав цар і сам ним крутив, як хотів.

Так-то, хоч оба народи називали себе „руськими“ народами та проте ріжнили ся сильно і не вважали себе за один, але за два народи. Русини-Українці звали себе „руським або російським“*)

---

*) Назви „Россія“ і „россійський“ походять з грецької мови і значили зразу те саме, що „Русь“ і „руський“. Русини в часах Могилянської Академії, навчаючи ся багато грецької мови, перейняли й грецьку назву Руси „Ρῶς“ та грецьку назву Русинів „Ρῶσσοι“ і зробили з того „учену“ назву „Россія“ та „россійський“ або „россійський“ і так називали себе „по вченому“, але ніколи не називали так Москалів. „Россія“ се значило в тих часах (XVII і перша половина XVIII віку) те саме, що Русь-Україна. Аж пізнійше, коли цар Петро I і цариця Катерина II схотіли зробити з обох народів один, стали і свій московський наріз звати „россійским“ і свою державу „Россією“, аби під покришкою сього грецького штучного слова зєдинити Україну з Московщиною. Імя „Мала Русь“ пішло знов звідси, що галицько-волинський князь Юрій II, правнук короля Данила, звав своє князівство, Галичину і Волинь, „Малою Русею“ для того, бо князівство було

народом“, а Москалів не инакше, як тільки „Москвичами“ чи „Москалями“, а знов Москалі себе звали „руськими“, а Українців-Русинів і Білорусинів звали „Черкасами“, „Литвою“, „Українцями“ або „хахлами“*).

XIX.

В XVI століттю на Україні розвинулась нова сила, що незабаром по люблинській унії підняла наново думку давньої українсько-руської держави, окремої як від Польщі так і від Московщини. Сею новою силою було українське козацтво. Що-ж се були українські козаки та звідки вони взяли ся?

Українські козаки**) се була людність степової України по обох боках Дніпра, що сусідувала з татарськими, чорноморськими степами. Близькість Татар примусила сю людність до воєнного життя: кождий козак був вояком. Нї українсько-руські, нї польські пани не пхали ся в ті небезпечні сторони, то й не було кому заводити там панщини. Тому козаки не знали панів і були свободними селянами, що самі собі давали лад. Козацтво стало витворюватись зараз по тім, як Татаре заняли береги Чорного Моря і Крим, себто від часу перших литовсько-руських князів.

Українські козаки воювали з Татарами завзято і все далі сунули ся на полудне до Чорного Моря. Козаки були також купцями, лодкарями і чумаками — вони їздили Дніпром у море або ходили через степи до Чорного Моря торгувати всячиною.

мале супротив прочої Руси (Білої, київської та подільської), яку забрала Литва. Пізнійше з тої причини, що московські князі присвоїли собі титул „великих князів“, стали вони називати цілу козацьку Україну „Малою Русею“ або „Малоросією“, а наш нарід „малоросійским“, бупім-то наш нарід щось меншого та гіршого від Москви.

*) „Хахол“, се значить по нашому „чуб“ — образливе слово, яким Москалі звали українських козаків, що носили чуби на голові, а потім і всіх Русинів-Українців.

**) Слово „козак“ походить від татарського „кайзак“ і значить: легко-узброшений їздець.

Та пераз їм в тім перепиняли Татарє, що мали в своїх руках горло Дніпра і всі степи над берегом Чорного Моря. Тому-то козаки заложили недалеко від Дніпрового горла, понизше порогів, які робить ріка Дніпро, на однім Дніпровім острові свою фортецю, що звала ся „Січ Запорожська“. Дальше відбирали козаки все більше стєну від Татар, закладали свої фортеці і варті, та не пускали Татар нападати на Русь-Україну.

Якже на Руси-Україні і польські і українсько-руські пани завели панщину, тоді багато люда стало тікати у вільні козацькі степи і ставали вільними козаками, себто селянами-воєками. Так росло українське козацтво в силу і значіннє.

Подібні трохи козаки зявили ся й у московського народу, там де Москалі далеко на сході межували з татарськими степами — над ріками Доном, Волгою і Уралом. Московські козаки (донські, уральські і волжанські) пішли звідти, що багато люда тікало з Московщини в татарські степи перед панщиною, яку стали заводити в своїм краю московські пани (боєре). Вони одначе ніколи не були ні в малій часті так славні, як наші українські козаки.

Та вернім до наших українських козаків. Отож коли по люблинській унії (тому звиш 300 літ) польські пани та українсько-руські ополячені пани-боєре стали угнітати наш нарід, а дальше взяли ся до козаків, тоді наші українські козаки стали воювати з польськими і нашими ополяченими панами.

Ріжно воно бувало. Нераз Польща добре припекла козаків, то знов вони виганяли зі своєї України Поляків. Славний козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (родом з Галичини, зпід Самбора), звоювавши добре Татарів та Турків*), писав ся „гетьманом України по обох боках Дніпра“. Поляки були тоді в клопотах; вони воювали з Турками, тому й не зачіпали козаків, а ще й просили в них підмоги проти Турка. Пізнійше,

---

*) Турки, нарід подібний до Татар, прийшли зі сходу, з глибокої Азії. Вони звоювали Арабів та грецько-византійське царство і заняли Царгород (Стамбул-Византію) в р. 1492 та весь край над Чорним Морем аж до ріки Дунаю. Вони підбили також під свою руку татарських ханів у Кримі. Від Арабів перейняли Турки могомеданську віру, а опісля від Турків перейняли її Татарє.

коли Полякам випала війна з Москалями, то вони теж просили у Сагайдачного помочи і козаки пішли воювати Москву. От-тут знов ясно проявило ся, що славний гетьман Сагайдачний і українські козаки не мали себе за один нарід з Москалями, але за осібний нарід.

Сагайдачний був добрим патріотом. Він ціле своє життя боронив українсько-руський нарід від ворогів: Татарів, Турків і Ляхів, упоминав ся в короля за українським народом і виміг те, що Українцям дозволено відновити православну митрополію в Києві, дбав про освіту українсько-руського народу і в тій цілі записав великі гроші на українсько-руські школи і бурси в Києві і в Львові; але Москалів не вважав за одно з Українцями-Русинами й тому пішов воювати Москву. Якби українські козаки вважали себе за одно з Москвою, то певне не йшли би воювати Москви.

XX.

Як Русь-Україна і Біла Русь вийшли на спілці з Польщею, хто того не знає?! Тяжка була та „унія“ та не Полякам, а Русинам. Селянство пригноблено тяжкою панщиною, Русинам-міщанам не давано рівних прав з Поляками. Навіть останкам „руської“ шляхти не признавано в децих рівних прав з „польською“ шляхтою. „Руську“ православну віру поневіряно, а „руську“ мову понижувано. Від усіх тих утисків боронили ся Русини — головно міщане — як могли, організуючи ся в брацтва, закладаючи школи, друкарні, бурси, шпиталі і т. д.

Та чим Русини ставали освіченіші і чим більше опирали ся Ляхам, тим більше натискали їх Ляхи і Єзуїти. З того мусіло прийти до рішучої боротьби. Малі козацькі бунти ставали все більшими і частійшими. Вкінці прийшло до великого повстання, в котрім вів перед козацький, український гетьман, Богдан Хмельницький. Се стало ся тому звиш 250 лт.

Хмельницький візвав усіх Русинів аж по Сян-ріку вибити ся на волю і прогнати Ляхів, Єзуїтів та Жидів з Руси-України. Ввесь нарід хопив, хто мав за що: за шаблі, за рушниці або

за коси, ціни та сокири. Страшний то був 1648 рік. Ізза Дніпра аж мало-що не по Вислу все було в огні і крові.

Хмельницький побив Ляхів сильно кілька разів і таки здужав вибити на волю Київщину, Поділля й Волинь. Галичина, Холмщина і Біла Русь зісталися при Польщі. Та козаки і Хмельницький хотіли і решту Руси відбити від Польщі.

В тій частині Руси-України, що в ній володів Хмельницький, не було вже панщини, ні панів ні Жидів, були самі тільки вольні люде: українські козаки. Не було хлона, ні папа! От тоді-то український нарід звеселився та заспівали українські кобзарі:

„Та не має лучше, та не має краще,
„Як у нас на Вкраїні!“

От з тих часів ще до нині зісталися між народом пісні про те, як „Хмель“ вибив Україну зпід Ляха, пісні про славних полковників Морозенка, Нечая, Перебийноса, думи про батька-Хмельницького і т. д.

А київські студенти з брацької висшої школи, коли Хмельницький 1649 року вертав зі славою, в Київ, співали йому пісні і витали його латинськими віршами, де звали його „українським Мойсеєм“. А ще 100 літ пізнійше один професор з Могиллянської Академії в Києві написав драму (себто лицедію для виведення у театрі), де представлено, як Хмельницький визволяє Україну-Русь, та ту драму відгравали київські студенти. В тій драмі скомпоновано таке: „Україна“ плаче на лядську кормигу, а „українські люде“ хочуть Україну визволяти. Тоді славний „Хмель“ визволяє Україну, побиває Ляхів і за те його „Слава“ (така дівиця) величає і весь нарід український та „Україна ликує“.

Так-то Русини-Українці тішилися, що вибили свою Україну бодай в часті на волю. І мали справді чого радуватися. Се-ж вертала до них їх давня воля, давня слава, стародавнє князівство Володимира Великого.

Цілею Хмельницького було вибити зід Польщі весь український, „руський“ нарід, збудувати наново самостійну українську, „руську“ державу. — „Вибю я з лядської неволі — говорив Хмельницький до польських послів — весь народ руський“ (се значило в нас по тодішньому „український“). — „Не хочу я вашої Польщі, доволі буде з мене землі в моім князівстві руськім“ (себто „українськім“). — „За Божою ласкою я тепер єдиновладний самодержець руський“ (себто „український“). — „Не знаю, як се скінчить ся, як мої козаки не вдовольять ся своїм удільним князівством“. — А його полковник Дзеджалій говорив до сих послів: „Виженемо вас, Ляхи, за Вислу, а нам наша Україна нехай останеть ся“. — Значіння сих слів ясне: Хмельницький та його старшина говорили про свою самостійну, „руську“ державу.

Але Ляхам жаль було, що втратили стілько землі. От вони стали намовляти Татар до війни з Хмельницьким. А Хмельницький і козаки бажали з другого боку весь український народ аж по Сян-ріку в Галичині визволити. Пішла нова війна. Ляхи з одного боку напирали, а Татари з другого. Скрутно прийшло ся Хмельницькому. Тай Москва не добре гляділа на українську волю. Вона бояла ся, що як на Вкраїні стане сильна, вільна, селянсько-козацька республіка, то тоді й московські хлопи захочуть й собі подібної волі від панів-бояр і від царів. Тому-то Москва наказала вивозити з свого краю на Вкраїну порох, кулі, шаблі, залізо, воли, збіжжя і все, що придатне для війни. Москва зробила се для Польщі, бо польський король просив сього у неї. Зробила се тому, бо не вважала України за рідну собі, але за чужу.

От-так скрутно прийшло ся Хмельницькому і Україні: тут Ляхи, тут Татари, а там Москва потай Ляхів спомагає. Довга війна вичерпала всі сили України-Руси, коштувала і крові і гроша. Порадившись з полковниками, рішив Хмельницький шукати помочи. В Москві її не шукав, бо знав її лихі порови і заборчі замисли. Він шукав підмоги найперше у турецького султана. Кращого доказу, що Хмельницький і тодішні Українці не почували себе за одню з Москвою — й не треба!

XXI.

Гадка Хмельницького не була лиха. Вона мала багато рації. Під Турком був і хан татарський і господар (то є князь) волоський знад Дунаю. Турки мали не дуже велику власть над ними, а татарський хан так мало-що слухав турецького султана. Та до того Турки не воювали і не рабували своїх підданих. От і на се числив Хмельницький. Він думав, що султан закаже Татарам нападати на Україну та ще й допоможе проти Ляхів. До того Турки були далеко на полудні аж за Чорним Морем, а Ляхи й Москва були близько. Тому й турецької переваги Хмельницький не мав що бояти ся, а близьких сусідів, Ляхів і Москви, бояв ся.

От Хмельницький піддав ся турецькому султанови, а султан за се прирік не мішати ся в українські справи та наказав Татарам воювати з Україною.

Але Татари не дуже слухали султана і далі робили своє. До того Ляхи побивали козаків. Бачив Хмельницький, бачили козаки, що не буде їм ратунку від Туреччини і стали шукати де-інде помочи.

Москва бачила біду і скрутне положення України та думала з того скористати. Звоювати України вона не могла, бо знала, що козаки були-би їй не дали ся, як не дали ся ні Польщі ні Татарам. Москва зміркувала, що біда примусить козаків шукати в неї помочи, та задумала скористати з трудного положення Руси-України. Цар став прихильніший до козаків. Цар обіцявав боронити Україну від ворогів та обіцявав шанувати українську волю. Тому й козаки, — не маючи иньшого виходу, — стали хилити ся до Москви: чей може Москва може відбити ся від ворогів!

Тоді Хмельницький зважив ся остаточно піддати ся під руку московського царя та скликав велику козацьку раду в місто Переяслав і там, 1654 року, ввадили пристати до московського царя.

Москвичі були православноі, хоч і трохи відмінної віри, тому козаки гадали, що з ними може вдасть ся спілка. За се Москалі обіцяли помагати Україні проти ворога і шанувати

українські права й вольности. От-так мав цар тільки затверджувати гетьмана вибраного козаками, поза тим ввесь лад самі собі козаки мали робити. Така стала „Переяславська умова“ з Московією.

„Обединителі“ представляють „переяславську умову“ так, наче-б то Україна злучилась з Московщиною в одну державу. Се неправда. Навіть визначні московські вчені, знавці міжнароднього права (Нольде та інші) признають, що „переяславський договір“ се була умова про спілку між двома окремими державами: українською республікою і московським царством, котрі й опісля остали окремими, хоч спілкою звязаними державами. Іменем України потвердила сю умову Переяславська Рада, — іменем Московщини цар Олексій І і „Земський Собор“ у Москві і сей акт містить ся до сьогодні в „Своді законів російської імперії“.

На основі сеї умови Україна задержала свою повну державну незалежність, своє військо, свій скарб, зносили з чужими державами, свої закони, своє правительство, свого гетьмана і свою управу, а тільки проти спільних ворогів Україна з Московщиною мали разом виступати. Значить: Україна не „злучилась“ з Московією в одну державу, але на дальше зістала ся самостійною державою та тільки „під протекцією“ царя — таксамо як передше ще мала оставати „під протекцією“ султана.

XXII.

Та з отсеї переяславської умови України з Московщиною не вийшло добра, таксамо як не вийшло передтим з люблинської унії з Ляхами. Українські козаки тільки з біди та konieczности пішли на спілку з Московією, а знов-же Москалі й не думали додержати умови. Москва гляділа на Україну як на чужу землю, яку вона бажала захопити в свої руки. Тому вона поза плечима Хмельницького змовлялась з Польщею та не хотіла помагати Хмельницькому широко до того, щоби решту українських

земель (Волинь, Холмщину та Галичину) визволити зіпд Польщі і прилучити до України. Москва прямо не бажала собі сильної української держави.

От стали зразу Москалі „помагати“ козакам проти Польщі. Козаки пішли війною аж під Львів і Перемишль, а Москалі з півночи на Білу Русь. Хмельницький писав до царя, щоби помагав вибивати всіх Русинів зіпд Польщі. До того ще й Шведи перейшли через Балтійське море і стали воювати Польщу. Біда була з Ляхам! Вони стали смирні і ну-ж просити мира. Вони обіцяли цареві вибрати його на польського короля. Так зіхали ся на Білій Русі в гóроді Вильні послаи польські, московські і козацькі, аби зробити згоду.

Хмельницький наказав своїм послам-козакам, аби вони подбали злучити всю Русь-Україну і Білу Русь в одно українське гетьманство. Полякам се було не до шмиги. Якже їм тратити Галичину і Білу Русь! Та й Москалям се не подобало ся. Москалі бояли ся, що як Хмельницький злучить усю Русь-Україну в одну республіку, то не буде дбати ні о чію поміч, та й на Москву не погляне. От-тоді й Ляхи і Москалі не допустили козацько-українських послів до ради. От-так стала польсько-московська умова у Вильні. Ляхи обіцяли вибрати царя колись своїм королем, та відступили Москві Україну, мовби яку свою власність — хоч Україна сама вибила ся на волю і сама пішла на спілку з Московією; зате Москалі признали Польщі назад Білу Русь і Галичину. Козаки не зискали нічого, хіба пониження для своїх послів.

І так пішло багато української крові і побід намарне! Москвичі не дбали про Русь-Україну, а тільки про свій інтерес! І хоч ціла Біла Русь і Галичина стали за приходом козаків і Москалів як один муж проти Ляхів, то тепер мусіли знов вертати під лядську кормигу та терпіли лядську німсту за „бунт“*).

**) Як Москалі прийшли на Білу Русь, то Білорусини самі виганяли Ляхів та приставали до „православної“ Москви. Та Москалі не шанували їх, а поводили ся як з невільниками, рабували і т. д. Потім, як їх знов піддали Ляхам, то Ляхи до решти знищили Білу Русь, і так упали раз на все славіи білоруські патріотичні міста.

От-тут знов показало ся, що Москалі і Русини-Українці не були одним народом, а кожний дбав тільки про свій інтерес. Якби Москалі уважали Русинів за одно з ними, були-би допомогли Руси-Україні вибити ся на волю і не були-би Галичини і Білої Руси лишали Ляхам.

Хмельницький бачив добре, до чого воно йде, та став шукати нової помочи. До того і українсько-руське духовенство нарікало на Москву. Московський патріарх хотів підгорнути київського митрополита під свою руку, а київський митрополит і всі українсько-руські єпископи не хотіли, та воліли вістати під вселенським царгородським патріархом. Московські патріархи були люде темні, забобонні і жорстокі, а київські митрополити були люде високо учені та освічені. Тож і не диво, що вони не бажали йти під руку московських неуків і варварів.

От і не минули два роки від переяславської умови, а Українці-Русини стали думати, якби їм відлучити ся від Москви. До Поляків вони назад не хотіли приставати; на султана надії не мали; лишились ще союзники Шведи і семигородський угорський князь Ракочий. З ними у спілці думав Хмельницький на власну руку воювати і поділити Польщу. Шведський король Карло X остерігав тоді Хмельницького, що „Москва не стерпить вольного народу українського побіч себе.“ Цар знов-же напирал на Хмельницького, щоби сей відступив від союзу зі Швецією. Але Хмельницький рішив ся цілком зірвати з Москвою і прийняти „протекцію“ Швеції. Він послав Шведам поміч в силі 30.000 козаків під отаманством полковника Ждановича. На жаль Хмельницький помер несподівано (1657 року) серед тої справи, не довівши її до кінця.

Все девятилітнє гетьмановання Хмельницького й уся його політика є одначе доказом, що він змагав оборонити повну незалежність державну України не тільки від Польщі, але й від Москви. Його союз з Москвою се було тільки шукання помочи в потребі, таксамо як передше союз із Татарвою чи Туреччиною, а опісля зі Швецією. Не було се ніяке „підданство“, ніяка „злука“ з Москвою і ніякий „поворот“ до

„спільної русскої держави“. Про все те він і не думав, а видумали все те щойно недавно московські „обєднителі“-націоналісти та вложили йому в його думки те, чого він саме найбільше жахався. Хмельницький думав тільки про самостійну українську державу, писався все гордо „гетьманом України“ та володів у ній як самостійний український володар до останньої хвилини свого життя. Тому плакала по ній гірко вся „річ-посполита українська“, як говорив над його труною „писар“ (себто: державний секретар) Зорка.

XXIII.

От-так-то з біди і konieczности пішла Україна на спілку з Москвою. Ся спілка вийшла на ще більшу біду для Русі-України, ніж люблинська унія.

Коли вмер старий Хмельницький, вибрали козаки гетьманом „генерального писаря“. (ніби: міністер справ заграничних) Івана Виговського, чоловіка вченого і розумного. Його дорадником був Юрій Немирич, незвичайно освічений і бувалий чоловік, що обїхав усю Европу, бачив на світі багато всячини, видів гарні, багаті, освічені краї, їх науку, промисел, торгівлю та гаразди. Особливо сподобала ся йому Нідерляндія, де нарід сам собою правив і жив у гаразді й освіті.

Виговський і Немирич хотіли зробити Русь-Україну вільною, сильною, багатою і освіченою. Вони хотіли злучити увесь український нарід в одну державу і здобути беріг Чорного Моря. Вони бачили, до чого прє Москва і знали, що Москва на їх пляни не згодить ся. Москви інтерес був, щоб Україна була темна й слаба, бо над темними і слабими легше панувати. Москва стала обмежати права України. Найперше наслав цар у більші міста своїх воєводів і московське військо, а далі хотів відібрати гетьманови власть над селянами, а полишити самоуправу тільки містам і козацькому війську. До того цар жадав, щоб українсько-руська церков відірвала ся від царгородського

грецького патріярха і підчинила ся московському та щоб єпископів на Україні не вибрано вільним вибором, але щоб їх іменувала Москва. Крім того московські воеводи підкопували повагу гетьманського уряду, бо намовляли всяких завадіяк до бунтів проти гетьмана.

Розваживши те все, бачили Виговський і Немирич, до чого йде московська політика, та задумали відірвати ся від Москви. Польща знов бажала прихилити козаків назад до себе і польський посол Бензовський приїхав умовити ся з козаками.

Отож козаки на великій раді в Гадячі (1658 року) й постановили відступити від Москви і зробили з Польщею таку умову:

1. Україна пристає до союзу з Литвою і Польщею як осібне третє „велике князівство руське“ (українське) з головним містом Київом;

2. Україна (себто „велике князівство руське“) буде мати повну самоуправу і буде осібною державою;

3. Українці будуть самі собі вибирати гетьмана;

4. найвищу власть в Україні буде мати український сойм, вибраний народом;

5. урядова мова буде „руська“ (українська) і тільки Русини-Українці будуть урядниками на Україні;

6. Україна має мати своє осібне козацьке військо, свій державний скарб і всі свої уряди аж до найвищих;

7. унія церковна має бути раз на все знесена;

8. на Україні має бути свобода друку і свобода закладати друкарні;

9. в Києві і ще в яким иншій українській місті буде два „руські“ (українські) університети і всякі низші і середні школи по всій Україні;

10. короля вибирати будуть спільно послі польські, литовські і „руські“ (українські);

11. до найвищої спільної ради, себто спільного сенату, будуть входити і „руські“ (українські) владики та вельможі;

12. король буде надавати право „шляхецтва“ тим козакам і міщанам, яких предложить гетьман:

13. Українцям буде вільно плавати і торгувати на Чорнім Морі.

От-така-то була гадяцька умова. Мала вона одну важну похибку, а то було промовчання про права селян, не-козаків, себто про головну масу українського народу. Виговський і Немирич бажали тою умовою уїдунувати самостійність України, бажали розширити освіту по Україні і поставити Україну на рівні з иншими краями. Вони бачили, що у всіх краях цілого світа сила держави опирала ся на освіті. Тому бажали витворити між Українцями через школи і через надавання шляхецтва багато освіченої інтелігенції.

Та простий, темний нарід не розумів замислів Виговського і Немирича. Простий нарід задоволений, що вибив ся зіпд Польщі, думав, що то треба буде знов вертати під Польщу. До того бояв ся нарід, аби значні козаки, як стануть шляхтичами, не завели знов панщини, а то тим більше, що сам Виговський і Немирич були з роду шляхецького (хоч „руського“). А Москви нарід ще не спізнав, тай був занадто темний, щоби зрозуміти, до чого йде московська політика.

Москва тимчасом стала підбурювати нарід проти Виговського і „кармазинів“ (себто: проти значних козаків) і висувати инших кандидатів на гетьманів та зачала в Виговським війну.

Виговський побив зразу Москалів під Конотопом, а дальше, як побачив, що нарід проти спілки з Польщею бунтуєть ся, і коли Немирич в боротьбі з бунтівниками згинув, зложив свій гетьманський уряд, а гетьманом обібрано Юрія Хмельницького, сина Богданового (1659 року).

XXIV.

Москалі, користуючись заколотом на Україні та вибором нового гетьмана, заключили з Юрієм Хмельницьким нову умову, котрою обмежили „перейславські статті“, себто ту умову, яку заключив Богдан з Москвою в Переяславі. Гетьман відтепер не міг приймати чужих послів, не міг сам іменувати полковників,

не міг на свою руку воювати, українсько-руська церков мала бути підчинена Москві, а кожному вільно було, не зважаючи на свій козацький уряд і на гетьмана, писати доноси та скарги до самої Москви. Через те повага і власть гетьмана значно упала.

І простий нарід („чернь“), що так нерозумно став проти Виговського, нічого не зислав, але ще стратив. Московські війська і воєводи, що налізли на постій на Україну, стали дерти бідних людей, насилувати дівчат і жінок та рабувати. Нарід мусів відтепер давати російському війську підводи, стійки та квартири, а ще до того відібрано народови право свободного виробу горівки, з чого в тих часах були великі зиски. Так-то нарід („чернь“) тільки стратив через власну темноту й нерозум.

Та Юрій Хмельницький теж був незлий патріот. От він, побачивши, що Москва бере цілком Україну в свої руки, віднав від Москви і хотів знов пристати до Польщі. Поляки помогли козакам і Москалів вигнано з правобічної України.*) Та зістали ся вони на лівобічній. Юрко Хмельницький хотів й лівобічну Україну злучити з правобічною — та коли йому се не вдало ся, він зложив гетьманський уряд 1663 року і сам став монахом (ченцем).

Відтепер, себто від 1666 року, були два українські гетьманства: лівобічне — більше і правобічне — менше. Лівобічне підлягало Москві, а правобічне Польщі. На правім боці став гетьманом Богданів зять Павло Тетеря, а на лівім помогли Москалі до гетьманства Мартинови Брюховецькому, колишньому джурі Богдана. Отсей Брюховецький вдавав з себе великого ворога значних козаків („кармазинів“) та зислав собі тим поміч Запорожців і довірє „черни“. На раді в Ніжині „чернь“ з Запорожцями побила партію старшини та винесла на гетьманство Брюховецького. За всею тою колотнечою стояла Москва, що пошпирала Брюховецького.

---

*) Україна лежить по обох боках Дніпра і тому одна часть зветь ся лівобічна (східна або задніпрянська), а друга правобічна (західна або передніпрянська). Головна сила козацтва була до Хмельницького на правім боці, а від Хмельницького на лівім боці Дніпра — через те, що задля війн багато народу з Правобережя тікало на задніпрянські степи.

Тетеря був чоловік учений, а Брюховецький ні. Та обидва вони були люде лихі, хитрі, самолюбні, дбали про своє добро, а не про вітчизну; один був стільки-ж варт, що й другий. Вони обидва бажали приподобати ся своїм панам: один Польщі, а другий Москві. Тетеря на правім боці напустив Жидів і Ляхів, злигав ся зі шляхтою, сам наживав грошей і земель, а всіх щирих українських патріотів проганяв або убивав. За його намовою розстріляно найславнішого Богданового лицаря, подільського полковника Богуна*) та колишнього гетьмана Виговського. Далі обвинив Тетеря Юрія Хмельницького (що як монах звав ся Гedeоном) і митрополита київського, ученого і патріота Тукальського, перед Ляхами за враду — і їх заслали Ляхи в тюрму, аж на другий кінець Польщі, під німецьку границю на Поморе, до міста Марієнбурга.

А знов Мартин Брюховецький те саме виробляв на лівобережній Україні. Славних лицарів Сомка та Золотаренка він казав убити, а багато полковників і освічених людей видав Москві, щоби вона їх заслала в далекий Сибір. Він писав навіть до царя, щоби скасувати козацьке гетьманство, а його самого зробити паном над Україною. Дальше поїхав Брюховецький сам у Москву до царя; щоб догодити цареві, звав ся там „царським холопом“, дістав багату нагороду за родження Москві і оженив ся з боярською дочкою. Він казав цареві, що козаки се власновільний, непокірний нарід, що їм треба всі права відібрати, і просив, аби цар прислав ще більше своїх воеводів з військом на Україну.

Москві тільки того й треба було. Москалі наїзди мов сарана на Україну, стали постоем по містах і селах та, не питаючи призову козацької ради, обложили нарід „подушним“, себто податком від душі, і иньшими податками від купецтва і промислу. Дальше радив Брюховецький, щоби митрополитів і єпископів прислати з Москви, а сам став заводити у себе в гетьманських добрах панщину.

---

*) Богу́н був найславнішим полковником Богдана Хмельницького і самостійником, ворогом Польщі і Москви. До переяславської угоди він не пристав, таксамо як київський митрополит Косе і все духовенство.

Тому-то всі прості козаки, що давнійше тримали з Брюховецьким, тепер стали нарікати і хотіли його скинути. Таксамо правобічні козаки хотіли скинути Тетерю. Одні і другі козаки бачили, що легше Польщі і Москві Україну знищити, коли вона розділена, і стали думати, якби злучити Україну знов до купи.

Та Москва і Польща знали, що тяжко буде справити ся з Україною, як вона буде вкупі і тому заключили між собою в Андрусові умову 1667 року та поділили між себе Україну. Польща мала мати правий бік, а Москва лівий. Так — думали вони — легше буде їм ізгризти українських козаків по кусникови.

Москва таксамо, як і Польща, дбала отже тільки про свій інтерес, а не про Україну. З Польщі лізли на Україну шляхта і Жиди, а з Москви воеводи і салдати. І Москва і Польща не бажали добра Україні. Москва тільки дбала якби загартувати Україну в свої руки, скасувати її волю, здерти нарід податками, навивити воеводів, боярів і салдатів та наповнити царські каси. Андрусівською умовою знищила Москва єдність України, знищила всю працю Богданову, розділила Україну між себе і між Польщу, щоб ослабити козацтво і щоби відібрати Україні волю, за яку стільки святої крові вилили Богданові лицарі.

Андрусівська умова то був розбір України! Вона — найліпший доказ, що Москва не вважала України за рідний край, але за чужину, то значить, що Москалі і Українці вважали себе за два відрубні народи. Якби Москва вважала себе за один нарід з Україною, то помогла-б Україні вирости в силу, помогла-би вибити на волю Білу Русь і Галичину, не заключала-б андрусівської умови з Ляхами, не шматувала-б України і не віддала-би Ляхам на поталу цілу правобічну Україну.

XXV.

От-так то в андрусівській умові злигали ся Ляхи з Москалями, щоби знищити Україну. А до помочи їм стали Тетеря і Брюховецький*) два великі зрадники та самолюбці.

---

*) Брюховецький, се праотець „москвофілів-обединителів“: всяких Савенків та Дудикевичів.

Та андрусівська умова зрушила Українців. Нарід став бунтувати ся і проти Тетері і проти Брюховецького, став бити Ляхів і Москалів та виганяти московських воеводів. А українські патріоти стали думати про злуку України і визволення її як з лядської неволі так і з московської кормиги. Тетеря і Брюховецький побачили, що прийшов кінець їх шкідливому зрадництву. Тоді Тетеря забрав гроші і скарби, які нагарбав, та втік у Польщу, а Брюховецький почав знов шукати прихильности серед простого народа, лагодив ся навіть повстати проти Москви.

Коли Тетеря втік, то правобічні козаки вибрали гетьманом Петра Дорошенка. Се був чоловік мудрий і бажав злучити знов усю Україну і прогнати Ляхів та Москалів. Він вигнав Ляхів з правобічної України, а потім пішов на лівий бік Дніпра. Всі козаки пристали до нього, а Брюховецького зловили і привели до Дорошенка. Дорошенко казав прикувати його до гармати*) та козаки так були розлючені на Брюховецького, що кинули ся на нього і вбили його, як „скажену собаку“**). Москалі, почувши се, при слали воеводу Ромодановського з великим військом. Та Дорошенко побив його і вигнав назад у Московщину.

Ось-так славний гетьман, Петро Дорошенко, знов зєдинив разом всю ту Україну, що Богдан Хмельницький визволив зпід Польщі. А прибічником та дорадником його став кїївський митрополит, Тукальський, що тимчасом вернув уже з лядської неволі. Дорошенко, Тукальський та всі українські патріоти, що згуртовались кругом них, розуміли, що Україні неможлива спілка ні з Москвою ні з Польщею, бо обидві ті держави тільки й чигають, якби задавити державну незалежність України. Тому Дорошенко, Тукальський та всі свідомі українські патріоти, задумали шукати помочи там, де шукав її вже раз Богдан Хмельницький — в Туреччині. Так і зробили. Року 1668 між Дорошенком і султаном Могамедом IV, станула умова, силою

---

*) До гармати приковували козаки злочинців і зрадників.

**) Видно, як Українці не любили Брюховецького і як ним гадили ся, коли літописець каже: „Вбили його мов скажену собаку“.

котрої Україна приймала турецький протекторат, а за се Туреччина прирікала, що pomoже Україні не тільки відбитись від Ляхів і Москалів, але й визволити і решту українських земель зпід Польщі та Московщини — по Вислу й Перемишль з одного, а по Путивль із другого боку — та злучити їх в одну українську державу.

От-тоді Польща і Москва побачили, що їм рветь ся, та злучили ся проти Дорошенка і — на жаль — найшли помічників серед самих Українців. Москва висунула проти Дорошенка на гетьмана Многогрішного, чоловіка темного і неосвіченого, а Польща знов на правім березі такого самого, як давнійше був Тетеря. шляхоцького ставленика Ханенка. От на Петра Дорошенка на-сунули з одного боку Москалі і Многогрішний, а з другого Польща і Ханенко. Скрутно прийшло Дорошенкови. Він закликав на поміч турецького султана і разом з Турками побив Ляхів, заняв Поділля і облягав Львів. Польща мусіла тихо сидіти, ще й платити султанови данину.

Тимчасом і смирний Многогрішний був не всмак Москві, тому Москалі зловили його і вивезли в Сибір, а гетьманом вибрала старшина під грозою московського війська самолюбного Самойловича.

Самойлович став воювати з Дорошенком та Дорошенко не давав ся. Війна тривала довго. Татари, що їх султан прислав у поміч Дорошенкови, пліндрували край, через що нарід тратив серце до Дорошенка. Дорошенко бачив, що край пustosіє і заміняєть ся в руїну, не хотів дальше вести війни і руйнувати вітчизни, та зложив свій уряд в руки Запорозжців. Сам Дорошенко хотів жити дальше на Україні. Та Москалі зловили його і вивезли далеко на північ 1676 р.

Тепер Москалі зробили умову з Турками і Ляхами в татарськiм місті Бахчисараю (1681 року), де розділено Україну на три часті: лівобережне гетьманство припало Москві, а правобережне по половині Ляхам і Туркам. Отсе був другий поділ України; зробила його знов Москва з Польщею та з Турками, — аби тим скорше придушити Україну і скасувати її волю та славне козацтво!

XXVI.

Від переяславського договору до бахчисарайського трактату, що засуджував правобережну Україну лежати пустинею та діяв Україну між трох сусідів, минуло всього 27 літ; коли-ж числити від зложення гетьманської булави Виговським, то тільки 22 літ. Це був час безнастанного неспокою, війни з чужими та міжусобиць серед самих-же Українців. Найкращі провідники і герої Хмельниччини — Виговський, Богун, Дорошенко, Золотаренко, Сомко та десятки інших генеральних старшин, полковників, сотників і т. д. — згинули в тій завирюсі за-марне з рук Москви, а по часті Польщі. Десятки тисяч самого українського цвіту, козацтва, згинули в війнах з Ляхами і Московією або й в усобицях між собою.

Україну роздирала-їла внутрішня колотнеча „черни“ з „дуками-кармазинами“, себто простонароддя з козацькою старшиною — колотнеча, що її роздувала з умислу Москва, ніби-то вступаючись за рівноправність „черни“ з „кармазинами“. Через те Україна не могла сама в собі окріпнути і чужинцям легко було ломити українську силу. В старшини — особливо зразу, як се були ще самі лицарі Хмельниччини — було більше політичного розуму та політичної далекозорости як в темної „черни“. Але проти сеї старшини висовувала Московщина хитро „чернь“ і ломила її добрі для України замисли. Як Виговський зі старшиною захотіли боронити незалежності України і шукали опори в спілці з Польщею, Московщина підбурила „чернь“ проти них. На чолі „черни“ став тоді Юрій Хмельницький. Якже він, бажаючи ратувати Україну, зробив те саме, що Виговський, тоді Московщина висунула знов при помочи „черни“ Брюховецького та вигубила партію самостійницьких старшин (Сомка, Золотаренка і т. д.). До того визискувала Москва честолюбність та безхарактерність поодиноких людей зпоміж старшини, щоби при їх помочи перекреслювати патріотичні заходи старшини. Виборчо-республіканський лад на Україні давав їй до сього добрі нагоди. Московщина мішалась у вибори старшин і гетьманів та попірала агітацією, грошем і військом одних (менше характерних) проти других (опірніших, самостійніших і характерніших). Тим способом

ослабала відпорність України проти заборчих замислів Московщини.

І другі сусіди України — Польща та кримська Татарва — не бажали собі самостійної української держави та помагали Москві нищити її. Польща не могла переболіти втрати наддніпрянської України та боялась, що українська держава притягне до себе й інші українські землі — Поділля, Волинь, Підлясся та Галичину. Татари знов боялись воєнної сили козацтва, боялись за гирло Дніпра і за чорноморські береги та міркували, що по скріпленню України годі буде їм жити з розбишацьких походів на українські землі. Ось тому Польща та Татарва помагали Москві кловати Україну, руйнували її та роздирали на шліку з Москвою.

Наслідки всього того для України були страшні. Українську державу, грізну за Хмельницького та за Виговського, а навіть сильну ще з початку гетьмановання Дорошенка, роздерто вздовж Дніпра на дві часті, почім на Правобережу українська держава знов загибла.

Правобічна Україна була дуже спустошена. Всі її руйнували ще від часів Богдана Хмельницького, всякі війська переходили туди: Ляхи, Москалі, Турки і Татаре. Так правобічна Україна опустіла і правобічне гетьманство упало. Ще трохи піддержував там гетьманство полковник Семен Палій. Він воював з Поляками, виганяв шляхту з України, заводив усюди козацьку волю та хотів злучити ся з лівобічною Україною. Та Москва нерado дивила ся на його боротьбу з Ляхами і, як дістала його в свої руки, заслала його в Сибір, щоби він не псував їй „політики“. Правобічна Україна, поділена між Польщу і Туреччину, опустіла майже цілком.

Лівобічна-ж, хоч жила ще як гетьманство, була дуже ослаблена, тим більше, що найкращі патріоти вигибли в боях, від катівського топора, розстріляні, в тюрмах, у заслання, в Сибіру і т. д.

Велитенські бої Хмельниччини скінчились — „руїною“. Так назвав наш нарід сей час. Головним-же винуватцем „руїни“ була ворожа Україні політика Москви.

XXVII.

Та лишило ся ще, як сказано, лівобережне гетьманство, що й звало ся відтепер „Гетьманщина“. Там гетьманував зразу Самойлович. Він розпаношив ся і збогатів. Те саме робили полковники і інші старшини. Полковниками робила Москва людей злих, підлих і ненаситних — часто Москалів, Сербів, Греків, Вірмен або інших заволок. На нарід накладано чим-раз більші податки.

Але Самойлович не мав ласки в улюбленця цариці Софії, що звав ся князь Іаліцин, бо Самойлович був приятелем московського генерала Ромодановського, а Іаліцин і Ромодановський були собі вороги. От за радою Іаліцина вислала цариця Самойловича в Сибір, а козацька старшина вибрала собі за гетьмана Івана Мазепу.

Притім старшина постановила, що всі рангові*) землі припадуть старшині на власність, а селяне, що в них живуть, будуть робити малу панщину. Москва на се згодила ся з радою душею. В Москві була панщина здавна, ще гірша ніж у Польщі. Московські хлопи нераз бунтували ся і різали своїх панів (бояр) та били царські війська, а деякі з них довго так воювали з царями і боярами (от як Степан Разин і Пуґачов, обидва над рікою Волгою). Тому московські царі і бояри нерадо дивили ся на се, що на Україні не було панщини, бо се був „злий примір“ для московських хлопів. Для того-то Москвичі помагали злодійським старшинам заводити на Україні панщину.

Як Мазепа став гетьманом (1687 р.), тоді саме запанував в Московщині молодий цар Петро I, скинувши з престолу свою сестру Софію та замкнувши її в монастир, а її прихильників вирізавши та вивішавши тисячами.

Московський цар Петро I був чоловік мудрий, хитрий, суворий і грізний. Він сам, бувало, своєю рукою вбивав за-суджених на смерть. Замолоду бував він у західній Європі (Голяндії) на науці. Ставши царем, зачав заводити новий лад. Чіпав ся при-

---

* Рангові землі, то є землі козацького скарбу, які діставала старшина замість плати за час своєї служби.

тим не тільки важних річей, але й дрібничок, у всім будучи немпилосерним. Касував давні убрання, казав боярам голити бороди і коротко стригти волосся та силою віддавав боярських дітей до школи. Хто не послухав, ішов на Сибір або на смерть.

Петро I запровадив у Москві новий військовий лад. Завів постійну рекручнину й армію. З чужини прикликав багато чужинців: Німців, Французів, Англійців, Голяндців і давав їм високі уряди. Так скріпив він свою владу і московську силу. Щоби розвинути освіту у Москві, він приликував учених Українців з Могиланської Академії з Київа, наставляв їх у себе єпископами, професорами і т. п. Через те вчені Українці перестали служити своєму народови, а для почестей і мамони пішли служити чужинцям і освіта на Україні упадала.

Далі скасував Петро I церковну владу московського патріярха і себе самого зробив головою московської православної церкви і найвисшої церковної ради, яку він назвав „святійшим синодом“. Через те й українська православна церква, зразу самостійна, а від Самойловича підчинена московському патріярхови, стала тепер підлягати просто самому цареві.

Перетворюючи самовладно цілу свою велику московську державу, цар Петро I звернув очі і на Україну. Воля України була йому та його дорадникам, ласим на багаті українські землі, тернем в оці. Цар Петро I рішив знищити українську гетьманську державу і влучити її до московської держави. В Київі збудували Москалі свою фортецю, а московські салдати стояли постоем по всій Україні і нищили нарід. Цар наложив великі податки, казав гнати нарід тисячами копати рови і вали (окопи) при московських фортецях.

Та й до Запорожців узяли ся Москалі. Запорожці мали свої землі на полудне від гетьманської України, по обох боках Дніпра аж до його гирла, до моря. Вони майже не підлягали гетьманам, але мали своїх „кошових отаманів“*). Запорожці жили з війни з Татарами, з купецтва, з риболовлі в своїх ріках та

---

*) Табор Запорожців звав ся „кіш“, а їх начальник, вибраний щороку, звав ся „кошовим отаманом“.

з доведства і випасу худоби на своїх степах. Усі запорожські степи ділилися на „паланки“, себто округи, які що року на великій раді розділювано жеребом між запорожські „курії“ *). Та Москва хотіла собі забрати ті гарні запорожські степи і стала ставити на них свої фортеці та хотіла скасувати Запороже.

XXVIII.

Гетьман Іван Мазепа розумів добре, до чого йде політика Петра I і Москви. Мазепа — хоч був шляхецького роду — був одначе щирим українським патріотом. Він був високо освічений і бувалий чоловік та дуже хитрий і проворний політик. Він бачив се, що скорше чи пізніше мусить прийти до смертельної боротьби України з Москвою. І він літами готовився до сього. Він бачив, що простий нарід темний і тому на нього не можна опертися. Він бачив, що темний нарід України не визволить, бо до сього треба освічених людей. Мазепа бачив також, що козацтво ослабло і що не так скоро набере сили до нової війни.

Тому він задумав з козацьких старшин зробити освічену, багату партію, що зуміла-би вибити Україну на волю. Для ширення освіти Мазепа підпомагав школи і друкарні, а особливо Могиллянську Академію в Києві. Мазепа вмів піддобрити ся цареві Петрову I, і цар вірив йому у всьм. Так Мазепа обсадив скільки міг урядів своїми людьми, а опірних людей проганяв. Він заводив серед Українців карність та послух українській влади („гетьманському рейментови“, як тоді говорено), не потурав неслухняности, сваволі та неладови, не дозволяв нікому зносити ся з Москвою. Інакше як через свій уряд та, як міг, скріпляв свою владу.

Він поширив свою владу і на Правобережжя, а як йому став на заваді неспокійний та самовільний організатор право-

---

* „Куріями“ звалися довгі хати, в яких Запорожці жили відділами; від того і ті відділи звалися „куріями“, а їх старшина „курінним отаманом“. Всі курії разом становили „кіш“, а всі „курінні отамани“ підлягали „кошовому отаманови“

бережної козаччини, Семен Палій, то Мазепа не надумував ся ні хвилини, щоби славного Палія усунути собі з дороги. Цар Петро I хотів мати з Польщею мир і тому наказав Мазепі усмирити Палія, а Правобереже лишити Ляхам. Мазепа, що правда, зловив Палія і віддав в руки Петрови, котрий заслав його на Сибір, але Правобережа Мазепа Ляхам таки не віддав. Ось-так злучив він під своєю булавою знов мало-що не всю ту землю, що над нею володів Богдан Хмельницький. По Хмельницькім і Виговськім був се найсильніший володар гетьманської України по обох берегах Дніпра.

Ось-так цілих 20 літ скріпляв Мазепа розумною політикою сили свої і сили України, вмючи якось лагодити з Петром I. Рівночасно одначе росли ще більше і сили Петра I, що витворив в Московщині сильну, сентралізовану управу і сильну армію та поширив межі Московщини в різні сторони.

XXIX.

Як сказано, замолоду вчив ся цар Петро I в Голляндії, надморсько-торговельнім краю, де й навчив ся розуміти значінне моря і морських пристаней для торгівлі, добробуту і сили країн. Московщина — лежачи в поріччю Волги — не мала ніякого виходу на торговельні моря. Щоби Москва стала багатою й сильною, мусіла вона мати вихід на море, на яким плавали-би московські торговельні та воєнні кораблі. Найблизше до Москви з заходу є море Балтійське, за яким лежить земля шведська і з якого можна вліхати на великий Атлянтійський океан до берегів Німеччини, Нідерляндії, Франції, Англії і даліше. Вже давнййше думали московські володарі завоювати береги сього Балтійського моря, та тому здобули вони й Новгород. Але Шведи, що сидять зараз на захід за Балтійським морем, бажали самі бути панами на Балтійськім морі і тому завоювали вони гірло ріки Невы і всі надморські, сусідні Новгородови землі, аби тим способом не допустити Москви до моря. Отже тепер цар Петро I задумав доконче виперти Шведів з тих берегів і здобути для Московщини приступ до моря. З того мусіла вийти війна.

В Швеції панував тоді дуже хоробрий та войовничий король. Карло XII. Петро знав, що він сам з Карлом не справить ся, та взяв собі до помочи дві сусідні держави, Польщу й Данію, що теж притикали своїми берегами до Балтійського моря і за-вважно дивили ся на шведську силу. Зачала ся війна, що на-зиваєть ся в історії „великою північною війною“ — від того, бо тут бороли ся чотири найбільші північні держави: з одного боку Швеція, а з другою боку: цар Петро I, Польща та Данія.

Але Карло XII не давав ся; розбив найперше на пів-ночі десять раз сильнішу армію Петра, а далі кинув ся на полудне, побив Данію, вступив до Польщі, побив польського короля Августа, вигнав його з Польщі і зробив польським ко-ролем багатого шляхтича, Станіслава Лещинського. Дальше рушив Карло XII знов на схід у сторону Москви.

XXX.

Тепер задумав гетьман Мазепа виконати свій плян і ви-бити ся на волю зпід Москви. Козаки здавна бували в зносинах зі Швецією. Ще Богдан Хмельницький воював у спілці зі Шве-дами проти Польщі. Тож і Мазепа задумав покористувати ся помічю Карла XII, аби вибити ся зпід Москви.

Мазепа гадав, що вже надійшов час визволяти Україну і основувати цілком незалежну державу. Та Мазепа хитро держав усе в тайні: в листах запевнював він царя про свою вірність, а тимчасом закликав короля Карла XII йти на Україну і пома-гати йому проти Москви.

Також і Запорожці ремствували на Москву. Запорожці здавна бачили, що Москва хоче здавити Гетьманщину і саму Січ. Але Запорожці були противні також і козацьким старшинам і не любили самого Мазепи за те, що він скріпляв силу ко-вацької старшини над простим народом. Запорожці бажали собі, аби на цілій Україні був такий сам демократичний лад і така сама рівність як на Запорожжі.

В ті чася „кошовим отаманом“ у Запрожців був Кость Гордієнко, чоловік учений, бувалий і розумний, що кінчив високі школи і бачив багато світа. Він був гарячий демократ і свободолюбець та гарячий український патріот і бажав таксамо, як Мазепа, злучити всю Русь-Україну в одну незалежну козацьку республіканську державу.

Так оба ті люде, гетьман України Мазепа і кошовий запорожський Гордієнко, були самостійники і бажали собі одного і того самого, себто: здвигнути цілком самостійну українську державу. Та коли Гордієнко був крайній демократ і бажав оперти ся на масах простонароддя, то Мазепа був аристократ і думав оперти ся тільки на освіченій і багатій козацькій старшині. Через те Мазепа і Гордієнко ворогували зі собою. Та як король Карло XII явив ся на Україні, Мазепа й Гордієнко покинули партійну сварку, подали собі руки і злучили ся разом, аби спільними силами визволяти Україну.

Чого бажали собі Мазепа і Гордієнко, се виложено в умові, яку зложив сам Гордієнко і на яку присягли: Мазепа, козацька старшина, Гордієнко й Запорожці. В сій умові виложена конституція, яку Гордієнко бажав надати Україні.

Там стояло :

1. що вся козацька Україна, правобічна, лівобічна і Запороже, дучать ся разом в одну українську козацьку республіку ;

2. що на Україні має правити гетьман, вибираний народом, а при гетьмані мають бути „генеральні совітники“ з козацької старшини, полковників та послів по одному з кожного полку :

3. що крім того має бути ще „генеральна рада“, зложена з генеральних совітників, полкових старшин, сотників і вибраних полкових послів та послів із Запорожської Січі; ся „генеральна рада“ мусить збирати ся на засідання три рази щороку :

4. що гетьман піднягає „генеральній раді“ :

5. що всі уряди і старшини виборні :

6. що старшина має позвертати позахоплювачі рангові мастки, належні військовому скарбови:

7. що має настати повна воля і всі люде мають стати рівними козаками, і

8. що мають покасувати ся всі несправедливі тягарі, драчки і данини.

Отсе була славна Гордієнкова конституція. Видко з неї, що Гордієнко бажав витворити з України сильну демократичну республіку з виборним гетьманом (сказати-б по теперішньому: президентом) і з виборною радою (непаче парламентом). Ми, Українці, можемо гордити ся тим, що вже 190 літ тому, в ті часи, коли майже в цілій Європі була тяжка панщина і цевольа і коли по всіх європейських краях володіли абсолютно (необмежено) царі та королі з панами, тоді в нас на Вкраїні були такі розумні і такі свободололюбні та до народу прихильні люде, як Гордієнко, що укладали такі розумні права і бажали дати нашій вітчизні подібний конституційний лад, який настав у європейських державах щойно тому сто або й меньше літ, а якого в Росії й до сьогодні нема.

Зложивши таку конституцію, Гордієнко і Мазепа злучили ся з Карлом XII.

XXXI.

Тимчасом московські війська залили майже всю лівобережну Україну, йдучи від північного сходу. Гіроди, що ставили опір, руйновано, палено, вирізувано. Опірних Українців. прибивано тисячами на хрести, саджено на палі, прибивано до плотів та пускано з водою народови на пострах. Отсим залякано значну часть Українців, що стояли зразу за Мазепою. Щоби відхилити нарід від Мазепи і від Гордієнка, цар Петро I. видав маніфест до народу, де обіцяв скасувати всі податки та тягарі і казав, що Мазепа злучив ся з „єретиками“ (бо Шведи лютеранської віри), аби „знищити православну віру“. На приказ царя „святійший синод“ викляв Мазепу і наказав єпископам і попам голосити по всіх церквах, що Мазепа виклятий з православної церкви. Далі казав цар своїм прихильникам зпоміж

української старшини вибрати собі нового гетьмана. Слабохарактерних та зрадників усе на світі багато. Так і там зараз найшли ся старшини, що пристали до царя і вибрали своїм гетьманом Івана Скоропадського.

1709 року випала дуже остра зима та багато шведського війська вигинуло від холоду й голоду. До того українські селяне, прихилені обіцянками царя та залякані московською армією, стали в значній частині проти Мазепи. Менша тільки частина розумніших Українців і Гордієнко з Запорожцями пристали до Шведів.

Цар Петро I зібрав з цілої своєї величезної держави велику силу і рушив на Україну. Під містом Полтавою на лівобічній Україні прийшло до рішучого бою. По цілоденній боротьбі цар з десять раз більшим військом побив Карла XII, Мазепу й Гордієнка.

Тепер король Карло, Мазепа та Гордієнко враз з іншими старшинами і з Запорожцями мусіли втікати на полудне, через запорожські і татарські степи в Туреччину, де Мазепа швидко помер, зломаний старістю й трудами.

XXXII.

Полтавський погром рішив долю України. Тепер задумав цар Петро до краю знищити козацтво та скасувати цілком українську волю. Щоби обмежити українську самоуправу, підчинив цар гетьмана своїм міністрам, а далі установив на Україні особну комісію зі своїх генералів, що називала ся „Малоросійська колегія“ і мала правити Україною, а гетьман мав підлягати тій колегії.

Простому народови, якому перед полтавським боєм обіцяно скасування податків, аби тільки нарід не лучив ся з Мазепою, цар слова не додержав і, замість скасування податків, наложив ще нові драчі та наслав салдатів на Україну на постій. Щоби вигубити українське козацтво, цар став висилати козаків над Балтійське море, копати канали та осушувати батна, або на схід у пусті маловодні степи. будувати фортеці проти чужосторонніх

народів. Так вислано на північ до осушування невольських багнот 27 тисяч козаків, де вони мало-що не всі й погинули від холоду, вохкості, голоду та тяжкої роботи в багнах. Знов-же на схід у маловодні степи за Доном і над рікою Волгою вислано 60 тисяч козаків і 20 тисяч селян до сипання валів і фортець, а понад 30 тисяч козаків до копання каналів і сипання гребель. Усі вони гинули від голоду, від браку води та від усяких пошестей, особливо від жовтої пропасниці, що панує в тамтих сторонах.

Далі казав цар Петро I ходити козакам воювати в царським інтересі по всіляких далеких землях: далеко на полудневім сході з Персами, де козаки вигибали від жовтої пропасниці, чуми, тифу й иньших пошестей. До того мусіли козаки помагати цареві в походах на Крим і в війні з Туреччиною, а селяне мусіли на ті війни достарчати підвод та поживи і йти сотки миль у далекі степи, в чужі землі за військом. Усе те робив цар навмисне, аби знищити козацтво й Україну.

Коли-ж по смерті гетьмана Скоропадського козацька старшина вибрала „гетьманом на час“ Павла Полуботка, а сей почав упоминати ся в царя за українськими правами, тоді цар візвав Полуботка та всіх визначних старшин до своєї столиці Петербурга, яку збудував на тих багнах, що їх козаки вимостили своїми кістками, і замкнув їх у тюрми або позасилав у далекі землі, а їх мастки пороздавав своїм генералам та міністрам.

По увязненню Павла Полуботка царський уряд не позволив вже Українцям вибирати нового гетьмана, а Україною правила далі „Малоросійська колегія“.

Так угнітав цар Петро Гетьманщину.

І на запорозьких козаках мстив ся цар страшенно. Запорозьку Січ казав зруйнувати і Запорозці мусіли тікати на полудне в татарські землі над Чорним Морем і там за призволом хана заложили нову Січ „в Олешках“, коло Дніпрового гирла. Запорозькі землі став цар роздавати своїм дворакам, генералам, міністрам, боярам або всяким заволокам з цілого світа: Німцям, Уграм, Сербам, Грекам, Молдаванам, Москалям і т. п.

XXXIII.

Цар Петро I рішив злити Україну в одно з Московщиною не тільки політично, але й національно. Він був першим свідомим „обєдинителем“ і „обрусителем“, що завзяв ся наш нарід змосковщити.

Тому піддав він під московський обух українську церкву, письменство й школу. Українська церква вже від 1680 року втратила свою автономію та, замість підлягати царгородському патріярхови, була підчинена патріярхови московському. Заведенне царем Петром I „святїйшого синоду“ тільки скріпило московську власть над українською церквою. З національної української церкви, заборола української культури, стала вона орудєм в руках Москви до московщення українського народу. Коли-ж українська школа тісно була звязана з українською церквою, то змосковщення церкви означало й змосковщення українських шкіл.*) І справді: в церкві замість давнїйшого демократичного національного духу, людяности та західно-європейської культурности запановує темний московський дух, рабщина та некультурність. Церковну мову наказано вимовляти з московська („Іоспадї памілуй“ замість „Господи помилуй“ і т. п.), а в школах таксамо заводжено московщину. Вкінці указом з 1720 року заказано печатання яких-небудь нових книжок на Вкраїні. Сим забито українську літературу. Цар намагав ся — як він сам писав — „український нарід усіми можливими способами зєдинити з великоросійським..., аби ніякої ріжниці і окремого наріччя у них (Українців) не було“ та „щоби малоросійський народ злив ся з великоросійським“.

Вкінці 1721 року цар Петро I проголосив себе „імператором всеї Росії“. Отсим словом „Росія“ назвав він свою державу, котра дотепер звалась „Московщиною“.**)

*) В першій половині XVIII віку було ще в Чернігівщині 866 укр. народніх шкіл. В 60 літ опісля — ні одної!

**) З того приводу були між Петром I а Францією непорозуміння, бо в західній Європі називали Московщину лише „Moscovia“, „Moscovie“, міжтим як слово „Russia“, „Russie“ значило те саме, що „Ucraina“, „Ukraine“.

Зробив він се навмисне, аби сею назвою і нас в одно з Москалями підгорнути. Слово „Россія“ се іменно тільки грецька форма українського слова „Русь“. Цар Петро І не назвав своєї держави „Русею“, бо знав, що „Русь“ се теж саме, що „Україна“, та що через те ніхто не захче Московщини Русею звати. Тому взяв він хитро грецьку форму сеї назви — „Россія“, знаючи, що таке нове слово ввійде він накинути своїй державі й своєму народови та знаючи, що сим робом він викличе у чужих вражіння, начеб-то „Русь“ і „Россія“ то було одно. І так справді стало ся. Цареві Петрови І, що був першим „обєдинителем“, вдало ся назвою „Россія“ закрити окремішність давньої „Руси-України“ від „Московщини-Россії“. Щоби-ж ще краще сього доконати, Московщину прозвано „Великороссією“, а Україну „Малороссією“, так начеб-то Московщина була старша сестра-опікунка України.

Все те зроблено буцім-то на тій основі, що колишні московські князі (а опісля царі), походили з давнього київсько-руського княжого роду Руриковичів. З того і Петро І виводив своє „право“ до Русі-України. Вивід отсей одначе з ґрунту хибний, бо не Московщина володіла колись над Київом і Русею-Україною, але саме навпаки — Київ і Русь-Україна володіли колись около сотні літ над предками Москалів, отже і над предками Петра І — Романовими.

XXXIV.

Та вертаймо до дальшої української історії по полтавським погромі, щоби побачити, чи справді Українці згоджувались з „обєдинительною“ політикою Петра І. Про опір Полуботка й української старшини сій політиці на самій Україні та про се, як Петро І зломив сей опір тюрмою і засланням, вже була мова. Розказати треба ще про змагання „мазепинців“, себто тих емігрантів-патріотів, що по полтавським погромі враз з Мазепою і Гордієнком втекли до Туреччини. Не признаючи прихильного Москві Скоропадського за гетьмана, вибрали вони по смерті Мазепи своїм гетьманом колишнього генерального писаря та Мазепиного повірника Пилипа Орлика. Пилип Орлик, обіймаючи.

хоч на чужині, гетьманський уряд, присяг на Гордієнкову конституцію і дістав з рук Запорожців гетьманські клейноти (відзнаки): булаву та корогву.

Пилип Орлик був гарячий патріот і, хоч ніколи не виходив на Україні правдивої гетьманської влади, але ціле своє життя, тиняючи ся по чужині, побивав ся за долею України і старав ся визволити її з царської, московської кормиги. Побіч Орлика згуртували ся всі емігранти-„Мазепинці“ і помагали йому в його праці.

З Січн, що була тепер у татарській землі над самим Дніпровим гирлом, писали Гордієнко і Орлик листи на Україну та кликали нарід до повстання проти Москви. Вони бажали злучити в одно всі козацько-українські землі: і правобережну Україну, що була під Польщею, і лівобережну, що була під Москвою, і Запороже і Слобідську Україну, себто ту землю, що лежала на схід від лівобережної України і до часів Хмельницького була пустим степом, а від часів Хмельницького стала заселяти ся емігрантами з наддніпрянської України, яким надоїли вічні воєнні несупокі в наддніпрянській Україні. Ті емігранти закладали в пустих степах „слободи“, себто свободні села, та утворили кілька козацьких полків, що не належали до гетьманської України, але підлягали московському урядови. Тепер Гордієнко та Орлик задумали і ту „Слобідщину“ і інші частини українських, козацьких земель злучити в одну республіку.

В два літа по полтавським погромі Орлик і Гордієнко зібрали всіх Мазепинців і Запорожців та, взявши до помочи Татар, рушили перше на правобічну Україну проти Польщі і вислали на всі боки листи, кличучи нарід до бунту. Нарід на правобічній Україні приставав до Орлика. Рівночасно і кримський хан вступив з другим військом в Слобідську Україну. Слобідщане-Українці піддавали ся радо ханови та виганяли Москадів. Щоби лівобічні Українці не приставали до Орлика, велів цар усім козацьким полковникам прислати свої жінки в „малоросійську колегію“ на запоруку вірности.

Дію, розпочате Орликом, було-б йому може вдало ся, бо нарід до нього горнув ся, якби не лукаві спільники Татаре, що, не вважаючи на умову хана з Орликом, замість помагати Орли-

кови проти Ляхів і проти Москви, стали грабити правобережну Україну, а парід забирати в неволю. Щоби не допустити до руйнування краю, вернув Орлик назад у Туреччину і при помочи, короля Карла XII виміг на султанови те, що султан казав випустити на волю заграних Татарами невольників-Українців.

Щоби пімстити ся на Туреччині і на Татарах за поміч, яку вони дали Орликовц, цар пішов походом на Туреччину. Але йому не пощастило. На волоській границі, над рікою Прутом, обступили його Турки з усіх боків таксамо, як колись Хмельницький обступив короля Яна Казимира під Зборовом. Та турецький везир (себто верховний міністер) дав ся підкупити і випустив царя зі своїх рук. Усе-ж таки мусів цар підписати умову, де між иньшим було сказано, що цар не має мішати ся до українських справ.

Та по війні цар і не думав уступити з України. Тоді Орлик став заходити ся у султана, аби счинити нову війну з Москвою. Щоби відімстити ся за се, цар приказав цілі родини українських емігрантів, що лишили ся на Вкраїні, вислати в північні землі. Через те багато емігрантів, боячи ся за свої жінки і діти та стративши надію на Турка, стали вертати на вкраїну і піддавали ся Москалям.

Та не піддали ся гетьман Орлик, генеральні старшини і полковники Войнаровський, братя Герцики, Нахимовський, Мирович, Довгополенко і иньші. Вони, побачивши, що не буде помочи від султана, покинули Туреччину та через австрійські і німецькі землі переїхали до Швеції, де їх прийняв їх опікун, король Карло XII.

Коли король Карло XII помер, розбрели ся ті емігранти по світі. Московський уряд слідив пильно за ними та деяких з них дістав у свої руки і тяжко покарав. Войнаровського арештовано на жаданне Москви в Німеччині в місті Гамбурґу і видано Москалям. Небавом опісля арештували Поляки в Варшаві другого емігранта, Грицька Герцика і також видали Москалям. Обох їх посадив цар у тюрму. Снів і братів емігрантів заслав цар на Сибір або в иньші далекі землі.

Сам Орлик по смерті короля Карла XII покинув Швецію і переселив ся зразу до Німеччини, а далі, коли й там стало

небезпечно, втік до Франції, а потім переніс ся до Туреччини. Ввесь час підмовляв Орлик різні європейські держави до війни з Московією, маючи надію, що ще визволить Україну. Коли йому се не вдало ся, вступив у службу до французького війська яко бригадієр (генерал). Ще й опісля заходив ся він, щоби спонукати Туреччину до війни з Московією, але надармо. Коли помер Орлик і де поділи ся инші Мазепинці-емігранти — не знати. Гордієнко помер у Новій Січчї невдовзі по полтавській війні.

XXXV.

Так-то по полтавським погромі Україна зближила ся скоро до упадку.

Російський уряд задумав цілком скасувати ослаблене лівобічне гетьманство та по арештуванню гетьмана Павла Полуботка не позволив вибрати нового гетьмана, але підчинив Гетьманщину цілком під управу генералів з „Маторосійської Колегії“, котра робила полковниками та иншими старшинами самих чужинців-заволок або українських перевертнів і роздавала їм козацькі рангові (скарбові) землі. Отся ледача старшина не дбала вже ні про що инше, як тільки про власну кишеню і накладала на нарід чим-раз то більші тягарі та стала заводити панщину. Російський уряд дуже радо на се дивив ся, бо знав, що така ледача та переважно чужинецька старшина буде тримати з царями, а за народні кривди й за свободу України ні словом не обізветь ся.

Правда, ще два рази позволив царський уряд Гетьманцям (лівобережним Українцям) мати гетьманів: 1727 року вибрано гетьманом полковника Данила Апостола і він гетьманував до 1734 р., а потім аж 1750 царця Єлисавета дочка Петра Великого, дозволила вибрати гетьманом України графа Кирила Розумовського.*)

---

*) Кирило граф Розумовський, з роду українських козаків Розумів, був братом Олексія, що був любасом і чоловіком Єлисавети. Через те й відповлено для нього укр. гетьманство.

Та коли незабаром настала царицею Катерина II, що твердо стояла за самодержавє та за централізм, а котрої першим міністром був великий ворог України Патьомкін. тоді вона скасувала 1764 р. гетьманський уряд на вічні часи і тим способом добила цілком українську самоуправу. Україну названо тепер в уряду „Малороссією“, поділено на губернії, скасовано виборні порядки і заведено всюди російський уряд і російську мову. Рівно-ж і до шкіл казала цариця Катерина II вводити московщину. В рік по скасованню Гетьманщини скасувала цариця і слобідські козацькі полки та їх самоуправу й завела і там російський уряд.

Українці з Гетьманщини не могли одначе погодитись з упадком української державности. Коли в році 1767 цариця Катерина II скликала з усього царства виборних людей (депутатів) в „Генеральну устроїтельну комісію“ (ніби: державну думу), тоді депутати з України під проводом Грицька Полетики стали домагати ся сміливо повернення давньої самоуправи Гетьманщини. Сю „Комісію“ незабаром розв'язано, а багато Українців покарано за їх змагання до самоуправи засланням, тюрмою, а навіть смертю.

Свою „прихильність“ до українсько-руського народу показала цариця Катерина II ще й тим, що помогла шляхецькій Польщі здавити „гайдамаччину“ або „коліївщину“ на правобічній Україні. Як уже сказано, правобічна Україна по бахчисарайським мирі мала лежати пустинею. Та незабаром став там оселяти ся нарід, що тікав зіпід польської панщини і закладав вільні козацькі полки. Провідниками тих козаків були полковники Самусь, Швачка, Абазин — та найславніший між ними був Семен Палій. Вони воювали зі шляхтою, виганяли Жидів та боропили ся від Татар і бажали злучити ся з лівобережною Україною. Се діяло ся ще за часів гетьмана Мазепи й царя Петра I. Петро I перадо глядів на сей рух і поміг Польщі здавити його, а Палія, діставши в руки, вислав на Сибір.

Що правда, доки Україною володів Мазепа, він не випускав тих земель зі своєї власти, але по полтавським погромі Петро I відступив Правобереже назад Польщі, своїй союзниці.

З того часу стало правобережне козацтво цілком упадати і цілу Київщину та Поділля насила шляхта враз із Жидами й Єзуїтами та завела наново папщину і унію, а православну, „руську“ віру переслідувала. Кілька разів пробували правобережні селяне-Українці вигнати шляхту і її прихвостнів, але Польща вміла ті бунти покорити.

Аж 1768 р., в чотири роки по скасованню лівобережної гетьманщини, зачався на правобережній Україні (в Київщині, на Поділля та на Волині) великий селянський бунт. Збунтованих селян називано „гайдамаками“ або „коліями“ і від того той бунт названо „Гайдамаччиною“ або „Коліївщиною“, а наш поет Шевченко описав її події за оповіданням наочного свідка, свого столітнього діда, в великій поемі „Гайдамаки“.

Провідниками гайдамаків були: запорожець Максим Залізняк та козак Іван Іонта, що був зразу полковником замкових козаків пана Потоцького в Умані, а потім злучився з Залізником. Залізняк і Іонта вигубляли панів і Жидів та оповіщали народи, що настав час повернутися на Правобережжя славне і вільне козацтво та гетьманство. Нарід горнувся до Залізняка, гуртувався в козацькі полки і ціла правобічна Україна стала вогні. Гайдамакам помагали Запорожці, що були й головними проводирями в гайдамацьких полках та сотнях. А запорожський кошовий отаман Петро Кальнишевський із запорожською старшиною задумали злучити правобічну Україну враз із Запорожжям в одно козацьке гетьманство.

Коли цариця Катерина II добила українську, козацьку волю на лівобережній Україні та на Слобідщині, то Залізняк і Кальнишевський думали воскресити українсько-козацьку державу на правім боці Дніпра.

Та цариця Катерина II, зміркувавши, до чого йде, вислала свої війська проти гайдамаків, а на підмогу Ляхам, що не мали вже тоді сили і не могли самі покорити Залізняка та Іонти. Російський генерал Кречетніков зловив підступом Іонту і видав його польській шляхті, а Ляхи замучили Іонту на смерть, дружи з нього живцем шкіру. Дальше Москалі й Ляхи побили решту гайдамаків, а Залізняк утік на Запорожжя. Росія зробила Польщі таку

прислугу тому, бо по-перше, бояла ся, аби селянський бунт не перекинувся і на лівобережну Україну, де Москва стала заводити панщину, а по-друге, тому, бо не хотіла допустити до того, щоби на правобережній Україні воскресло вільне селянсько-козацьке гетьманство, нова українська держава.

Тим способом цариця Катерина II допомогла Польщі здавити останні проблески волі на правобережній Україні і польські пани **завели** там знову тверду панщину.

XXXVI.

Щоби знищити жерело всіх селянських бунтів та останнє забородо української волі, задумала цариця знищити Запорожську Січ. Запорожці, як звісно, по полтавським погромі втекли на полудне в татарсько-турецькі землі над Чорним Морем, піддали ся татарському ханови та заложили свій „кіш“ над Дніпровим лиманом, себто там, де Дніпро широким гирлом входить у Чорне Море.

Та коли російський уряд потребував Запорожців до війни з Туреччиною і з Татарами, то обіцяв їм звернути забрані запорожські землі, і Запорожці, невдоволені з ханської зверхности, вернули на Запороже (1733 р.). Та всіх земель їм уже не віддано, бо добру пайку з запорожських степів забрали собі московські генерали та міністри. Коли-ж Запорожці помогли звоювати Татар і коли Москва завоювала при їх помочи татарські землі, тоді російський уряд пер до того, аби скасувати Запороже. а то тим більше, що звідти раз-у-раз виходив рух до волі і до свободи України.

Отже 1775 р. вислала цариця Катерина II своє військо і казала зруйнувати Січ, Запорожців розігнати, а запорожських старшин, між ними і гарячого патріота, кошового отамана Петра Кальнишевського, арештувати та посадити в тюрму. Запорожські землі враз з вільними українськими селянами, яким Запорожці дозволили осідати на своїх землях, роздавала цариця своїм улюбленцям: князям, графам, міністрам та генералам — Москалям або й не-Москалям.

заволокам із цілого світа. Землі ті назвав тепер російський уряд видуманою назвою „Новороссія“.*)

Вкінці, 1783 р., завела цариця Катерина II по всій Україні кріпацтво, таке саме, яке було в Московщині, ще страшнійше від польської панщини. Вільні досі українські селяне стали невольниками-кріпаками саме тоді, як в Австрії цісар Йосиф II облекшив долю панщизняних селян та обмежив панщину й панську власть над підданими.

Так-то марно пропала вся кров, яку український нарід вилив від часів Хмельницького тай по нім за волю України-Руси від Польщі. В місце пансько-польської неволі стала ще тяжша московська.

„Наступила чорна хмара, тай стала ще синя;

„Була Польща, була Польща, тай стала Россія!“ —

заспівав наш нарід у розпущі. Москва, з якою Хміль думав мати спілку, закувала український нарід в тяжкі пута, а головними катами України були цар Петро I і цариця Катерина II. Недаром наш кобзар Тарас Шевченко каже про них у своїй поемі „Сон“:

„Се той „Первий“, що розпинав нашу Україну,

„А „Вторая“ dokonala вдову-сиротину“.

А нарід на Вкраїні ще й до нині проклинає Катеринину пам'ять, співаючи у піснї:

„Катерино, суча дочко, що ти учинила?!

„Степ широкий, край веселий, тай занапастила!“

---

*) Замітне, що часть Запорозжів не скорилась Росії, але пішла в Туреччину, де на островах в гирлі Дунаю заложили вони нову „Задунайську Січ“ під турецькою рукою. Ся „Задунайська Січ“ простояла там до 1828 року. Росія намагала ся Задунайських Січовиків переманити до себе, бо бояла ся й сліду колишньої української незалежності. Се вдало ся їй почасти підчас війни з Туреччиною, за що й Туреччина скасувала сю „Січ“ 1828 р. З отсих Січовиків та з Запорозжів, що ще передше під проводом Головатого погодили ся з упадком Січи, покорили ся Росії й утворили в війні з Турками „Чорноморське військо“, сотворено опісля „Кубанське військо“, що існує й до сьогодня.

XXXVII.

Навмисне розказано тутки трохи довше про останні часи української самостійности та про політику царя Петра I і цариці Катерини II супроти України, бо отсеї часи поклали основу під теперішню долю України та під силу Росії над Україною. Тоді зломано самостійність української гетьманської держави, добито рештки української самостійности на Запорозжі, знищено автономію української церкви, загачено українську культуру, здеморалізовано українську старшину через потурання панським забатанкам та через віддання селян в руки тих панів, знищено українське козацтво роботами в чужині, а селянські маси обезсилено кріпацтвом та скасуванням українських шкіл (темнотою).

Вкінці тоді витворено вперве ідею (думку) про потребу „обєдинення“ України з Московщиною в одну „росейську“ націю. По правді-ж се була думка про панювання Москалів над Русинами-Українцями. Батьками її були Петро I і Катерина II, котрі розуміли, що Московщина-Россія тільки тоді може бути в Європі сильною державою, коли до неї буде належати Україна та Чорне Море. Без України остала-би Московщина напів-азійською державою, без значіння в Європі. Тільки посїдання України дало Московщині доступ до Чорного Моря і вплив на балканські народи (Болгарів, Сербів, Румунів, Греків і т. д.) та на австро-угорських Славян, впровадило Московщину в круг західно-європейської культури (Могиланська Академія і т. п.) та уможливило Московщині посунення державних меж Росії на захід аж поза Вислу, в середущу Європу.

А крім сего історія відносин України до Московщини в XVIII віку се найкращий доказ національної окремішности Русинів-Українців від Москалів. Московщина і її найвизначнійші політики того часу, цар Петро I і цариця Катерина II, свідомо, отверто та явно йшли на знищення української гетьманської держави та на зєдинення Українців з Москалями в один парід. Притім вживали вони насили, постраху, оружя, тюрем, Сибіру і ката, брехливих обітниць,

підступу, хитрости, гроша і деморалізації. З окрема-ж вживали вони обману широких а темних сільських мас народа, котрим обіцували поміч проти самостійницької української старшини-панів, аби потім — здавивши вільні українські порядки — наложити тим тяжче панське й державне ярмо на сі маси. Якже їм було треба, то віддавали українські народні маси безсердечно в руки Польщі та польської шляхти (Петро І правобережну Україну, Катерина ІІ гайдамацьких повстанців).

Неволя, яку несли демократично-республіканській Україні „великі реформатори“ Московщини, була всестороння: політична, (знищення самостійности й вільного та виборного ладу), соціальна (кріпацтво) та культурна (знищення автономії церкви і заборона українського друку й української школи).

З усіх вчинків царя Петра І і цариці Катерини ІІ та їх міністрів і генералів видно, що Москалі мали Україну за чужий край, котрий вони хотіли загорнути собі тільки на те, аби заневолити український люд, аби обложити його податками і драчками, загарбати собі гарні, просторі українські землі, закувати наш нарід у кріпацтво та здобути Росії доступ до Чорного Моря.

Знов-же Українці боронились всіма силами як проти московської так і проти польської переваги і все змагали ся вибити цілу Україну на волю і утворити з неї осібну, самостійну та незалежну козацьку республіку (гетьманство) зі свободним виборним ладом та з рівністю всіх людей. Із цілої довгої та сумної боротьби українських патріотів: Мазепи, Гордієнка, Орлика, Полуботка, Кальнишевського та Залізняка з московськими гнобителями та з Польщею виходить, що Русини-Українці мали себе безперестанку за осібний нарід від Москалів і що Русини-Українці (а бодай більш освічені та розумніші зпоміж них) бажали збудувати сильну і самостійну українську державу, осібну і від Польщі і від Москви.

XXXVIII.

Як через люблинську унію нашу Русь-Україну наїсла Польща так через переяславську умову наїсла нашу землю

Москва. Та коли безладна й упадаюча Польща була за слаба, аби здавати Русь-Україну і не могла поконати нашого лицарського і славного козацтва, то абсолютна і деспотична Москва мала більше сили і більше хитрости, та поволі й поступово, використовуючи незгоду Русинів-Українців, обкромлювала українську свободу, доки її цілком не скасувала.

Козацькі війни підірвали Польщу раз на все і від тих воєн Польща все хиріла та хилила ся до упадку. Але й наша козацька Україна, вибивши ся на волю зпід Польщі, не мала на стільки сили, аби визволити решту українського народу та щоби встояти супроти захланних і сильних сусідів, проти ненаситної Москви.

З того, що наша Україна не встояла ся проти Московщини і в 110 літ по переяславській умові втратила свою державну самостійність та зістала влучена до Росії, виводять всякі „об'єднителі“, буцім-то Україна зречла ся своєї самостійности добровільно, почувавши себе за одно з Московією. Ми вже виказали, як отся „добровільність“ виглядала і чи справді Українці мали себе за рідних Москалям. Годить ся одначе сказати кілька слів про се, які то були причини, що не дали Україні видержати побідно боротьбу з Московією, а навпаки дали перевагу Московщині.

Причини ці були троякі. Лежали вони: 1. в міжнародніх обставинах, 2. в руїні і внутрішнім розладі України і 3. в розвитку Московщини в новочасну Росію.

Міжнародні обставини були для України дуже неприємні. Молода, ще неокріпла українська держава мала кругом себе за багато ворогів (Польщу, Московщину й Татарву). Всі вони клювали Україну безнастанку з усіх боків і лучились зі собою проти України, роздроблювали силу України, ділились її тілом. Україна-ж не могла найти союзника поза тими трома сусідами, бо західно-європейським державам (Франції, Англії, Іспанії, Голляндії, Австрії та Пруссії) неінтересно було тоді, що діється десь-там, на сході Європи. Сі держави не мали ще тоді тих, суперечних з Росією інтересів, що їх вони мають тепер що-до Балкану, морських проток, азійських посіlostей і т. д. Дві тільки держави інтересувались по трохи Україною: Швеція

й Туреччина. Перша одначе прогнала війну з Росією й її союзниками, Польщею й Данією, та підупала. А таксамо друга була тоді вже в занепаді та мала великі війни і клопоти з Австрією і Венецією та з бунтами підданих собі народів і країв. До того-ж її підданець, кримський хан, сусід України, мав саме інтерес в тім, щоби підірвати Україну. Позбавлена отже союзників, а обскочена ворогами, Україна не могла встояти у нерівній боротьбі.

Не могла встояти тим більше, що край зруйнований був вічними війнами, просвіта дуже підупала, найкращі провідники й сини народу вигинули в війнах, а в нутрі народу йшла станова-клясова колотнеча й боротьба „черни“ з „кармазинами“, селян і простого козацтва з багатими старшинами. Якби Україна не мала кругом себе ворогів та мала зі 100 літ мира з сусідами, то отся колотнеча не завадила-б їй була. Навпаки, довела-б була вона до нових, кращих і сильніших порядків на Україні, до впорядкування України на наскрізь новочасних, західно-європейських основах. Україна-ж і так була республікою з виборним ладом та широкою волею людини. Коли одначе Україна мала лихих сусідів, то вони визискали „руїну“ та внутрішнє розладде в Україні, щоб її знищити.

А доконало ся отсе знищення тим лекше, що саме тоді, як Україна через 100 літ кидала ся на всі боки, шукаючи виходу з матні, Московщина спокійно розвивалась з азійської деспотії в деспотію азійсько-європейську. То значить: давнє, маловпорядковане самодержавє татарського походження скріпляла вона в себе новим, впорядкованим, чиновницько-військовим. Дехто, навіть з Українців, називає Петра I й Катерину II „великими“ за отсю їх роботу. По правді-ж, коли були вони „великими“, так хіба великими катями. Не завели вони в Росії справдішньої культури, освіти, промислу, волі, толєранції (вирозумілості), людяности — а завели: дику салдатчину, хабарницьке чиновництво, політичну поліцію й мордованнє людей, як політичні орудя самодержавя, та кріпацтво, як спосіб правління мужиками при помочи „дворян“. Вони скріпили тим робом в десятеро московське самодержавє й темну силу в Росії та через те скріпили й заборчу силу Росії

проти сусідів. Проти такої сили не могли тоді встояти ні Україна, ні Польща, ні Крим, ні Фінляндія, ні інші менші держави чи народи і всі мусіли понасти в лабеті свої сили — поки не здержалась вона на час природно: з одного боку на Балтику, з другого на Чорнім Морі, між ними-ж на межі сильних держав, Німеччини та Австрії.

Сьогодні одначе бачимо, що хижачка російська деспотія і її межі хоче проломити, аби пожерти дальші країни. Не дивуймося тому, що й Україна не встояла проти неї.

XXXIX.

Заки вернемо до дальшої української історії, годить ся ще в отсім місці розказати, як то стало ся і звідки те пішло, що назви „Русь“ і „Русини“ на означення нашого краю й народу (а „руська мова“ на означення нашої мови) на наддніпрянській Україні — іменно-ж на Лівобережжі й Слобожанщині і т. д. — загибли, а натомість прийняли ся назви „Україна“, „Українці“ й „українська мова“.

Як звісно, старе ім'я нашого народу було „Русь“ та „Русини“. Так звали себе наші предки від IX віку аж до самої Хмельниччини і ще якийсь час по ній. Під словами „Русь“ і „Русини“ розуміли тоді наші предки (а таке само сусіди) тільки „Україну“ й „Українців“, міжтим як на означення Москалів („руських“) та їх краю вживали тільки слів „Москалі“ і „Московщина“. Таке само чужинці (Німці, Французи, Англійці і т. д.) звали нас і тільки нас від IX віку аж до половини XVII віку словами „Rutheni“, „Russi“, „Rusci“, а наш край звали „Ruthenia“, „Russia“, „Ruscia“, між тим як Москалів і Московщину звали вони „Mosci“, „Moscoviti“, „Moscovii“ і „Moscovia“, „Moscovitia“.

Щойно по Хмельницьким (в XVII віці), а особливо по Мазепинім погромі під Полтавою (в XVIII віці), стали в нашого народу загинати назви „Русь“ і „Русини“, а натомість приймають ся імена „Україна“ і „Українці“. Слово „Україна“

мало-що молодше від слова „Русь“ та означувало зразу майже ту саму землю, котра первісно звалась „Русь“, себто околиці по ріці Роси й Росаві. Ось-так в старій київській літописи пишеться про смерть князя Володимира Глібовича (кінець XII століття), що „о немъ Украина много постонѧ“, себто, що Україна по ній дуже зажурилася. Поширяться починає те ім'я одначе щойно в XV та XVI століттях враз з початком і розвитком української козаччини. Козаччина зародилася там, де передше „Русь“: по ріках Роси й Росаві, на „Україні“. Разом з тим, як козаччина поширялась на південь у степи, на схід — на Лівобережжя, та на захід — на частини Волини й Поділля, поширялась й назва „Україна“, а за сям і ім'я „Українці“. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (з початком XVII століття) писався вже „гетьманом України по обох боках Дніпра“; Богдан Хмельницький в середині XVII століття підписувався „гетьман України“, а його писар Зорка говорив над його труною 1657 року, що по ній плаче „уся Річ-посполита *) українська“.

Отся назва „Україна“ або „Мати-Україна“ на означення держави українських гетьманів, а навіть всієї землі заселеної нашим народом, стрічається від цього часу (від половини XVII віку) постійно в народніх піснях, козацьких думах, шуткових віршах і драмах, в літописах та документах. Таксамо чужинці (Німці, Французи, Англійці) вживають її від цього часу в тім значінню в своїх писаннях і на мапах Європи, навіть як збірниє ім'я нашої землі, всього нашого народу.

А разом з тим, як поширялись у нас назви „Україна“ і „Українець“, загинули старі назви „Русь“ і „Русини“. Ще за Хмельницького й Виговського (половина XVII віку) говорено і писано про нас „Русь“, „руський нарід“, „руське князівство“, „Русини“. Але як Україна ввійшла в спілку й тісніші зносини з Москвою та Москалями, тоді й починають у нас слова „Русь“ і „руський нарід“ та означення нашого краю і народу загинати — головнo-ж із сеї при-

---

*) Річ-посполита се — республіка.

чини, щоб відрізнити нас від Москалів, котрі звались „руськими людьми“. Ще Грицько Полетика (конець XVIII віку) вживав сих старих імен, називаючи свою сильно-протимосковську історію України „Історією Русів“. Якже Гетьманщину і Запороже влучено цілком до Росії, тоді загинули назви „Русь“ і „Русини“ в теперішніх губерніях чернігівській, полтавській, київській, харківській, катеринославській та херсонській до решти, а зісталися тільки назви „Україна“ і „Українці“.

Слово „Русь“ на означення нашого народу й землі зісталося ще тільки на Волині, Поділлі, Холмщині та Галичині, — там, де наш нарід мав до діла тільки з Польщею, а не стрівувався ще з „руськими людьми“, себто з Москалями. Якже Москалі заняли Волинь, Поділля й Холмщину (з кінцем XVIII віку), то й там слова „Русь“ та „Русини“ загибають. Тепер уживаються вони на означення нашого народу й землі ще лише в Галичині й Буковині під Австрією та в сусідніх з ними околицях Угорщини, де наш народ не мав досі до діла з „руськими людьми“ (Москалями) та міг без баламутства вживати свого старого імені. Однак і в Галичині за останніх двайцять літ прийнялись дуже назви „Україна“ і „Українці“.

Ось-так слова „Україна“, „Українці“ і „український“ увійшли в нас поволі на місце давніших слів „Русь“, „Русини“ і „руський“, котрі загинули в нас (з виїмкою Галичини та Угорської Руси) тільки тому, щоби ми могли себе від „руських людей“ (себто Москалів) відрізнити. В отсім і лежить ще один доказ, що ми, Русини-Українці, є окремий нарід від Москалів. Якби наш нарід вважав себе коли-небудь заодно з Москалями, то не відрізняв-би себе й свого краю окремою назвою від Москалів і Московщини. Видко однак, що Українець вважав себе не одним народом з Москалем, коли навіть кинув своє давнє ім'я „Русь“ і „Русини“, або тільки відрізнити себе від „руських людей“ і „Росії“ (Москалів і Московщини).

І чужинці таксамо заперестали нас називати нашим давнім іменем („Russi“, „Russia“, „Rutheni“, „Ruthenia“) відтоді, як те старе ім'я в грецькій формі „Россія“ цар Петро I загар-

бав для Московщини. Чужинці зразу не могли привикнути до сього, щоби „Moscovia“ стала зватись „Russia“, а давня „Russia“ (Україна) то вже чогось не „Russia“. Доси вони знали, що „Russia“ і „Ucraina“ се одна і таж сама земля між Карпатами а Донцем, а „Moscovia“ се знов окрема земля між Новгородом а Уралом вздовж Волги. Аж тут нараз назва „Russia“ переходить з України на инший край, а слово „Moscovia“ десь никне! Не всі чужинці в тім таки зараз розібрали ся. Одні зміркували в чім річ та стали звати нас правильно звисним їм уже іменем „Україна“ і „Українці“ і так значили на мапах Європи. Інші одначе дали збаламутити ся хитрости Петра I і стали звати нас „Малороссами“ і „Малороссією“, а Москалів і Московщину „Великороссами“ і „Великороссією“. Отсе баламуцтво тиняєть ся ще декуди й до нинішнього дня — тим більше, що його вперто піддержують в світі російський уряд та російські газетярі, бажаючи закрити існування українського народу.

XL.

Та вертаймо знову до української історії.

Майже в тім часі, коли цариця Катерина II касувала останки української волі, розібрано й Польщу. По Хмельниччині і по дальших козацьких та шведських війнах стала Польща цілком упадати. Між польською шляхтою здобули собі найбільшу силу багаті магнати, що були неначе „короленятами“ в своїх землях. Ніяке право — ні королівське ні соймове — для них не існувало. Шляхта і магнати, привиклі до сього, щоби хлопи на них гарували, вміли тільки гуляти й дбати тільки про свій особистий інтерес. Через те й вибирали вони королем того, хто більше платив, а готові були для інтересу зрадити й свою Польщу.

Тоді три сусідні держави: з заходу Прусія з королем Фридрихом II, з полудневого заходу Австрія, де панували цїсарева Марія Тереса й її син Йосиф II, а з північного сходу Россія, де правила Катерина II, задумали розібрати Польщу між себе і зробили се трома наворотами: 1772, 1793 і 1795 року.

Прусія забрала західну часть чисто-польських земель коло міста Познаня; Австрія забрала Галичину, а Росія взяла решту — „руські“ (українські й білоруські) землі: правобічну Україну, Поділля, Волинь і Білу Русь, а крім того Литву і властиву Польщу з містом Варшавою.

Тим способом з кінцем XVIII віку наш нарід опинив ся під двома великими державами: в Галичині під Австрією, а решта під Росією. Здавало ся тоді, що наш нарід уже вмер. Один тільки „хлоп“ говорив українсько-руською мовою. Всі висші верстви відчувились.

В Галичині, під Австрією, стогнав наш „хлоп“ під польською панщиною, яку значно злекшив вихований на вільнодумних і свободолюбних писаннях цісар Йосиф II. А на російській Україні — себто на Волини, на Поділля та на цілій наддніпрянській і слобідській Україні — гинули селяне в страшнім кріпацтві.

На Волини, на Поділля та на правобережній Україні (а так само на Білій Русі) панували дальше над українським чи білоруським „хлопом“ польські пани („шляхта“) — із сею різницею, що давніше, під Польщею, „панщина“ була для „хлопів“ легша від „кріпацтва“ під Росією. Слаба Польща, де не було ні доброго війська ні поліції, не могла притиснути „хлопів“ так, як вчинила се опісля самодержавна російська держава зі сильним військом і поліцією.

Знов-же в колишній Гетьманщині (Чернігівщина і Полтавщина), Слобідщині (Харківщина й Курщина) та на Запорозжі (Катеринославщина й Херсонщина) з останків козацької волі й самоуправи ні сліду не зістало ся. Лівобережна та слобідська козацька старшина — з давніх козацьких родів та з пізніших світових заволок — діставши від Москви „кріпостне право“ над селянами, пристала до Москви. Із тих старшин та з усяких російських генералів, що діставали від уряду землі на Україні, виробив ся з кінцем XVIII віку новий шляхецький стан, так звані „лівобережні дворяне“, що вживали вже не української мови, але перейняли в школах тодішню московську книжну мову.

XLI.

Тодішня московська літературна (себто книжна) мова не була чисто-народньою московською мовою, але мішаниною, що витворила ся з мов: церковної, української та московської.

Як звісно, давніми часами не писало ся в ніякого народа простою мовою, як люде говорили, але писало ся церковною мовою, яка в західно-європейських і римо-католицьких народів була латинська, а в східно-європейських славянських народів славянського обряду старо-болгарська. Та далше стали письмениі люде писати простою, всім зрозумілою мовою, аби всі могли користати з науки.

Сей звичай виробив ся в західній Європі насамперед (по році 1200) в полудневій Франції, потім (коло року 1300) переніс ся до Італії, далше (коло 1400 р.) до Англії та до Чехії (Іван Гус), а коло 1500 року до Німеччини. Виробляв ся він разом з розцвітом міст (городів) і міщанства та з поширеннем так званих „реформаційних“ думок, себто думок про те, що римо-католицька (папська) церква посеувала правдиву Христову віру та що треба ту віру назад направляти („реформувати“) та вертати до давнього, „євангеліського“ христіянства. Міщане стали писати народньою мовою тому, бо їм то легше приходило, ніж по латинськи. А знов-же „євангеліки“ стали перекладати на народні мови Святе Письмо, аби нарід міг спізнати Христову науку прямо зі Святого Письма та щоби тим способом виволити нарід зіпід впливу духовенства.

І в нас, на Україні-Руси (а таксамо на Білій Руси), звичай писати мовою, зближеною до протонародньої, зачав входити разом з тим, як в нашім народнім життю набрали значіння міста (городи) та як у нас за прикладом Чехії і Німеччини поширились „євангеліцькі“ думки. Стало ся се з початком XVI віку (по році 1500), як у нас стали розвиватись міщанські „братства“, братські школи, бурси, друкарні і т. д. та як і в нас зачали ширитись реформаційно-євангеліцькі думки („лютеранство“, „аріанство“ або соцініянство“ і т. д.). Появились у нас тоді друком книжки, писані майже чистою народньою мовою

(„Святе писмо“ в перекладі дра Скорини, писання Будного, Зизанія і т. д.). Хоч наше стародавнє українське духовенство обставало за тим, аби дальше писати книжки „церковною“ мовою, одначе в брацьких школах, де наплило багато світського народу — шляхецьких, міщанських і козачих синів — виробляв ся таки в XVII віці звичай писати „вірші“, „канти“, „драми“, „комедії“, „інтермедії“ і т. п. майже цілком чистою українською народньою мовою. Такою мовою писано тоді акти, листи, літописи, особливо в українських козаків, що не дуже-то знали церковщину.

Ось-так наша письменна мова, що зразу дуже була підмішана церковщиною, в XVII і XVIII століттю цілком зукраїнилась. Іван Котляревський, пишучи з кінцем XVIII віку свою „Перелицьовану Енеїду“ та „Наталку-Полтавку“ просто-народньою мовою, не впровадив властиво ніякої новини. Новиною було тільки те, що його твори були се перші українські друковані книжки, писані на новочасний лад та ще й писані з умислу по українськи — саме тоді, коли українські пани стали калічити по московськи.

Натомість в Москві ніколи не писано простою московською мовою, але все „церковщиною“, себто старо-болгарською мовою, яку Москалі чим-раз то більше перекручували на московське. Якже від часів Петра I українські вчені з київської Могилянської Академії стали йти в Московщину на професорів і єпископів, то вони занесли в книжну, московсько-церковну мову багато українських слів і такою мішаниною писали Москалі від часів Петра Великого.

Сю мішанину підмішав ще більше московськими словами московський поет з часів Катерини I Ломоносов і від нього назвала ся та літературна (книжна) московська мова „ломоносовщиною“. Оттою „ломоносовщиною“ писано з кінцем XVIII віку всі книжки і документи та учено в школах по цілій Росії. І на Україні заведено по школах теж „ломоносовщину“ та стало говорити нею все „дворянство“ і „чиновництво“ (себто урядники).

Та пізнійше, вже около року 1820, виступив у Москалів великий поет Пушкін, що завів у письмі майже чисту московську

мову. Від того часу мають Москалі свою чисту та чим-раз чистіjšу книжну мову, з якої викидують всякі церковні та українські причіпки.

XLII.

Ми навмисне розказали дещо докладніше про московську „літературну“ (книжну) мову, бо „москвофіли“ і „обєдинителі“ говорять, що — хоч наш нарід говорить відмінно від Москалів — одначе літературна мова в обох народів має бути одна та що ся „літературна“ мова з давен-давна в обох народів спільна.

Та з того, що розказано, виходить, що спільної літературної мови між Русинами-Українцями і Москалями ніколи не було і цілком нема та що Москалі мають свою відрубну літературну мову, з якої викинули й сю дрібку „українства“, яку там занесли учені з київської Академії.

Що є багато спільного (або подібного) в нашій мові і московській се правда. Але й між польською, чеською і церковно-болгарською мовами й нашою мовою теж багато спільного. З того одначе ще не виходить, аби те все була одна мова. Всі мови в Європі мають дещо спільне, бо всі вийшли з одного пня і від себе взаїмно дещо переймають: „матір“ — по латині „mater“, по німецьки „Mutter“, по грецьки „метер“, по французьки „мер“; „дім“ по польськи „dom“, по чеськи „dum“, по латині „domus“; „син“ по литовськи „synus“, по німецьки „сон“, по англійськи „сун“; „вовк“ по польськи „wilk“, по німецьки „Wolf“, по литовськи „wilkas“; „дати“ по польськи „dać“, по латині „dare“, по грецьки „дідомі“; „видіти“ по польськи „widzieć“, по латині „videre“ і т. д. От-так у всіх мовах багато-багато слів подібних, але з того ще не виходить, аби се була одна мова.

Так і наша українська мова а московська то дві осібні і ріжні мови. Наша мова й старша, бо наш нарід уже здавна був, а Москалі витворили ся щойно пізнійше, вже по хрещенню Русь, з мішанини Вятичів, Фінів, Русинів і Мо-голів.

Коли-ж у наших освічених верстов на Лівобережжю запанувала з кінцем XVIII віку згадана „ломопосовщина“, то сталося се так: До половини XVIII віку Українці мали себе за освіченіших, культурійших і кращих від півдиких Москалів, хочби й московських бояр.*) Однак за Катерини II та інших царів і цариць завів ся в Петербурзі розкішний і блискучий двір на французький лад (хоч тільки по верху, бо в ґрунті річи під французькою політурою остало варварство). Рівночасно культура на Україні — наслідком довголітніх воєн, руїни краю, виселення багатьох українських учених до Московщини та наслідком знищення українського шкільництва й друку Петром I і Катериною II — підупала. Не диво, що й лівобережні „дворяне“, виховані тепер в московській школі та наслідуючи „благородну моду“ з „самої столиці“, зацвенькали по московськи, а свою рідну, українську мову стали вважати „простою“ мовою своїх кріпаків.

XLIII.

Ось-так з кінцем XVIII віку наш нарід — здавало ся — і політично й культурно завмер: утратив свою державу, утратив свою шляхту й козацьку старшину, знесилив ся у боротьбі, попав переважно у кріпацтво, утратив свої школи, своє друковане слово та свою освічену верству, що прийняла чужу мову. Та се була тільки позірпа смерть!

Серед нас українського народу жила пам'ять славного козацтва і колишньої волі. В піснях і „думах“ співали „кобзарі“ й „бандуристи“ про козацьку славу, про славного „Хмеля“, про „війни“ і „свари“, про те, як-то колись було, що „не було ліпше та не було краще, як у нас на Україні“, про руїну Січі Москалями і т. д. Серед лівобережних дворян, що були синами та внуками козацьких старшин, заховувала ся пам'ять про лицарську давнину та про українське самостійне гетьманство.

---

*) Майже всі єпископи в Росії за часів Петра I і по нім були Українці. Як Петро I відчинив у Москві і в Петербурзі перші московські високі школи, то й учителі і ученики в них були зразу майже самі Українці.

Вони, хоч учили ся в школах по московськи та хоч уже навіть говорили між собою московською мовою, все таки бодай трохи почували себе Українцями, не любили Москалів та згадували колишню свободну козащину. З ними було таксамо, як описля з нашою інтелігенцією в Галичині, що вивчена в німецьких та польських школах, звикла говорити та писати по німецьки або по польськи, але почувала себе Русинами і змагала до відродження свого народу в Галичині.

Крім того поміж лівобережними українськими дворянами, що їздили зчаства в західно-європейські краї, стали розширяти ся ті вольнодумні і до народу прихильні, а царям і панам ворожі думки про свободу, про народню управу, про скасування абсолютизму і т. д., які тоді запанували у Франції, де освічене міщанство враз з селянством зробило 1789 року і 1793 року революцію, скасувало абсолютну власть короля, скасувало панщину і всі панські привілеї, а завело рівність, свободу всіх людей і конституцію з парламентарно-виборчим ладом.

Отже в тих лівобережних козацьких потомків сі нові французькі революційні думки про свободу, про рівність та про конституцію змішали ся з давніми споминами про козацьку свободу й українську самоуправу. Через те розвивала ся між лівобережними дворянами прихильність до своєї вітчизни, Матки-України, і до свого українського, простого народу.

Найбільше зростали сі думки в козацько-дворянських родах Капністів, Полетиків, Білозерських, Гоголів і иньших. Серед родини Полетиків зложила ся навіть дуже патріотична і повна козацького свободного духа та повна думок про незалежність України історія, що зветь ся „Історія Русів“ (себото: Українців). Та „Історія Русів“ ходила в багатьох відписах поміж українським дворянством та з неї вчив ся описля й Тарас Шевченко вперве нашої історії і набрав ся з неї чимало свободного й патріотичного духа.

А знов-же один з Капністів, граф Василь Капніст, їздив 1791 року до Берліна яко тайний посол українських лівобережних дворян до пруського короля, щоби сей визволив Україну.

Замітне, що й тодішній український митрополит з Галичини — що по розборі Польщі (1772 року) належала вже до Австрії — Лев Шептицький, в однім своїм листі до віденського імперського правительства заохочував Австрію пошукати галицьких Русинів, бо через них можна прихилити собі й наддніпрянських Українців, котрі тужать за давньою волею. Мабуть, що Лев Шептицький зносив ся потайки з Грицьком Полетикою, графом Капністом та иньшими Українцями з колишньої Гетьманщини. В кождім разі бачимо, що у Гетьманщині (а навіть і в Галичині) жила тоді — з кінцем XVIII віку — думка про самостійність України.

Жила вона і зараз по 1800 році, з початком XIX століття, коли — здавалось — темна, глуха ніч покрила всю Україну. Істнувало тоді на Україні якесь тайне „Товариство визволення України“, а провідника українських дворян з Лівобережя, Лукашевича, арештовано навіть за приналежність до нього. Знов-же в 1821 році, поліція викрила на Україні тайне „Общество соединенных Славян“, до котрого належали тоді лівобережні, майже самі українські пани. В програмі сього товариства було й домагання автономії України.

Значить: і в ці найтемніші часи найкращі уми України думали про волю рідного краю, про визволення України з-під московської кормиги.

XLIV.

Не диво проте, коли там, на тій недавній ще „Гетьманщині“, серед автономістичного українського дворянства виступив в 23 роки по зруйнуванню Січі чоловік, що видав першу, на новий лад писану книжку простою українською мовою (1798 року). Сім чоловіком був син полтавського дяка Іван Котляревський, а книжка його звала ся „Енеїда“.

Отсю „Енеїду“ переробив Котляревський зі старинної римської поеми про князя Енея, що по староримським казкам мав бути предком перших основателів Риму. Та Котляревський

переробив сю „Енеїду“ так, що надав Енеєви і його лицарям українську, козацьку подобу і українські звичаї. Притім згадав Котляревський в „Енеїді“ і про Запорозьку Січ і про Гетьманщину, а описуючи Енеєву подорож до некла, повсаджував у некло змосковщених панів та московських чиновників, що кривдили й утискали український нарід. Крім „Енеїди“ написав ще Іван Котляревський дві гарні комедії зі співами для вистав в театрі, а то: „Наталку Полтавку“ і „Москаля Чарівника“.

Від часів Котляревського стала наша мова чим-раз то більше заводити ся в письменстві. Правда — були й давніше (ще з початку XVII віку) на Русі-Україні люди, що пробували заводити живу, народню мову в письменство. Перший, як звісно, зробив те ще др. Франц Скорина. Пізнійше козацькі літописи та багато віршів, релігійних пісень, театральних комедій і т. п. за часів „Гетьманщини“ писано чим раз то простішою та чистішою мовою. Але по скасованню української самостійности і по установах кріпацтва, як заведено на Україні в школах і в урядах московську „ломоносівщину“, тоді здавало ся, що наша мова загинула. Котляревський показав, що вона живе і що нею не треба гордувати.

Небавом слідом за Котляревським пішли й інші інтелігентні Українці: Гоголь, Гулак-Артемовський, Грицько Квітка-Основ'яненко, що написав претарну повість „Маруся“, Євген Гребінка й інші, що стали писати по українськи, чистою селянською мовою й описували в своїх писаннях життя та долю простого українського народу.

Інші-ж вчені Українці, хоч ще не наловили ся писати рідною мовою і хоч писали дальше по московськи, але писали тільки про Україну і про її нарід, писали про українську славу історію, про наші народні пісні й звичаї та про селянське життя. Тим способом український патріотизм чим-раз то більше зростає.

Ще більше стало українство зростати, коли 1819 року заходом і коштом українських дворян założено університет в найбільшій місті слобідської України, в Харкові, а опісля р. 1833 основано університет у столиці України, в Києві. Професорами

на тих університетах поставали вчені Українці, деякі з них навіть гарячі патріоти. Хоч вони вчили по московськи, все-ж таки вщиплювали в молодих людей любов до України. Незабаром більша часть молодіжи на тих університетах стала признавати ся до українського народу.

Оце було літературно-культурне відродження українства. Довершилось воно в найтяжших часах політичної неволі, кріпацтва народніх мас та обмосковлення наших висших верстов. Тим більше засвідчає воно про невмирущість українства та про те, що Українці а Москалі то не одно. Інакше чого-б у сю темну годину люде воскрешали з гробу те, що здавало ся на віки тяжким каменем привалене? ... Перла їх — видно — до сього якась необорна сила: любов до свого, память про давню волю й славу, свідомість своєї окремішности від Москалів. Перла їх таксамо, як необорна й дивна сила пре на весну билину прозябати з зерна, гонить гони і пукки на дереві, видає листя й цвіти ...

Вигнане з державного, урядового, церковного й шкільного життя українство проявлялось письменством. Так як ріка, загачена поперек корита, пайде собі боком дорогу й тече дальше.

Живий нарід не хотів умирати.

XLV.

Але більший рух зачав ся аж тоді, коли став видавати свої поеми наш народній гений і кобзар, Тарас Шевченко. Він був сином кріпака з правобережної України, з околиць Київa. Зразу пастух та льокай-козачок у свого дідича, викуплений опісля на волю, став писати гарні поезії (вірші), де описував славу бувальщину України, кривавими словами малював недолю кріпаків, грімким і гострим словом звертав ся проти московської, царської та панської неволі та взивав земляків ратувати Україну від загибелі. Шевченкові твори, писані з гарячим серцем для рідного народу та з ненавистю до гнобителів України й її люду, хапали за серце і потрясали всіх молодих Українців, у яких ледви тліла іскра українства, та вливали в душі їх патріотичного духа.

Шевченка повитали Українці як свого пророка. Зачався великий рух. Щоби працювати для свого народу, найвизначніші молоді Українці в Києві завязали коло 1845 року товариство, що називалося „Братство св. Кирила й Методія“. Це товариство мало на цілі:

1. змагати до забезпечення українському народови самостійности так, щоби Русь-Україна становила особну державу, котра була-б у спілці з иншими славянськими свободними державами: Московією, Польщею, Чехією, Болгарією, Сербією і т. д.;

2. змагати до заведення в самостійній Русі-Україні конституційної управи;

3. змагати до заведення в Україні по школах і урядах української мови;

4. домагатися скасування кріпацтва і всякої неволі, а заведення свободи й рівности.

Отсе була програма кирило-методіївських „братчиків“, котрих проводирями була українська трійця: Шевченко, поет і історик Панталеїмон Куліш та славний історик Микола Костомарів.

З програми „Кирило-методіївського Братства“ видно, що братчики мали подібні думки, які були ще в „Гордієнковій конституції“ з 1709 року і у Мазепи та Орлика, а ще давніше у Дорошенка, далі в „Гадяцьких пунктах“ Виговського і Немирича та у Хмельницького.

Як тамті всі патріоти бажали собі „самостійної України“, так бажали собі сього і „кирило-методіївські братчики“. Як Запорозжці й Гордієнко бажали не тільки самостійної України, але ще й повної свободи і рівности всьому народови та демократичного і на народі опертого ладу в Україні, таксамо домагалися сього „кирило-методіївські братчики“.

Тільки „кирило-методіївські братчики“ думали, що зможуть здвинути самостійну Україну тим способом, що вона буде у спілці з иншими славянськими державами. Через те — думали братчики — настане між Славянами мир та згода і Москва та Поляки не будуть гнобити нашого народу, але скорше пристануть на його самостійність.

Розумієть ся, що „кирило-методіївське братство“ було тайне, бо під російським урядом, а ще до того під тодішнім жорстоким царем Миколою І не вільно було (і не вільно ще й тепер) заводити пїяких таких товариств. Коли-ж московський царський уряд довідав ся про те „братство“, арештував усіх братчиків і порозсилав їх по тюрмах та далеких землях. Дуже гостро покарано Куліша й Костомарова, а найгострійше Шевченка, бо він у своїх поемах дуже завзято вларив на царів і на панів, на московський уряд і на панщину, а проповідував вільну Україну „без холопа і без пана“.

Шевченка заслав цар Микола в далекі пустині, в Азію, служити за кару ціле життя в саддатах по різних фортецях, заборонивши йому що-небудь писати, а навіть рисувати (бо Шевченко був також добрий маляр). Аж по смерті царя Миколи І вдало ся „братчикам“ випросити дозвіл на поворот в Україну. Шевченкови аж по 12-ох літах неволі дозволено вернути до Європи, але не дозволено вертати на Україну і він зломаний на здоровлю помер на чужині, в Петербурзі, 1861 року.

Українці перевезли Шевченкове тіло на Україну і поховали його на горі, над рікою Дніпром, недалеко Києва, коло міста Канева, а нарід сходить ся на Шевченкову могилу молити ся за його душу та зложити поклін памяти того, „що народови волю писав“.

Кілька днів по Шевченковій смерті російський уряд скасував кріпацтво, що проти нього боров ся Шевченко й інші благородні Українці та Москалі.

XLVI.

Рівночасно з тим, як відроджував ся наш нарід на російській Україні, пробудила ся й та мала часть нашого народу, що була під Австрією в Галичині.

Послідній раз проявило ся життя „руського“ (себто українського) народу в Галичині ще за Хмельницького. Тоді галицькі Русини, міщане, дрібна „руська“ шляхта та селянство, приста-

вали до Хмельницького та виганяли Ляхів і Жидів. Якже-ж опісля, через виленську умову між Москвою і Польщею, Галичина зістала при Польщі і все народне життя зупинилося в козащині на наддніпрянській Україні, тоді галицькі Русини цілком замерли. Шляхта до решти спольщилася, спольщилося й міщанство та висше духовенство. При українсько-руській мові зістав один тільки панщизняний „хлоп“ та сільський темний „піп“. Так прийшла Галичина під Австрію по першій розборі Польщі 1772 року.

Коли цесарева Марія Тереса прилучала Галичину до Австрії, то мала вже під своєю рукою малу частку Русинів. Були то Русини угорські, що мешкають за горами Карпатами або Бескидами, в тій пасмузі північної Угорщини, що межує з Галичиною. Ті Русини зайшли на Угорщину через Карпати ще мабуть в старинних княжих часах. Галицький князь Лев Данилович в другій половині XIII віку прилучив отсих угорських Русинів на коротко до своєї галицько-руської держави. Пізнійше, за литовських та польських часів, емігрувало туди багато Русинів, невдоволених польським пануванням на Русі. Угорські Русини діставали зразу від угорських королів усякі корисні права й мали в Угорщині чимале значіння. Коли угорське королівство перейшло в спадщину, через дідичтво, на австрійську пануючу родину Габсбургів, то й угорські Русини дісталися під владу Австрії. Ті угорські Русини — хоч їх була тільки мала жменя — мали тоді більшу освіту від галицьких Русинів, бо на Угорщині були вже в тих часах доволі гарні латинські й німецькі школи.

Якже-ж Галичину прилучено до Австрії, то і в Галичині зачали заводити школи, а отсі угорські Русини стали учителями галицьких Русинів. Хоч ті школи були німецькі, все-ж таки була з них деяка користь і Русинам, бо через них стала зпоміж Русинів витворюватися слабенька інтелігенція.

Найбільше причинився до двигнення галицьких Русинів цесар Йосиф II, син Марії Тереси. Він був вихований на вільнодумних і до народу прихильних писаннях французьких поступовців і вчених та став заводити в Австрії новий лад. 1782 року скасував він давнє особисте підданство хлопів дідичам і хоч панщина ще зісталася, але стала багато легша.

Се діяло ся саме тоді, як під Росією на Україні цариця Катерина II закувала свободних досі українських селян у кріпацтво.

Дальше заснував цісар Йосиф II „руські“ (українські) семінарії, де би виховувало ся освічене „руське“ духовенство, а навіть велів учити там дечого по „руськи“. Але самі тодішні Русини-учителі, що походили з Угорської Руси та були самими священиками, не знали, як їм учити: простою, „хлопською“ мовою стидали ся вчити, а патомість учили незрозумілою „церковщиною“. З такої науки на було пожитку і тому по кільканайцятьох літах скасовано ту науку.

Тимчасом між иньшими славянськими народами Австрії, а саме між Чехами, Словаками, Словінцями та Хорватами повів новий дух. Набравши ся з західної Європи, головнo з Німеччини, поступових і до народу прихильних думок, стали молоді Чехи, Словаки, Словінці та Хорвати покидати чужі, панські мови, а прихилити ся до свого рідного, простого народу, стали писати рідною мовою й будити свої народи до життя. Особливо настало се по великій французькій революції, що була 1789 та 1793 року та від якої пішла слава по всій Європі.

Ті прихильні простому народови й свободолюбні думки, які ширили ся між усіма Славянами, особливо між Чехами, приймали ся і в „руських“ семінаристів у Львові. Ось-тоді між тими „руськими“ семінаристами знайшли ся люде, що, взявши собі примір з Чехів і иньших Славян та набравши прихильних простому народови думок, бажали двигнути свій „руський“ (український) нарід у Галичині й воскресити „руську“ (українську) мову в галицькім письменстві.

Се була галицька „руська трійця“: Маркіян Шашкевич, Яків Головацький і Іван Вагилевич, а душею їх був перший з них — поет Маркіян Шашкевич.

XLVII.

Ті молоді люде читали про те, як Чехи воскресили свій нарід, читали також і про те, що на р. Україні наш нарід уже

пробудив ся, та задумали пробудити його і в Галичині. У львівськiм семінарі зібрали вони кругом себе чимало товаришів, учили ся від простого народу „руської“ (української) мови, та стали самі між собою по „руськи“ (українськи) розмовляти. Далі 1837 року видала отся „руська трійця“ першу книжку в Австрії, писану народною українською мовою та фонетикою. Та книжка звала ся „Русалка Дністровая“, а віє з неї гарячий, патріотичний, український дух та демократизм.

За приміром Шашкевича і його товаришів стали йти й інші, особливо молоді Русини. Коли опісля, 1848 року, віденські міщане та університетські студенти зробили у Відні революцію та забажали свободи, знесення панщини й надання конституції та як під напором революції заведено конституцію і скасовано панщину, тоді зібрали ся у Львові інтелігентні Русини, аби взяти ся спільно до праці над своїм народом. Вони заснували товариство „Головна Руська*) Рада“ і ухвалили таку програму:

1. ми, галицькі Русини. є частею „руського“ (українського) народу, що був колись сильний і мав свою державу та є осібним народом і від Поляків і від Москалів;

2. ми, Русини, маємо таке саме право, як інші народи, розвивати свою нарідність і свою мову — і

3. нам треба просвічати нарід народною мовою.

Небагом потім у чеськiм найбільшiм місті, в Празі, зіхали ся на великий зізд (конгрес) відпоручники всіх Славян, аби поладнати, як Славянам між собою жити. Тут галицькі Русини вперше зажадали, аби Галичину поділено на дві часті: західну — польську і східну — українську та щоби Русини стали в своїй східній Галичині своїми панами.

Коли-ж у Відні зібрала ся перша „державна Рада“, аби ухвалити новий лад і конституцію, тоді послали від галицьких Русинів, а особливо Яхимович, промовляли за поділом Галичини і за утворенням зі східної української часті Галичини, з північної української часті Буковини

---

*) „Руська“ се значить в Галичині те саме, що „українська“.

і з Угорської Русі особного „руського“ краю з особним „руським“ соймом.

Се жадання підпирав і тодішній славний проводир Чехів, посол Рігер, та казав, що як Русини в Австрії будуть мати особний край і повну свободу, то тоді вони зможуть підпомагати своїх братів Русинів-Українців, що під московськими ярмом, і легко може прийти до того, що Українці відірвуться від Росії.

Та польські послы стали вживати всяких способів, аби не допустити до поділу Галичини і промовляли проти того жадання Русинів. Особливо польський посол Земялковський казав, що Русини то не є ніякий особний нарід, а тільки така відміна Поляків. „Я сам — говорив Земялковський — Русин з роду, але Поляк по народности“.*).

Полякам удалося не допустити тоді до поділу Галичини на дві частини: польську і українську. Та з того й так нічого не вийшло, бо цісарський уряд розігнав небагом парламент, відесських революціонерів вигубив або позамикав у тюрми і конституцію скасував.

Тоді і галицькі Русини знов затихли.

XLVIII.

Так-то майже в один час пробудився наш нарід на Україні під московським пануванням та в Галичині під Австрією. 1846 року завязали Українці в Кієві „Кирило-Методіївське братство“, а 1848 року Русини в Галичині завязали „Головну Руську Раду“.

І одні і другі обстоювали окремішність нашого народу від Москалів та бажали двигнути свій нарід із занепаду. Та програма Українців з „Кирило-Методіївського братства“

---

*) Подібно цілком кажуть „обрусители“, бо вони говорять, що ми не є ніякий нарід, але тільки відміна Москалів. Земялковський і подібні йому перекупчики казали, що вони є „Русинами з роду, але Поляками по народу“, а москвофільські перевертні кажуть подібно, що вони „Малоросси з роду, але Москалі (руські) по народности“.

була яснійша і дальше сягала, ніж програма галицьких Русинів з 1848 року. „Кирило-Методіївські“ братчики домагали ся у своїй програмі утворення осібної української держави, до котрої — розумієть ся — входили-б і галицькі та угорські Русини. А Галичани в програмі „Головної Руської Ради“ — хоч казали, що Русини-Українці є осібний нарід і від Поляків і від Москалів і що Русинам-Українцям належить ся повне право на розвиток — ще однак не дійшли до думки про самостійну українську державу, а тільки думали, якби зі східної частини Галичини, з північної частини Буковини і з Угорської Русини утворити осібний „руський“ (український) край з осібним соймом.

Та ріжниця походить відти, що Українці в Росії були більше освічені від галицьких Русинів та що між ними ще жива була пам'ять про самостійне українське козацьке гетьманство, яке знищила Москва. Тому їм і легше насунула ся думка про самостійну Русь-Україну.

Та, як сказано, і російські Українці по 1847 році, коли арештовано „Кирило-Методіївських братчиків“, і галицькі Русини, по скасованню конституції 1849 року, знов притихли.

Аж в десять літ по тім, коло 1860 року, починаєть ся новий рух. На Україні випущені на волю українські патріоти закладають часопис „Основу“, що будила Українців до життя та домагала ся свободи для простого народу. Коли-ж 1861 року цар Олександр II, під напором вільнодумних Москалів і Українців (вихованих на писаннях Тургенева, Шевченка й інших), скасував панщину, тоді молоді Українці стали видавати для народу просвітні книжочки та завели по українських містах (містах) так звані „недільні школи“, де охочі молоді люди вчили даром неписьмених людей читати, писати і т. д. Для тих шкіл укладано навіть осібні українські книжки. Ся просвіта, яку молоді Українці ширили серед простого народу, не сподобала ся дідичам-Полякам та Жидам з правобережної України і вони счирили крик по своїх газетах, а далі і в одній московській газеті, що Українці „бунтують“ нарід проти панів і проти царя, що оповідають народови про те, як Хмельницький і гайдамаки виганяли Ляхів і Жидів, та що вони хочуть воскресити козацьке гетьманство, себто українську державу.

А знов в Галичині, коли 1859 року заведено наново конституцію і коли до Галичини дійшли Шевченкові твори, зачав ся між Русинами новий рух. Молоді галицькі Русини, набравши ся з Шевченкових творів прихильних до народу думок, стали видавати часопись „Вечерниці“ і від того названо тих молодих Русинів „вечерничиками“. Та деяким старшим Русинам зпоміж інтелігенції не подобала ся проста мова „вечерничників“ і той поступовий, прихильний селянам дух, який віяв серед них. Ті старші інтелігенти бажали собі мати свою шляхту, своїх панів та свою „панську“ мову, а селян уважали мало-що не за худобу та гордували „хлопською“ мовою. Щоби відрізнити себе від „хлопів“, писали вони ніби церковщиною.

XLIX.

Отсей новий розвій українства з 60-их років минулого віку як в російській Україні так і в Галичині занепокоїв московських „обєдинителів“ та московський уряд. Уже українські „недільні школи“ не були йому по нутру, бо в них молоді Українці-інтелігенти вчили українських селян і робітників та ще й на українській мові. Тому, користаючи з польсько-жидівських та в газетярських доносів, московський уряд розв'язав сі школи. Дальше заборонив сей уряд видавати „Основу“, вислав що-найкращих українських патріотів на заслання в північні губернії, а вкінці 1863 року вийшов царський указ, котрим заборонено вживати української мови в друку, школі, церкві й уряді. Цілею сього варварського указу було замкнути уста відроджуючому ся народови і наново покласти його до гробу. Сей указ опирав ся на думці „обруєнителів“, буцім-то „не било, нет і не будет українскава народа“ — був одначе саме доказом, що український нарід живе й розвиваєть ся, коли його розвій треба аж такими варварськими указами спиняти.

Якби Українці та Москалі були з природи і історії одним народом, тоді Москалям й не треба-б було лякатись українських шкіл, газет, книжок, проповідей і т. п. — бо що не має основи в природі та в історії, се не розвинеть ся, але заснітить ся само в собі. Московський уряд думає одначе инакше про укра-

їнство, коли лякаєть ся найменшого його прояву. Се найкраще доказує, що самі Москалі вважають нас окремим народом, який вони раді-б задержати в неволі.

Одначе не тільки свого українства налякала ся Россія, але й відродження галицьких Русинів. Як уже сказано, галицькі Русини 60-их років минулого віку ділились на „молодших“ (переважно світських людей), що під впливом творів Шевченка та слідами Шашкевича вживали народньої мови та „старших“ (переважно з духовенства), що були консерватистами, хотіли відрізнятись від „хлопів“ якоюсь „панською“ мовою і тому вживали в письмі церковщини.

Ось саме на тих заскоружлих „старорусинів“ або „святоюрців“ — так звали ся вони від того, що проводили ними крилошане від митрополітальної церкви св. Юра у Львові! — звернув свою увагу московський уряд та московські „панслависти“, себ-то ті Москалі, що бажали, аби всі Славяне стали Москалями. Ті панслависти намовили отепх „панських“ Русинів пристати до московського народу, бо в Москалів є „пани“, „цар“, „військо“, „урядники“, „міністри“ і „панська мова“, будім-то схожа на церковщину. До того обіцяли московські панслависти тим „старорусинам“, що будуть їх запомагати грішми, та не один знакомив ся на ті грошеві „пособія“. Коли-ж 1866 року Прусакі побили Австрію, тоді московські панслависти пустили чутку, що Москаль скористає з австрійської воєнної недовлі і забере Галичину. Тоді ті „старорусини“, бажаючи ще заки прийде Москаль приподобати ся московському урядови, оголосили в свій газеті „Слово“, що Русини а Москалі то все одно і що Русинам треба пристати до московської мови.

От-так виробили ся в Галичині „москвофіли“, себ-то ті відступники від нашого народу, що їм захочуєть ся якоїсь „панської“ мови і що гордують нашою мовою, звуть її хлопською („жаріономъ пастуховъ“) та тягнуть до московського. Та хоч один з головних москвофілів. Богдан Дідицький, написав був навіть у 1866 році книжку, будім-то Русини можна за одну годину навчити ся по московськи, то все-ж таки ані сам Дідицький не навчив ся до самої смерти

говорити по московськи, ані не вдалося до сьогодні московфілам заціпити московської мови галицьким Русинам.

Багато людей зпоміж „святоюрців“ пристало зразу до московфільства прямо з невідомості, не знаючи московської мови та беручи її — на основі подібної правописи — за одно з церковщиною. Коли-ж молоді „хлопомани“ або „українофіли“ вживали в своїх писаннях не тільки чисто-народної мови, але й фонетичної правописи (по принципу: „пиши, як чуєш, а читай, як видиш“), то „святоюрці“ й „московфіли“ накинулись завзято на молодих „українців“ за фонетику, хоч фонетика не була ніякою новиною, бо всі наші перші писателі (Котляревський, Гулак-Артемовський, Шевченко й Куліш на рос. Україні, а Шашкевич у Галичині) писали скільки мога фонетично.

Тимчасом молоді „українці“ або „вечерничники“, що самі себе називали „народовцями“, себто такими, що стоять за нарід і за його мову, заснували 1868 року товариство „Просвіту“ на те, аби просвічувати простий нарід поучаючими книжочками й читальнями. Тоді московфіли, щоби відтягнути нарід від „Просвіти“, заснували своє особне товариство, котре назвали „общество ім. Качковського“.

Однак поступовий український дух ширився чим-раз то більше між молодими інтелігентами-Русинами, особливо через Шевченкові поезії. Тим способом московфіли чим-раз то більше втрачали в Галичині ґрунт, а „Просвіта“ й інші українські товариства зростали.

L.

Особливо зачався в Галичині дуже живий, поступовий та для простого народу дуже прихильний рух від часу, як у 70-их роках навідався до Галичини Українець з Київа, Михайло Драгоманів.

Михайло Драгоманів походив з давнього козацького ліво-бережного роду та був професором на університеті в Київі. Він брав участь і в „недільних школах“ 1861 року та ширив поступового духа між молодими Українцями в Росії, а навідуючись у Галичину, і між Галичанами. Через те зробили львівські московфіли на нього донос до московських жандармів і Драго-

манова скинули з професорів та він мусів покидати Росію і поселив ся в краю Швайцарії в місті Женеві, де видавав свої книжки. Опісля болгарський уряд покликав Драгоманова задля його вчености на професора до болгарської найвищої школи в Софії і Драгоманів помер там 1895 року.

Михайло Драгоманів прислужив ся дуже нашому народови тим, що звертав у своїх писаннях увагу нашої інтелігенції на простий нарід і на його долю; казав, що український нарід — се нарід робучих людей (селян і робітників) та взивав інтелігентних Українців, аби вони помагали простому народови скинути з себе ярмо польських і московських панів.

Від того часу стали свідомі Русини-Українці і в Галичині і в Росії звертати більшу увагу не тільки на пониження української мови, але й на недолю, на злидні та на кривди простого робучого народу від панів: польських, московських і жицівських. Інтелігентні Русини-Українці спізнали, що сила нашого народу лежить в простих, робучих людях та що коли ті прості, робучі люде (селяне та робітники) стануть господарями на своїй землі, тоді й встане вільна Русь-Україна. Тож і молоді Русини-Українці стали за приводом Драгоманова проповідувати, що треба нам змагати до того, щоби витворити незалежну українську державу, де робучі маси українського народу мали-би всю управу і всю власть у своїх руках та де всі люде були-би рівні і не було-би старшования та визиску вбогих через багатих.

З тих думок і виростали в Галичині в літах 1890—1900 нові українські партії: національні демократи, радикали і соціяльні демократи. Всі-ті партії домагають ся, щоб український нарід мав свою власну незалежну українську державу робучого народу, де-би по Шевченковим словам: не було ні холопа ні пана“.

Отсі партії існують у Галичині й до сьогодні та причинились дуже до освідмлення і двигнення мас українського народу в Австрії. Під їх впливом та наслідком їх праці майже вся інтелігенція, міщане, селяне й робітники східної Галичини стали свідомими Українцями. Сі партії заложили в краю тисячі українських читалень „Просвіти“, райфайзенських кас, кооператив.

„Січей“ і „Соколів“, згуртували в них сотки тисяч свідомих членів, видавали десятки українських газет та привчили українські маси Галичини муром постояти за своїх українських кандидатів при виборах до сойму, до парламенту, до рад громадських і повітових.

Вплив думок Драгоманова проявився рівночасно (з кінцем 90-их років минулого віку) і на російській Україні, де широкий український рух з перших років 60-их літ наслідком тяжких переслідувань з боку московського уряду майже цілком завмер. Яких 30 літ Українці в Росії мовчали, ждучи „кращого часу“. Вони займалися українською історією, етнографією і т. д., видавали українські книжки у Галичині (бо в Росії не вільно було!), а всяку „політику“ та працю серед протинародних мас лишали на боці. Отсе покоління українських патріотів названо „українофілами“. Воно поглибило знання української мови, історії й народу, але заведбало українські народні маси. Оправдати се можна тим, що жило се покоління в найчорніших для України часах.

Драгоманові думки й примір Галичини виховали одначе на рос. Україні в 90-их літах м. в. нове покоління української інтелігенції, що саме поклало натиск на політику та на освідженне народних мас. З отсього покоління й оснувалась 1900 р. на рос. Україні тайна партія, що прозвалась „українська революційна партія“. В своїй програмі поставила вона на першій місці жадання незалежної самостійної України робучого народу. Отся партія заслужилась дуже коло розбудження українського народу в Росії. Вона видавала в Галичині революційні газети, брошури та ширла їх потайно серед селян і робітників на російській Україні, де вела живу організаційну працю. Вона притягла до українства багато молодих інтелігентів, а дальше й освідомила чимало селян та робітників. З неї розвинулись ошіся отей українські партії в Росії: соціально-демократична, демократично-радикальна та національна (народня). Їй треба завдячувати й те, що як в 1905 році прийшло в Росії до революції, то й Україна заговорила своє слово. Повстали українські часописи: зачалась серед селян і робітників агітація за „автономією України“ як федеративної держави у все-російській державній спілці: в І-ій думі зложились посольська

„українська громада“ з жаданням автономії України; в II-ій думі — теж саме: думка про українську волю поширилась у широких масах народу і т. д.

Ось-так українство, виведене Михайлом Драгомановим в 90-их літах минулого віку з вузьких рамок „українофільства“ чи „народовецтва“ на широкий соціально-політичний шлях, розлилось останніми літами широкою хвилею по рос. Україні та Галичині. Всі Українці по обох боках кордону почули живо свою єдність проміж собою а своє поневолення чужинцями та злучили — хоч в різних партіях організуючи ся — свої сили до одної цілі: добутти волю всій Руси-Україні, збудувати знов самостійну українську державу.

• LI.

Та отсей скорий розвій українства по обох боках Збруча занепокоїв не-абияк російське правительство (уряд) та російських загорільців-обєднителів. Вони зміркували, що Вкраїна прокинулась з вікової дрімоти та що, як так далше піде, то дійде до відриву України від Росії-Московщини. А се був-би великий удар державній силі московського народу та велика втрата тим, хто живе соками й працею українського народу. Тому Москалі — зразу тільки правительство і „обрусителі“, а далше й багато з так званих „ліберальних“ (вільнодумних) і „поступових“ Москалів — звернули ся різко проти українства, намагаючи ся спинити його розвій.

Вже в 1906 році, як розіграно II думу, російське правительство подбало, щоби в III думу не пройшли послы (депутати) від українських селян, козаків та робітників. В тій цілі придумано виборчий закон так хитро, аби з України пройшли на послів тільки ставленики від жмені помосковлених панів-дворян, помосковленого попівства і помосковлених багатих міщан (городян), а щоби натомість не пройшли послы від українського робучого народу. Наслідком сього в III думі опинилось з України всього кілька послів, що почували себе сьак-так Українцями.

Таксамо, як виринула опісля справа української народньої школи, російське правительство при помочи ворожої українству більшости III думи задавило сю справу. Виявилось

одначе годі, що навіть ті московські партії, що згоджувались дати Українцям рідну українську школу (прим. „кадети“), були рішучо проти всякої думки про „автономію“ України.

Дальше взяло ся російське правительство до українських товариств, бібліотек та преси (газет) та стало українські товариства („Просвіти“, „клуби“ тощо) замикати, бібліотеки касувати, газети закривати, а редакторів карати грошовими карами й саджати в тюрми.

Таксамо взяло ся московське правительство до українських земців, учителів, фельшерів, лікарів і т. п., проганяючи їх зі служби або засилаючи в далекі чужі губернії.

Найяркійше-ж виявила ся ворожнеча Москалів до Вкраїнців 1914 року з нагоди 100-літних роковин Шевченкових уродин. Правительство заборонило Українцям святкувати ці роковини і заборонило ставити Шевченкові пам'ятник у Києві. Московські газети переважно похвалили сей вчинок, ще й накинулись з піною в роті на Вкраїнців і на Шевченкову пам'ять.

Але й Українці на се не змовчали. В Києві, Харкові та інших містах України були проти сеї заборони велитеські вуличні демонстрації, при яких кликано: „Геть з царатом! геть з Москалями! пехай живе самостійна Україна!“ Виступило військо й демонстрації придушено. Ось-так напруження між Українцями а Росією доходило з весною 1914 року до найвищого ступня.

Російське правительство й його помічники зпоміж усяких „обрусителів“ не лишили були в спокою й галицьких Русинів-Українців. Москалі переконані, що вони легше здавили-б український рух в Росії, якби не український рух в Галичині, де Українці завдяки конституції — мимо перешкод з польського боку — значно розвинулись та скріпились. Московські газетярі видумали навіть таке, буцім-то Австрія навмисно годує українство в Галичині, аби скріпити український „сепаратизм“ (стремління до відриву) в Росії. Інші-ж видумали навіть, буцім-то український рух в Галичині живить ся „німецьким“ грошем та буцім-то його викликають Німці й Австрійці на розбиття Росії. Се при-

думаю на те, аби викликати в усіх, навіть у „вільнодумних“ Москалів, сліпу ненависть до українства як „німецької“ видумки на ослаблення Росії — хоч усякому розумному чоловікові ясно, що українство родить ся й розвиваєть ся само з себе, з української історичної традиції, з кривд і педолі України під московським обухом. Коли-ж воно сильніше проявилось в Австрії, то тільки тому, що в Австрії краща конституція і свобода, чим в Росії.

Бажаючи загатити українство в Австрії, російське правительство через „обрусительних“ агітаторів (як граф Бобринський, Дудикевич, Вергун та інші) зачало від 1907 року з усієї сили скріпляти завмираючу вже московську партію в Галичині, даючи великі гроші на москвофільські газети, бурси, каси, товариства і т. д., аби через них ширити москвофільського духа в Галичині. В поміч Москалям прийшли ще й деякі польські партії й політики, що намагались ослабити український рух, підпомагаючи проти нього москвофілів. Повторилось тут те, що було в XVII і XVIII віках, коли Польща разом з Московією нищили самостійне українське гетьманство (Андрусівська умова, Бахчисарайська умова, польсько-московська спілка проти Палія та проти гайдамаччини і т. д.).

Та українство в Галичині видержувало твердо отсю боротьбу з московсько-польською спілкою і розвивалось побідоносно далше. Рік 1914, коли ввесь край загомонів від свят, сокільсько-січових здвигів, святочних походів і т. д. в честь Шевченка а демонстраціями проти Росії, був найкращим сього доказом.

ЛІІ.

Ось-так у завзятій боротьбі з московським натиском, але й з твердою надією на свою остаточну перемогу та зі свідомістю ростучих сил, українство в Росії і в Австрії стрінуло вибух європейської війни в липні 1914 року. Отся війна не є і не може бути для Українців байдужною. Навпаки — в отсій війні рішаєть ся дальша доля України, бо в великій мірі єчинила ся вона таки з причини України.

Як сказано вже, від кількох літ Россія сильно занепокоєна зростом українського руху як на росс. Україні так і в Галичині. Вона намагалась здавити й спинити його навіть у Галичині в переконанню, що доти не можна знищити українського руху на росс. Україні, доки сей рух живе в Галичині. Тому й стали україно-жерні московські газети від кількох літ писати, що Россії треба конче заляти Галичину, аби задавити тамошнє українство. Аж тоді Россія зможе бути безпечною перед українським „сепаратизмом“ і „мазепиством“ у себе дома. Від кількох років стало ясно, що Россія готовить ся до війни з Австрією за Галичину. Між иншим видко се було й по тій сильній москвофільській агітації, яку від кількох літ вела Россія через своїх агентів серед деяких галицьких Русинів. І війна вбухла.

Яке-ж становище Українців у сій війні? Тяжке воно й болюче хочби тому, що в боевих лавах стали проти себе не по своїй волі рідні брати, сини одного й того самого українського народу. Ніколи яркїйше не виявилось, як то гірко народи не мати своєї власної держави, як саме тепер, коли Українці — і то свідомі — з Поділля, Київщини, Полтавщини чи Кубанщини, гнані московським кнутом, мусять помагати Россії брати в неволю Галичину та ще й ріжуть ся посполу зі своїми, рівно-ж свідомими, братами-Українцями з Галичини й Буковини. Розумість ся Українці в Россії не могли відкрито виявити, як вони дивлять ся на сю війну. Натомість тим більше проречиста їх мовчанка, коли вони — мимо постраху з російського боку — не заявили ся за Россією, тоді, як приміром російські Поляки зробили се нераз і з усім натиском. Проречисті також випадки, де цілі відділи, зложені з Українців, здавались павмисно Австрійцям чи Німцям.

Активно-політичним висловом протиросійської думки на російській Україні було заснованнє особного „Союза визволення України“. Ціль сього Союзу — працювати для того, щоби європейська війна принесла волю Україні, працювати для здійснення старої мрії України — української держави.

Що-до галицьких Українців, то — з виїмкою гуртка москвофілів — стали вони також збитою лавою проти Россії, а за

сотворенням самостійної української держави. Се заявила зараз по вибуху війни „Українська Національна Рада“ у Львові й візвала Українців Галичини зорганізувати полк „Українських Січових Стрільців“, що борються в австрійських рядах за визволення України зпід Москви.

Отсе становище галицьких Українців опираєть ся на тих двох думках: 1. що галицьким Українцям краще належати до Австрії, де нам можна жити народнім життям, ніж прийти під Росію, де наше народнє життя безлощадно давить ся — і 2. що Австрія й Німеччина в разі сильного розгрому Росії у своїм власнім інтересі визволять Україну (або бодай значну часть її) та збудують самостійну українську державу.

В кождім разі отся війна вже тепер мала для українства великі наслідки. З одного боку в Росії замкнено всі українські газети і т. п., а Галичина, що є тереном війни, тяжко знищена та дізнала московської самоволі: українські газети, товариства й школи Москалі замкнули, чимало Українців арештували та вивезли на Сибір, над Каспій і т. д. З другого-ж боку одначе серед самих Українців поглибидаєть національна свідомість через те, що в Галичині зіткнулись із собою Українці з усіх закутин України та стрінулись там зі сильно свідомою українською суспільністю. Се рознесе національні кличі визволення України від Московщини по всій широкій Україні.

Вкінці важне для нас те, що про українську справу заговорив увесь світ — часописи: австрійські, німецькі, шведські, турецькі, болгарські, американські і т. д. — та думають про неї правительства німецьке, австрійське й турецьке. Навіть в союзній з Росією Англії й Італії пишеть ся про українську справу. І як небудь скінчить ся отся війна — українська справа лише виграє з неї. Українське питання не зникне вже з овиду Європи, доки не стане самостійна українська держава.

ЛІІІ.

Так ми перейшли цілу історію українського народу та переконали ся, що наш український нарід є особним народом

та що він все, з давен-давна і по всі часи, змагав і змагає сьогодні до державної незалежності й самостійності.

Ми переконали ся:

1. що вже в найдавнійших часах була племінна різниця поміж наддніпрянськими та надністрянськими „руськими“ племенами а надволжанськими Вятичами, що мали походити „отъ Ляховъ“;

2. що імя „Русь“, „Русин“ і „руський“ повстало в наддніпрянській Україні в Київщині, та що те імя розширило ся опісля на всі славянські племена Подніпрянщини і Подністрянщини підбиті київською „Русею“;

3. що потім „руськими“ назвали ся і московські племена — через те, що були підбиті „руськими“ князями з київсько-руського роду;

4. що ті московські племена ворогували з київською „Русею“ і старали ся відірвати ся від „руської“ держави;

5. що московський князь Андрій Боголюбський знищив Київ, аби двинути свою Московщину;

6. що за приходом Татарів (Моголів) осібно тримали ся московські князі, а осібно українсько-руські;

7. що опісля король Данило з Галича пробував вібрати всі українсько-руські землі в одну державу, в одно королівство;

8. що пізнійше „литовсько-руська“ держава обіймала всі українські землі, з виїмкою лише Галичини, а московські землі стояли окремо;

9. що отся „литовсько-руська“ держава ворогувала з Московією і Москва лучила ся навіть з Татарами проти литовської Руси-України;

10. що коли на Україні настало опісля козацтво, то воно змагало відірвати ся від Польщі і добути собі самоуправу;

11. що славний козацький гетьман Конашевич-Сагайдачний воював Москву;

12. що гетьман Богдан Хмельницький здвигнув самостійну українську державу, незалежну і від Польщі і від Москви;

13. що Хмельницький тільки в мусу зробив спілку з Москвою, а передше робив спілку з Турком;

14. що Москва й не думала Хмельницькому помагати у визволенню Волини, Поділля, Галичини й Білої Руси зпід Польщі;

15. що Хмельницький ще перед смертю думав відставати від спілки з Москвою та зробив спілку зі Швецією;

16. що його наступник, гетьман Виговський, враз з Немиричем відстали від Москви і через „гадяцьку умову“ з Польщею задумали заложити самостійне „руське князівство“;

17. що те саме думав їх наслідник, Богданів син, гетьман Юрій Хмельницький;

18. що Москва мішала ся в українські справи, викликувала на Україні заколот і ослабляла владу гетьмана, а на гетьманів накидала людей злих — в тій цілі, аби знищити українську державну самостійність;

19. що гетьман Петро Дорошенко бажав знов злучити всю Русь-Україну в одну державу під рукою султана;

20. що не допустили до сього Москва й Польща, котрі в Андрусові 1667 року поділили між себе Україну, аби легше її здавити;

21. що гетьман Мазепа з Гордієнком і з Запорожцями думали знов визволити Україну і здвигнути самостійну, демократичну українську республіку;

22. що те саме думав Орлик і його товариші, емігранти з України;

23. що Москва, особливо цар Петро I і цариця Катерина II, старали ся знищити Україну, а всіх Українців, що обставали за волею рідного краю, саджали в тюрми або виспалали в далекі землі, Сибір і т. д.

24. що цариця Катерина II скасувала козацько-українське самоуправне гетьманство і завела на Україні московські порядки;

25. що кошовий отаман Запорожжя, Калнишевський, і провідир Гайдамаччини Залізняк думали воскресити українсько-козацьке гетьманство;

26. що московська цариця Катерина II допомогла Польщі здавити Гайдамаччину і що вона веліла зруйнувати останню українсько-козацьку республіку Січ:

27. що московська цариця Катерина II завела на Україні кріпацтво й роздала українські землі враз з людьми своїм улюбленим, московським панам та генералам;

28. що тим способом Москва добила українську волю, за яку Русини-Українці до краю бороли ся:

29. що наш нарід небагом знов відродив ся і на російській Україні і в Галичині:

30. що „Кирило Методіївські Братчики“ в 1846 році думали про самостійну Русь-Україну і про се думав Тарас Шевченко:

31. що й галицькі Русини в 1848 році заявили себе особним народом і від Поляків і від Москалів:

32. що Москва переслідуванням стараєть ся здавити український рух і заборонює навіть українську мову в друку, в школі, церкві й уряді:

33. що наш нарід і в Галичині і в російській Україні стає до боротьби з чужинцями — Поляками та Москалями — та змагає здвигнути самостійну українську державу, а не хоче приставати ні до Польщі ні до Москви та

34. що зі сього всего виходить, що ми, Русини-Українці, є особним народом, який має свою особну історію і свої особні інтереси та змагає до повної незалежности в будучині.

LIV.

Вся історія українського народу се або історія української держави або історія змагань до відбудовання сеї держави. Зразу, від VIII віку по Христі почавши, мали Українці свою київську „старо-руську“ державу, що до XI віку вростала, від XI до XIII віку (хоч поділена на удільні князівства) цвіла, а від половини XIII віку (від находу Моголів) стала упадати, поки в XIV віці не впала. Тривала отже вона

сколо 600 літ т. була заборолом Русинів-Українців від степових хижаків та від інших заздрних сусідів. Під крилами сеї своєї держави розцвів добробут, широка торгівля, просвіта, письменство, будівництво (св. Софія у Києві і т. д.), законодавство і т. д. — так що Русь-Україна була тоді культурнішим краєм від багатьох західно-європейських країн.

Могольська навала в половині XIII віку була тяжким ударом в нашу державу, що саме тоді стала виходити з „удільного“ ладу та збиралась знову до купи під Даниловою рукою. Прихід Моголів підкосив роботу короля Данила, а поселення хижих Татарів в чорноморських степах стало постійною грозою для України.

В XIV віці Україна зєдналась майже вся (з впливою Галичини) під рукою литовської династії й жила так, наче у власній державі, ще 200 літ, поки в XVI віці, через люблинську унію, не насіла на неї шляхецька Польща.

Від сеї хвилі починаєть ся предовга та героїська боротьба Українців за відбудову своєї держави.

Славні, незабутні українські козаки лягли своєю дорогою святу кров, застелявали нашу батьківщину кістками, вкривали високими могилами, борючись за волю рідного краю — Русь-України.

Велитенським національним зривом, якому другого нема пари в історії Європи, вдало ся Богданови Хмельницькому в половині XVII віку в героїських боях здвигнути нову державу — українське гетьманство, якому одначе відразу з'явив ся тяжкий ворог в лиці Московщини.

Найкращі сини Русь-України: Виговський, Немирич, Дорошенко, Мазепа, Гордієнко, Орлик, Кальнишевський бороли ся за волю й самостійність Русь-України і всі погибли в тій боротьбі.

„Гомоніла Україна,

„Довго гомоніла!

„Довго-довго кров степами

„Текла, червоніла!“ —

так співає Тарас Шевченко. Польські, московські, шведські, татарські, турецькі та волоські війська переходили наш край „мечем і вогнем“ та лишили вкінці одну велику „руїну“.

Тисячі й тисячі буйних козацьких голов лягло на своєму та на чужому полі за „леньку-Україну“. Сотки й тисячі пішли в тюрми, пішли в Сибір, пішли в зимну північ, у вічну неволю — за свою Україну.

Ішли в чужину, кидали родину, маєтки й достатки, почеси і власть, кидали все, блукали чужими чужинами — за Русь-Україну.

Сто літ з накладом тревала отся геройська та сумна, трагічна боротьба, поки Україна не впала знесилена до долу.

Та не здавили вороги нашого народу!

„Не вмирає душа наша,
„Не вмирає воля!
„І неситий не впоре
„На дні моря поля!“

— співає Тарас Шевченко!

Ледви що повалена до долу та скована кайданами політичної, соціальної й духової неволі, Україна починає знову відживати. Коли ще на зимнім Білім морі вмирав-конав повільною, мученицькою смертю останній кошовий Січі, Кальнишевський, тоді вже у Полтаві komponував свою „Енеїду“ та „Наталку Полтавку“ Котляревський, писав свою „Історію Русів“ Полетика, а молодий Капніст їздив до Німців шукати підмоги для визволу України.

Подув пових, західно-європейських думок про волю всіх і кожного з окрема скріпив тільки українське відродження як на російській Україні так і в Галичині, а повільна парламентаризація й демократизація Австрії та неминуха європеїзація й демократизація Росії розбудили та чим-раз більше втягають в політичну боротьбу українські народні маси. В отсім лежить запорука нашої волі — волі України!

LV.

Історія народів — не випадкова річ. Кермують нею не випадки, а постійно діляючі та необорні сили. Отсі сили будять ся поволі з дрімучого стану, ростуть наче лявіна та ломлять старе а будують нове життя, щоб опісля знов ослабнути й потахнути та зробити місце новим, нераз саме протилежним силам. Ось-такі перемини сил — наче припливи й відпливи моря — доконались і в історії східної Європи, з окрема-ж України.

Як в XVII і XVIII століттю всі обставини, зверхні і внутрішні, складались на те, щоби погребати самостійність України — так в XX століттю всі обставини, зверхні і внутрішні, складають ся на се, щоб Україна стала самостійною державою.

В XVII і XVIII століттях мали ми трох сильних ворогів: Татарву, Польщу й Московщину. Сьогодні маємо тільки одного — Московщину. Татарва загинула майже без сліду, а її кочовища залив український нарід та заливає їх дальше поза Дон, по Кавказ і Каспій. Польща, зведена до етнографічних границь, не може вже ніколи стати тим, чим була.

В XVII і XVIII століттях вели політику вишні стани: шляхта, козацька старшина і т. д. З їх упадком чи винародовленням загинула воля краю. Сьогодні ведуть політику міліонові маси народа, а коли вони раз рушають ся — ніяка сила в світі не спинить їх в осягненню ціли. Українські маси вже рушились!

В XVII і XVIII століттях українська культура нагло падала, бо край замінив ся в „руїну“, через відірвання України від Польщі перервалася звязь України з західною Європою і її культурою, українські вчені емігрували для кар'єри до Московщини, церков підчинено некультурній Москві, а школи й друк насильно здавлено. Рівночасно з тим через Петербург лила культура з Європи до Росії та давала їй перевагу над Україною. Сьогодні культура України двигается ся, література живо розвивається, пряма звязь з західно-європейською культурою знов відновлена! До того культура України наскрізь

національна й демократична. Се забезпечує їй перемогу над псевдокультурою Росії.

В XVII і XVIII століттях росла сила московського царату семимилевими кроками — росла у нутрі й на зверх. Вона мусіла роздавити знесилену Україну. Сьогодні-ж сила царату мусить ослабати через революційно-демократичні змагання у нутрі, через конкуренцію з Німеччиною та з Англією*) на зверх. Натомість сили України ростуть, бо не нищать їх безнастанні війни, як колись бувало. Росте й інтерес чужих народів (Німеччини, Австрії, Англії, Туреччини, Болгарії, Швеції і т. д.), аби через збудовання української держави ослабити Росію.

В XVII і XVIII століттях ослабла Україна й тому, бо через війни та через відірвання України від Польщі перервалися торгові шляхи з України до західної Європи (на Шлезьк, до Гданська і т. д.). До того московське правительство з розмислу заборонило було Українцям торгувати як з заходом так і з полуднем (Кримом, Молдавією й Туреччиною), аби через те віддати українську торгівлю в руки московських купців. Так і сталося. Через те Україна економічно підупала. Натомість тепер Україна економічно відживає і розцвітає — маючи найкращі копальні вугля і залізної руди, найкращі цукрово-буракові та пшеничні лани, гарні пристани і т. д. Розвій промислу на Україні вже довів до противенств між Україною а Московщиною, а згодом будуть ті противенства все більшати. Так само проявляється проти противенство московських кооператив проти українських.

Вкінці в XVII та XVIII століттях для Українців найважнішою справою було: з одного боку оборонитись від татарських набігів і виперти Татар з чорноморських берегів, з другого спекати ся шляхецько-католицької Польщі. На ці справи повернена була головна увага наших народніх мас, котрі через

---

*) Англія по війні знов стане ворогом Росії, бо Росія загрожує інтереси Англії на Середземнім морі, в Персії та в Тибеті. Коли-ж Англія тепер союзниця Росії, то лише через ворожнечу до Німеччини. Англія хоче вперше впорати ся з Німеччиною, а одісля звернеть ся проти Росії.

те не добачували як слід небезпеки від Москви. Тепер сих двох справ нема. Вони вже давно рішені на користь наших мас. Чорноморські степи оре український плуг, а Польща нам не страшна. Тому увага й енергія наших мас звертається тепер чим-раз більше на справу визволення України від московського ярма.

Демократизація східної Європи, економічні противенства України з Московщиною, потреба й розвій національної культури для селянських і робітничих мас, упромисловлення України — отсе ті необорні, непохитно ділаючі сили, що ведуть невідхильно до сотворення української держави в близькій будуччині. Українські народні маси — селянство, робітництво й міщанство — рівно заінтересовані в сій справі та вони будуть рішати її, бо вони приходять саме тепер до голосу. А 35 мільонів українського демосу певне не рішають сеї справи инакше, як тільки творячи вільну, самостійну українську державу.

І сновнять ся віщі, пророчі та святі слова народного генія й мученика, Тараса Шевченка:

„Встане Україна,
„Світ правди засвітить!
„І помолять ся на волі
„Невольничі діти!“

І тоді ще раз заспіває український нарід так, як співав за часів Богдана:

„Та не має лучше,
„Та не має краще,
„Як у пас, на Вкраїні! . . . .“

Видання Союзу визволення України.

Адміністрація часописей і склад видань: Wien VIII/2, Josefstädter-Straße 79.
2. Stiege, Parterre Tür 6. Телефон ч. 13430. Конто поштової Щадницї
ч. 107.090.

І. По українськи:

1. До українського народу в Росії (Відозва Союзу). Львів, у серпні 1914. (Вичерпане.)
2. Вістник Союзу визволення України — тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напряду. Третій рік видання. Виходить що педілі в обемі 16 сторін. Передплата — цілорічна 10 кор., піврічна 5 кор., чвертьрічна 3 кор.; ціна поодинокого числа 30 сот.
3. Салдате, озирниесь! Відозва Союзу до Вкраїнцив, жовніврів російського війська. Царгород, в падолисті 1914. (Вичерпане.)
- 4—5. Тарас Шевченко. Кобзар. Вибір поезій. Випуск I і II. Відень, 1914—15. Ціна кожного вип. брош. 1 кор., в оправі 1 кор. 40 сот.
6. В. Дорошенко. Півтораєта літ української політичної думки. Короткий огляд визвольно-самостійницьких змагань на Вкраїні. Відень, 1914. Ціна 10 сот. (Вичерпане.)
7. Буквар (для полонених Українців). Царгород, 1914. З друкарні Союзу. Ціна 4 сот.
8. Відомости про російську Україну (Січовим Стрільцям). Царгород, 1915. З друкарні Союзу. Ціна 15 сот.
9. Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З образками й картою України. Царгород, 1915. Ціна 50 сот.
10. Б. Заклинський. Що треба знати кождому Українцеві? З образками. Відень, 1915. Ціна 20 сот.
11. Др. Вол. Левицький. Як живеть ся українському народови в Австрії? Відень, 1915. Ціна 20 сот.
12. { Б. Лепкий. Чим жива українська література? } Відень, 1915.
{ В. Сімович. Короткий огляд укр. літератури. } Ціна 20 сот.
13. Сім пісень. Гостинець для українських вояків. Відень, 1915. З образками й ютами. Ціна 20 сот.
14. Др. В. Старосольський. Національний і соціальный момент в українській історії. Відень, 1915. Ціна 10 сот.
15. В. Темницький. Українські Січові Стрільці. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
16. Холмщина. Короткий нарис. Львів, 1915. Ціна 30 сот.
17. Др. Л. Цегельський. З чого виникла війна та що вона нам може принести? Відень, 1915. Ціна 20 сот.
18. Др. Л. Цегельський. Самостійна Україна. Звідки взяли ся і що значать назви „Русь“ і „Україна“? З мапою України. Відень, 1915. Ціна 30 сот.

19. Т. Шевченко. Великий Лох. З передмовою й поясненнями д-ра В. Сімовича. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
20. Др. Б. Барвінський. Звідки пішло ім'я „Україна“? Відень, 1916. Ціна 20 сот.
21. Краснов. Що тепер діється в Росії? Відень 1916. Ціна 10 сот.
22. Др. М. Лозинський. Галичина в житті України. Відень, 1916. Ціна 60 сот.
- 23—25. Українські колядки. Вид. 3. Відень, 1916. Ціна 20 сот.
26. На переломі. Памяткова книжка-календар на 1916 і 1917 рр. Відень, 1916. З численними образками. Ціна 2 кор.
27. М. Возняк. Наша рідна мова. З портретами. Відень, 1916. Ціна 10 сот.
28. Проф. др. І. Шишманов. Роль України в болгарському відродженні (Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби). Відень, 1916. Ціна 20 сот.
29. Проф. др. Ст. Томашівський. Церковний бік української справи. З німецького. Відень, 1916. Ціна 40 сот.
30. Орест Кириленко. Українці в Америці. Відень, 1916. Ціна 50 сот.
31. Др. І. Кришакевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З численними образками. Відень, 1916. Ціна 40 сот.
32. Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Короткий нарис новішого українського руху. З портретами. Відень, 1916. Ціна 80 сот.
33. Др. О. Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З численними образками. Найбільша книжка про Українське Січове Військо. Львів, 1916. Ціна 3 кор. 50 сот.
34. Др. Леонгін Цегельський. Русь-Україна а Московщина-Россія. З мапою України. Царгород, 1916. З друкарні Союзу. Ціна 80 сот.

Друкують ся:

35. Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини. Відень, 1916. Ціна 50 сот.
36. Галицько-володимирське князівство. Короткий історичний нарис.
37. З полону. Збірник поезій полонених Українців.

Й інші.

II. По німецьки:

- 1—5. Відозви Союзу: „до громадської думки Європи“, до болгарського, румунського, шведського й турецького народу. Всі п'ять з дати: Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпані.)
6. *Ukrainische Nachrichten* (Mitteilungen des Bundes zur Befreiung der Ukraina) — німецький орган Союзу, тижневник. Третій рік видання. Річна передплата виносить 4 кор.; ціна поодинокого примірника 10 сот.
7. *Der Bund zur Befreiung der Ukraina* (платформа Союзу). Відбитка з ч. 1. „Ukr. Nachr.“ Відень, 1914. (Вичерпане.)
8. А. Zuk. Die russische Ukraina — Flächenraum, Gebietseinteilung und Bevölkerungsstatistik (Російська Україна в числах). Відбитка з ч. 3 „Ukr. Nachr.“ Відень, 1914. (Вичерпане.)

9. **W. Doroschenko.** Die politischen Parteien in der russischen Ukraina (Політичні партії на російській Україні). Відбитка з ч. 4 „Ukr. Nachr.“ Відень, 1914. (Вичерпане.)
10. **Prof. M. Hruschewskyj.** Ein Überblick der Geschichte der Ukraina (Короткий огляд історії України). Відень, 1914. (Вичерпане.)
11. **Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in ihrer historischen Entwicklung (Українська справа в її історичнім розвитку). Відень, 1915. Ціна 50 сот.
12. **G. Cleinow.** Das Problem der Ukraina (Українська проблема — про умови самостійної укр. держави). Відень, 1915. Ціна 20 сот.
13. **Der Krieg, die Ukraina und die Balkanstaaten** (Війна, Україна й балканські держави). Відень, 1915. Зміст: Др. Л. Цегельський, Як Росія „визволяла“ Україну; його-ж нариси: Україна й Болгарія, Україна й Туреччина; відозва Союзу визволення України до балканських народів і до громадської думки Європи; Платформа Союзу. Ціна 40 сот.
14. **Hofrat Dr. I. Puluj.** Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung (Україна і її міжнародне політичне значіння). Відень, 1915. Ціна 80 сот.
15. **Die Ukraine und der Krieg.** — Denkschrift des Bundes zur Befreiung der Ukraina (Україна й війна — Пропагандне письмо Союзу визволення України). Монахів, 1915. (Вичерпане.)
16. **Dr. St. Rudnyčkyj.** Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinfaßliche Landeskunde (Україна. Край і народ. Загально-доступна географія України). Відень, 1916, ст. VIII + 416 + VI + 6 карт + 40 образків. Ціна брош. 10 кор., в гарній синій оправі з золотими витисками 12 кор.
17. **Polen von der Ostsee bis zum Schwarzen Meer** (Польща від Східного до Чорного Мора). Берлін, 1916. 39 стор. вел. вісімки з мапою земель, до яких мають претенсії Поляки.

Друкують ся:

- 18—19. **Prof. M. Hruschewskyj.** Geschichte der Ukraina (Історія України). Частина I. Від початків історії України до Козаччини. Львів, 1916, ст. VII + 224. Част. II. Від Козаччини до нашого часу. Відень, 1916 (готуєть ся до друку).
20. **Dr. E. Lewickyj.** Galizien (Галичина, історичний огляд).
21. **Українці під оглядом історичним, етнографічним і антропологічним.** Переклад розвідок М. Костомарова, В. Антоповича й Хв. Вовка з передмовою й примітками радника двору О. Барвінського.

III. По українськи й німецьки:

Україна. Край і народ 40 образків з німецької книжки „Ukraina“ д-ра С. Рудницького. Титуловий рисунок п. Олени Кульчицької. Відень, 1916. Ціна 2 кор.

IV. По болгарськи:

1. Відозва Союзу до болгарського народу. Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. М. Хрушевскі. Прѣгледъ на украинската история. Софія, 1914. З мапою України. (Вичерпане.)
3. Др. Л. Цехелски. Не освободительница, а потисница на народитѣ (Какъ Русія „освобождава“ Украина). Софія, 1914. З мапою України. В додатку до брошури подані відозви Союзу визв. України до громадської думки Європи, до болгарського народу та Платформа Союзу. Ціна 50 сот.
4. Др. Л. Цехелски. Украинството нѣмска интрига ли е? Отговоръ на русофилствъ: Я. Романчукъ и д-ръ Н. Бобчевъ. Софія, 1915. Ціна 1 кор. 80 сот.

V. По італійськи:

1. All'opinione pubblica dell'Europa (Відозва Союзу „до громадської думки Європи“). Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. La Lega per la liberazione dell'Ucraina (Платформа Союзу). Відень, 1914. (Вичерпане.)
3. A. Žuk — L'Ucraina russa (Російська Україна в числах). Рим, 1914. (Вичерпане.)
4. W. Doroszenko — Brevi cenni dei partiti politici dell'Ucraina (Політичні партії на російській Україні). Рим, 1914. (Вичерпане.)
5. S. Rudnizkyj. L'Ucraina e gli Ucraini (Україна й Українці). Рим, 1914. З мапою України. Ціна 50 сот. (Вичерпане.)

VI. По румунськи:

1. Відозва Союзу до румунського народу. Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. Rusia Taristă — asupritoarea popoarelor (Царська Росія — гнобителька народів). Бухарешт, 1914. З мапою України. Зміст: З. Арборе, Український народ (замість передмови); Др. Л. Цегельський, Не освободителька, а гнобителька народів; До громадської думки Європи; Платформа Союзу й його відозва до румунського народу. Ціна 50 сот.
3. Zamfir C. Arbore. Ucraina și România (Україна й Румунія). Бухарешт, 1916. Ціна 60 сот.

VII. По турецьки:

1. Аскер! Відозва Союзу до турецьких жовнірів (аскерів). У грудні 1914. (Вичерпане.)
2. Україна, Росія й Туреччина. Збірник статей. З мапою України. Царгород, 1915. Зміст: 1. Передмова від видавців, 2. Др. Л. Цегельський — Україна й Туреччина, 3. Проф. М. Грушевський — Короткий огляд української історії, 4. В. Дорошенко — Політичні

партії на російській Україні, 5. М. Меленевський — Культурна праця Українців, 6. А. Жук — Російська Україна в числах, 7. Відозва Союзу до турецького народу, 8. Відозва його „До громадської думки Європи“, 9. Платформа Союзу. Ціна 1 кор.

VIII. По чеськи:

В. Boezkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. Praha, 1915. З мапою України. Ціна 1 кор.

IX. По шведськи:

1. Відозва Союзу до шведського народу. Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. Dr. L. Cehelskyj. Ukraina sveriges bortglömda bundsförvant (Україна, колишня шведська союзниця). Штокгольм, 1915. Ціна 50 сот.

X. По хорватськи:

Г. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci. Zagreb, 1916. З мапою України. Ціна 1 кор.

XI. По французьки:

1. L'opinion publique de l'Europe (Відозва Союзу „до громадської думки Європи“). Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. Відозва Союзу до турецького народу. Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
3. La Ligue pour la libération de l'Ukraine (Платформа Союзу). Відень, 1914. (Вичерпане.)

XII. По англійськи:

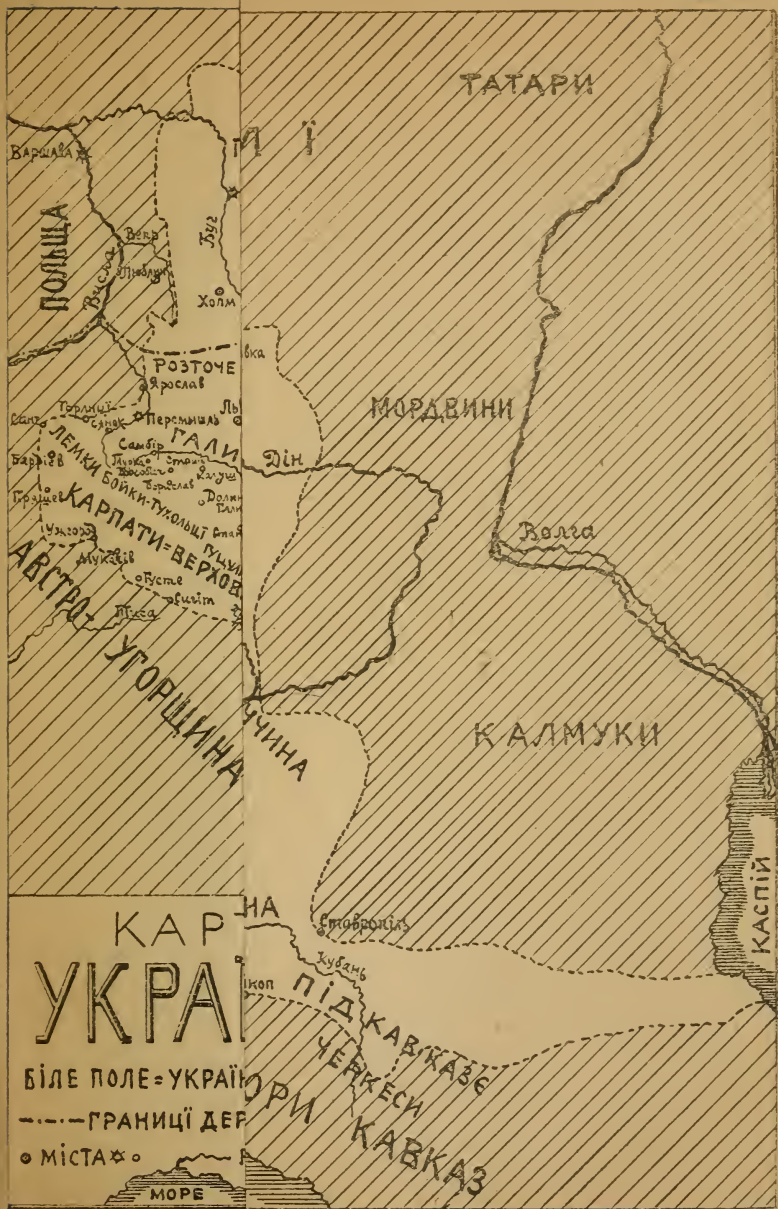
1. To the public opinion of Europe (Відозва Союзу до громадської думки Європи). Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. The Union for the freeing of Ukraine (Платформа Союзу). Відень, 1914. (Вичерпане.)

XIII. По московськи:

Солдатамъ русской арміи! Відозва до російського війська. Царгород, в падолисті 1914. (Вичерпане.)

В часі війни вийшла розвідка автора сеї брошури під заголовком: Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage (Великі політичні завдання війни на Сході таї українська справа). З мапою Української Держави на підставі плану Бісмарка-Гартмана. Берлін, у вересні 1915.

Можна пабути також у Союзі по ціні 1 кор. 50 сот.

ТАТАРИ

Варшава

ПОЛІЩА

Вель

Дуга

Львів

Холм

Розточе

Ярослав

Вка

МОРДВИНИ

Горлиць

Перемышль

Лемки

Барськ

Гродно

Карпати-Верлов

Австро-Угорщина

Мукчев

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

Полісся

КАРПАТИ

УКРАЇНО

БІЛЕ ПОЛЕ-УКРАЇНО

ГРАНИЦІ ДЕР

МІСТА

МОРЕ

КАЛМУКИ

Волга

Дніп

Етновроліс

Худань

Підкавказь

Черкеси

Кавказ

КАСПІЙ

Накладом Союзу визволення України вийшла велика книга
дра Степана Рудницького, проф. університету у Львові, п. з.

Ukraina, Land und Volk

(Україна, край і нарід).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цілим полуднем східної Європи, та гарно вивповнює прогалину, яка була досі в науці географії. Книжка повинна найти ся в руках кожного інтелігентного Українця.

Її зміст такий: Україна як географічна одиниця. I кн. Фізична географія. Положення й великість. Чорне Море й його побережа. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропогеографія. Етнографічні границі України. Число й розміщення Українців по їх землі. Український народ jako антропогеографічна одиниця. Загальні замітки. Антропологічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-географічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лісове господарство. Хліборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багатства. Промисел. Торговля й комунікація. Области та селитьби України. Спис важнійшої літератури та докладний показник імен і річей.

До книжки додано 6 мап: поглядову фізичну мапу України 1:5,000.000, геологічну, тектонічно-морфологічну, кліматичну, ростинно-географічну й етнографічну мапу східної Європи 1:1,000.000.

Закликають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народні типи України.

Видання дуже гарне та старанне. Мапи й образки виконані дуже добре. Ціна в порівнянню до величезних коштів накладу невисока: 10 К за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синій оправі з золотими витисками.

Ціна 80 сотиків